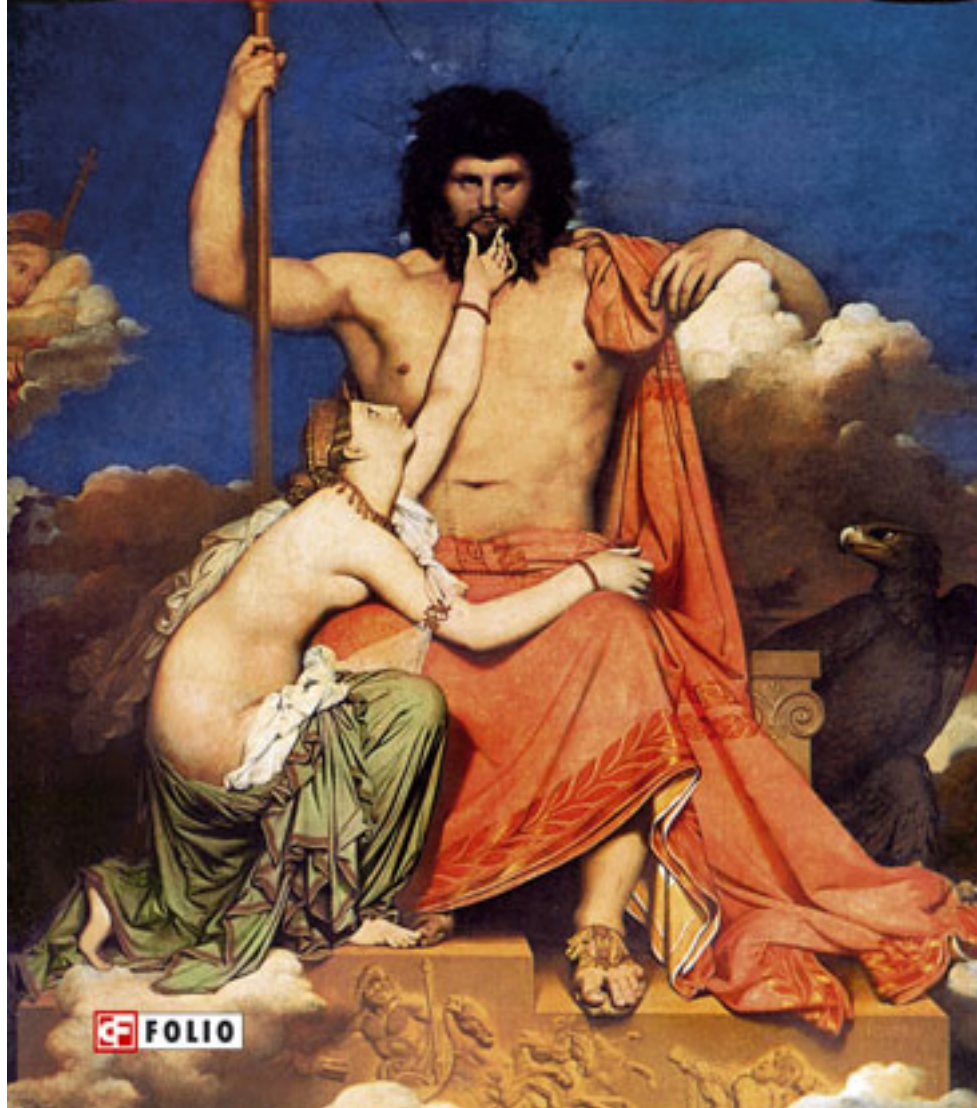

М. А. Кун
ЛЕГЕНДИ І МІФИ
СТАРОДАВНЬОЇ
ГРЕЦІЇ

Микола Кун

**Легенди і міфи
Стародавньої Греції**

«Фолио»

2008

Кун М. А.

Легенди і міфи Стародавньої Греції / М. А. Кун — «Фолио»,
2008

«Що розповідали древні греки та римляни про своїх богів і героїв» — вперше книжка під такою назвою вийшла друком 1922 року. Відверто кажучи, ця назва мало знайома широкому колу читачів. Але все стає на свої місця, якщо ми назвемо її автора та сучасну назву: Микола Альбертович Кун, «Легенди і міфи Стародавньої Греції». Ця книга стала «класичною», вже багато десятиліть її із задоволенням читають як дорослі, так і діти. І це не дивно — детальний і при цьому легкий для сприйняття переказ древніх міфів захоплює з першої ж сторінки.

© Кун М. А., 2008

© Фолио, 2008

Содержание

Частина перша	6
Боги	6
Походження світу і богів	6
Зевс[2]	7
Народження Зевса	7
Зевс скидає Крона. Боротьба богів-олімпійців з титанами	7
Боротьба Зевса з Тіфоном	8
Олімп	8
Посейдон і божества моря	10
Царство похмурого Аїда (Плутона)[14]	11
Гера[20]	12
Іо	13
Аполлон[22]	13
Народження Аполлона	13
Боротьба Аполлона з Піфоном і заснування Дельфійського оракула	14
Дафна	14
Аполлон в Адмета	15
Аполлон і музи	16
Сини Алоєя	16
Марсій	16
Асклепій (Ескулап)	17
Артеміда[31]	17
Актеон	18
Афіна-Паллада[33]	19
Народження Афін	19
Арахна	19
Гермес[36]	20
Гермес викрадає корів Аполлона	21
Арес[42], Афродіта[43], Ерот[44] і Гіменей[45]	23
Арес	23
Афродіта[46]	23
Пігмаліон	24
Нарцис	24
Адоніс[49]	26
Ерот	27
Гіменей	27
Гефест[50]	27
Деметра[54] і Персефона	28
Викрадення персефони Аїдом[55]	29
ТРИПТОЛЕМ	31
ЕРІСІХТОН	31
Ніч, Місяць, Зоря і Сонце	32
Фаєтон	33
Діоніс[64]	35

Народження і виховання Діоніса	35
Діоніс і його почет	36
Лікург	37
Дочки Мінія	37
Тірренські морські розбійники[68]	37
Ікарій	38
Мідас	39
Пан[71]	39
Пан і Сиринга	40
Змагання Пана з Аполлоном	40
Герої	41
П'ять віків[72]	41
Девкаліон і Пірра (Потоп)[73]	42
Прометей	43
Пандора	48
Еак[80]	49
Данаїди	50
Персей[83]	51
Народження Персея	51
Персей убиває горгону Медузу	52
Персей і Атлас	54
Персей рятує Андромеду	54
Весілля Персея	55
Повернення Персея на Серіф	57
Персей в Аргосі	57
Сізіф	57
Беллерофонт[88]	58
Тантал[93]	60
Пелопс[95]	62
Європа[98]	63
Кадм[99]	64
Зет і Амфіон	67
Ніоба	68
Геракл[105]	69
Народження і виховання Геракла	69
Геракл у Фівах	71
Конец ознакомительного фрагмента.	73

М. А. Кун

Легенди і міфи Стародавньої Греції

Частина перша Боги і герої

Боги

Походження світу і богів

Міфи про богів та їх боротьбу з гігантами і титанами подано в основному за поемою Гесіода «Теогонія» («Походження богів»). Деякі сказання запозичені також з поем Гомера «Іліада» і «Одіссея» і поеми римського поета Овідія «Метаморфози» («Перетворення»).

Спочатку існував тільки вічний, безмежний, темний Хаос. У ньому було джерело життя світу. Все виникло з безмежного Хаосу – весь світ і безсмертні боги. З Хаосу походить і богиня Земля – Гея. Широко розкинулася вона, могутня, і дає життя всьому, що живе й росте на ній. А далеко під Землею, так далеко – як далеко від нас неосяжне, ясне небо, в незмірній глибині народився похмурий Тартар – жахлива безодня, повна вічної пітьми. З Хаосу, джерела життя, народилася і могутня сила, всеоживляюча Любов – Ерос. Почав творитися світ. Безмежний Хаос породив вічний Морок – Ереба і темну Ніч – Нюкту. А від Ночі і Мороку постали вічне Світло – Ефір і радісний світлий День – Гемера. Світло розлилося по світу, і почали змінити одне одного ніч і день.

Могутня, благодатна Земля породила безмежне блакитне Небо – Урана, і розкинулось Небо над Землею. Гордо піднялися до нього високі Гори, народжені Землею, і широко розлилося вічношумливе Море. Мати-Земля породила Небо, Гори і Море, і немає в них батька.

Уран – Небо – запанував у світі. Він узяв собі за дружину благодатну Землю. Шість синів і шість дочок – могутніх, грізних титанів – мали Уран і Гея. Їх син, титан Океан, що обтікає, наче безмежна ріка, всю землю, і богиня Фетіда породили на світ усі ріки, що котять хвилі свої до моря, і морських богинь – Океанід. А титан Гіпперіон і Тейя дали світові дітей: Сонце-Геліоса, Місяць-Селену і рум'яну Зорю – рожевоперсту Еос (Аврора). Від Астрея і Еос походять всі зірки, які горять на темному нічному небі, і всі вітри: бурхливий північний вітер Борей, східний Евр, вологий південний Нот і західний пестливий вітер Зефір, що несе багаті на дощ хмари.

Крім титанів, породила могутня Земля трьох велетнів-циклопів з одним оком у лобі і трьох величезних, як гори, п'ятдесятиголових велетнів – сторуких (гекатонхейрів), названих так тому, що сто рук мав кожен з них. Проти їх жахливої сили ніщо не може встояти, їх стихійна сила не знає меж.

Зненавидів Уран своїх дітей-велетнів, у надра богині Землі замкнув він їх у глибокій темряві і не дозволив їм виходити на світ. Страждала мати їх Земля. Її давив цей страшний тягар, замкнений в її надрах. Викликала вона дітей своїх, титанів, і переконувала їх повстати

проти батька Урана, але вони боялися підняти руку на батька. Тільки наймолодший з них, підступний Крон¹, хитрощами скинув свого батька і відняв у нього владу.

Богиня Ніч народила на покару Кронові цілий сонм жажливих божеств: Таната – смерть, Еріду – розбрат, Апату – обман, Кер – знищення, Гіпноса – сон з роєм похмурих тяжких примар, нещадну Немесиду – відплату за злочини і багато інших. Жах, чвари, обман, боротьбу і нещастя принесли ці боги в світ, де воцарився на троні свого батька Крон.

Зевс²

Народження Зевса

Крон не був певний, що влада назавжди залишиться в його руках. Він боявся, що й проти нього повстануть діти і приречуть його на таку саму долю, на яку прирік він свого батька Урана. Він боявся своїх дітей. І наказав Крон дружині своїй Реї приносити йому народжуваних дітей і безжалісно ковтав їх. Жахалася Рея, бачивши долю дітей своїх. Уже п'ятьох проковтнув Крон: Гестію³, Деметру⁴, Геру, Аїда (Гадеса) і Посейдона.⁵

Рея не хотіла втратити й останню свою дитину. За порадою своїх батьків, Урана-Неба і Геї-Землі, віддалилася вона на острів Крит і там, у глибокій печері, народився в неї молодший син Зевс. У цій печері Рея заховала свого сина від жорстокого батька, а йому дала проковтнути, замість сина, довгий камінь, загорнений у пелюшки. Крон не підозрював, що його обдурила дружина.

А Зевс тим часом ріс на Криті. Німфи Адрастея та Ідея леліяли маленького Зевса, вони вигодували його молоком божественної кози Амалфеї. Бджоли носили мед маленькому Зевсові зі схилів високої гори Дікти. А при вході в печеру юні Курети⁶ били в щит мечами щоразу, коли маленький Зевс плакав, щоб не почув плачу Крон і щоб не спіткала Зевса доля його братів і сестер.

Зевс скидає Крона. Боротьба богів-олімпійців з титанами

Виріс і змужнів прекрасний і могутній бог Зевс. Він повстав проти свого батька і примусив його повернути знов на світ поглинутих ним дітей. Одного по одному викинув з уст Крон своїх дітей-богів, прекрасних і ясних. Почали вони боротьбу з Кроном і титанами за владу над світом.

Жахлива і завзята була ця боротьба. Діти Крона укріпилися на високому Олімпі. На їх бік стали і деякі з титанів, а першими – титан Океан і дочка його Стікс з дітьми Завзяттям, Міццю і Перемогою. Небезпечна була ця боротьба для богів-олімпійців. Могутні і грізні були

¹ Крон – всепоглинаючий час (*хронос* – час).

² Зевс – римський Юпітер. Картину життя богів на Олімпі дано за творами Гомера «Іліадою» та «Одіссеєю», які прославляють родоплеменну аристократію і базилевсів, що її очолювали, як найкращих людей, які стоять набагато вище від усієї маси населення. Боги Олімпу відрізняються від аристократії і базилевсів тільки тим, що вони безсмертні, могутні і можуть творити чудеса. Бог Зевс – той же базилевс, що править, спираючись на аристократію богів, усією землею і небом. Посейдон – такий же ідеалізований базилевс, як Зевс. Він править морем, оточений аристократією морських богів. Отже, серед богів, як і серед людей, ми бачимо базилевсів, які правили кожен своєю сферою. Зевс править небом і землею, Посейдон – морем, а Аїд – підземним царством.

³ Богиня жертвового вогню і вогню родинного вогнища, покровителька міст і держави. В Римі згодом з Гестією була ототожнена Веста, богиня родинного вогнища.

⁴ Велика богиня родючості землі, яка дає ріст усьому, що росте на землі, дає родючість нивам, благословляє працю землероба. Римляни називали богиню Деметру ім'ям своєї стародавньої богині родючої ниви, Церери. Міф про Деметру див. нижче.

⁵ У римлян їм відповідали Юнона, Плутон і Нептун.

⁶ Півбоги, охоронці і захисники Зевса. Пізніше куретами називали на Криті жерців Зевса і Реї.

їх супротивники титани. Але Зевсові на допомогу прийшли циклопи. Вони викували йому громи і блискавки, їх метав Зевс у титанів. Боротьба тривала вже десять років, але перемога не схилялася ні на той, ні на другий бік. Нарешті вирішив Зевс визволити з надр землі сторуких велетнів-гекатонхейрів; він покликав їх на допомогу. Жахливі, величезні, як гори, вийшли вони з надр землі і кинулись у бій. Вони відривали від гір цілі скелі і кидали їх у титанів. Сотнями летіли скелі назустріч титанам, коли вони підступили до Олімпу. Стогнала земля, гуркіт наповнив повітря, все навкруги хиталося. Навіть Тартар здригався від цієї боротьби. Зевс метав одну по одній полум'яні блискавки і оглушливо рокочучі громи. Вогонь охопив усю землю, моря кипіли, дим і сморід заволокали все густою пеленою.

Нарешті могутні титани подалися. Їх сила була зломлена, вони були переможені. Олімпійці скували їх і скинули в похмурий Тартар, у віковічну пітьму. Біля мідних незламних воріт Тартара на варті стали сторукі гекатонхейри і стережуть вони, щоб не вирвались знову на волю з Тартара могутні титани. Влада титанів у світі минулася.

Боротьба Зевса з Тіфоном

Та не скінчилась на цьому боротьба. Гея-Земля розгнівалася на олімпійця Зевса за те, що він так суворо повівся з її переможеними дітьми-титанами. Вона одружилася з похмурим Тартаром і породила на світ жахливу стоголову потвору Тіфона. Величезний, з сотнею драконових голів, піднявся Тіфон з надр землі. Диким виттям сколихнув він повітря. Гавкіт собак, людські голоси, рев розлютованого бика, рикання лева чулися в цьому витті. Бурхливе полум'я клубочилося навколо Тіфона, і земля хиталася під його важкими кроками. Боги здригнулися від жаху. Але сміливо кинувся на нього Зевс-громовержець, і зчинився бій. Знову заблищали блискавки в руках Зевса, загуркотіли громи. Земля і небозвід потряслись до самих основ. Яскравим полум'ям спалахнула знову земля, як і під час боротьби з титанами. Моря кипіли від самого наближення Тіфона. Сотнями сипались вогненні стріли-блискавки громовержця Зевса; здавалось, що від їх вогню горить саме повітря, палають темні грозові хмари. Зевс спопелив Тіфонові всі його сто голів. Звалився Тіфон на землю; від тіла його йшов такий жар, що плавило все навколо. Зевс підняв тіло Тіфона і скинув у похмурий Тартар, що породив його. Але і в Тартарі загрожує ще Тіфон богам і всьому живому. Він викликає бурі і виверження; він породив з Східною, напівжінкою-напівзмією, жахливого двоголового пса Орфо, пекельного пса Кербера, лернейську гідру та Химеру; часто хитає Тіфон землю.

Перемогли боги-олімпійці своїх ворогів. Ніхто більше не міг опиратися їх владі. Вони могли тепер спокійно правити світом. Наймогутніший з них громовержець Зевс узяв собі небо, Посейдон – море, а Аїд – підземне царство душ померлих, Земля ж лишилася в спільному володінні. Хоч і поділили сини Крона між собою владу над світом, але все ж над усіма ними царює повелитель неба Зевс; він править людьми і богами, він відає всім на світі.

Олімп

Високо на світлому Олімпі царює Зевс, оточений сонмом богів. Тут і дружина його Гера, і золотокудрий Аполлон з сестрою своєю Артемідією, і золота Афродіта, і могутня дочка Зевсова Афїна⁷, і багато інших богів. Три прекрасні Ори охороняють вхід на високий Олімп і підіймають густу хмару, що закриває ворота, коли боги спускаються на землю або підносяться до світлих чертогів Зевса. Високо над Олімпом широко розкинулось блакитне бездонне небо, ллється з нього золоте світло. Ні дощу, ні снігу не буває в царстві Зевса; вічно там ясне, радісне літо. А нижче клубочуться хмари, часом закривають вони далеку землю. Там, на землі, весну

⁷ У римлян їм відповідали: *Гера* – Юнона, *Артемїда* – Діана, *Афродіта* – Венера та *Афїна* – Мінерва.

і літо змінюють осінь і зима, радість і веселощі чергуються з нещастям і горем. Правда, і боги знають печалі, але вона швидко минає, і знову настає радість на Олімпі.

Бенкетують боги у своїх золотих чертогах, побудованих сином Зевса Гефестом⁸. Цар Зевс сидить на високому золотому троні. Величчю і гордо-спокійною свідомістю влади і могутності віє від мужнього, божественно прекрасного обличчя Зевса. Біля трону його богиня миру Ейрена і повсякчасна супутниця Зевса, крилата богиня перемоги Ніке. Ось входить прекрасна велична богиня Гера, дружина Зевса. Зевс шанує свою дружину: пошаною оточують Геру, покровительку шлюбу, всі боги Олімпу. Коли, сяючи своєю красою, в розкішному вбранні, велика Гера входить до бенкетного залу, всі боги встають і схиляються перед дружиною громовержця Зевса. А вона, горда своєю могутністю, іде до золотого трону і сідає поруч царя богів і людей – Зевса. Коло трону Гери стоїть її посланниця, богиня райдуги, легкокрила Іріда, завжди готова швидко нестись на райдужних крилах виконувати веління Гери в найдальші краї землі.

Бенкетують боги. Зевсова дочка, юна Геба, і син царя Трої, Ганімед, улюбленець Зевса, який дістав від нього безсмертя, підносять їм амброзію і нектар – їжу і напій богів. Прекрасні харити⁹ і музи потішають їх співами і танцями. Взявшись за руки, водять вони танки, а боги милуються їх легкими рухами і чудовою, вічно юною вродою. Веселішає бенкет олімпійців. На цих бенкетах вирішують боги всі справи, на них визначають вони долю світу і людей.

З Олімпу розсилає людям Зевс свої дари і стверджує на землі порядок і закони. В руках Зевса доля людей; щастя і нещастя, добро і зло, життя і смерть – все в його руках. Дві великі посудини стоять біля воріт палацу Зевса. В одній посудині дари добра, в другій – зла. Зевс черпає з них добро і зло і посилає людям. Горі тій людині, якій громовержець черпає дари тільки з тієї посудини, в якій зло. Горі і тій, що порушує встановлений Зевсом порядок на землі і не додержує його законів. Грізно насупить Кронів син свої густі брови, чорні хмари закриють тоді небо. Розгнівається великий Зевс, і страшно підійметься волосся в нього на голові, очі спалахнуть нестерпним блиском; махне він своєю десницею – удари грому покотяться по всьому небу, блисне вогненна блискавка і здригнеться високий Олімп.

Не сам Зевс охороняє закони. Біля його трону стоїть охоронниця законів богиня Феміда. Вона скликає, з наказу громовержця, збори богів на світлому Олімпі і народні збори на землі, пильнуючи, щоб не порушувався порядок і закон. На Олімпі і дочка Зевсова, богиня Діке¹⁰, стежить за правосуддям. Суворо карає Зевс несправедливих суддів, коли Діке доносить йому, що не додержують вони законів, даних Зевсом. Богиня Діке – захисниця правди і ворог обману.

Зевс охороняє лад і правду в світі і посилає людям щастя й горе. Та хоч і посилає Зевс людям щастя і нещастя, все ж долю людей визначають неблаганні богині долі – Мойри¹¹, які живуть на світлому Олімпі. Доля самого Зевса в їх руках. Панує фатум над смертними і над богами. Нікому не втекти від велінь неблаганного фатуму. Нема такої сили, такої влади, яка могла б змінити хоч що-небудь у тому, що призначено богам і смертним. Тільки смиренно схилитися можна перед фатумом і скоритися йому. Тільки мойри знають веління фатуму. Мойра Клото пряде життєву нитку людині, визначаючи строк її життя. Обірветься нитка, і скінчиться життя. Мойра Лахесіс виймає, не дивлячись, жереб, який випадає людині в житті. Ніхто не має сили змінити визначеної мойрами долі, бо третя мойра, Атропос, усе, що призначили в житті людині її сестри, заносить у довгий сувій, а що вже занесено в сувій долі, те неминуче. Неблаганні величні й суворі мойри.

⁸ У римлян – Вулкан.

⁹ У римлян – грації.

¹⁰ Богиня справедливості.

¹¹ У римлян – парки.

Є ще на Олімпі богиня долі – це богиня Тюхе¹², богиня щастя і благоденства. З рога достатку, рога божественної кози Амалфеї, молоком якої було вигодувано самого Зевса, сипле вона дари людям, і щаслива та людина, яка зустріне на своєму життєвому шляху богиню щастя Тюхе; але як рідко це буває, і яка нещаслива та людина, від якої відвернеться богиня Тюхе, яка щойно давала їй свої дари!

Так панує оточений сонмом світлих богів на Олімпі великий цар людей і богів Зевс, охороняючи лад і правду в усьому світі.

Посейдон і божества моря

Глибоко в безодні моря стоїть чудовий палац великого брата громовержця Зевса, земле-трясця Посейдона. Панує над морями Посейдон, і хвилі моря слухають найменшого руху його руки, озброєної грізним тризубцем. Там, у глибині моря, живе з Посейдоном і його прекрасна дружина Амфітріта, дочка морського віщого старця Нерея, яку викрав великий володар морської глибини Посейдон в її батька. Одного разу він побачив, як водила вона танок зі своїми сестрами nereїдами на березі острова Наксосу. Захопився бог моря прекрасною Амфітрітою і хотів вивезти її на своїй колісниці. Але Амфітріта заховалася в титана Атласа, який тримає на своїх могутніх плечах небозвід. Довго не міг Посейдон знайти прекрасну дочку Нерея. Нарешті відкрив йому її притулок дельфін; за цю послугу Посейдон помістив дельфіна серед небесних сузір'їв. Посейдон викрав в Атласа прекрасну дочку Нерея і одружився з нею.

З того часу Амфітріта живе з чоловіком своїм Посейдоном у підводному палаці. Високо над палацом шумлять морські хвилі. Сонм морських божеств оточує Посейдона, покірний його волі. Серед них син Посейдона Тритон, який громовим звуком своєї сурми з раковини викликає грізні бурі. Серед божеств і прекрасні сестри Амфітріти, nereїди. Посейдон панує над морем. Коли він на своїй колісниці, запряженій чудовими кіньми, мчить по морю, тоді розступаються вічно шумливі хвилі і дають дорогу володареві Посейдону. Рівний своєю вродою самому Зевсові, швидко мчить він по безбережному морю, а навколо нього грають дельфіни, риби випливають з морської глибини і товпляться навколо його колісниці. Коли ж махне Посейдон своїм грізним тризубцем, тоді, неначе гори, здіймаються морські хвилі, вкриті білими гребенями піни, і бурхає на морі люта буря. Б'ються тоді з шумом морські вали об прибережні скелі і стрясають землю. Але простягає Посейдон свій тризубець над хвилями, і вони заспокоюються. Вшухає буря, знову море спокійне, рівне, як дзеркало, і ледве чутно плескочеться біля берега – синє, безкрає.

Багато божеств оточує великого Зевсового брата, Посейдона; серед них віщий морський старець Нереї, який відає всі глибокі таємниці майбутнього. Нереєві чужі неправда і обман; тільки правду відкриває він богам і смертним. Мудрі ті поради, які дає віщий старець. П'ятдесят прекрасних дочок у Нерея. Весело хлюпоцуться юні nereїди у хвилях моря, сяючи серед них своєю божественною вродою. Побравшись за руки, випливають вони з морської пучини і водять танок на березі під ласкавий плескіт хвиль спокійного моря, що тихо набігають на берег. Луна прибережних скель повторює тоді звуки їх ніжних співів, подібних до тихого рокоту моря. Нереїди охороняють мореплавця і дають йому щасливе плавання.

Серед божеств моря і старець Протей, який змінює, неначе море, свій образ і обертається за бажанням у різних тварин і потвор. Він також віщий бог, треба тільки вміти захопити його несподівано, оволодіти ним і примусити його відкрити таємницю майбутнього. Серед супутників землетрясця Посейдона і бог Главк, покровитель моряків та рибалок, і він має дар віщування. Часто, випливаючи з глибини моря, відкривав він майбутнє і давав мудрі поради

¹² У римлян – Фортуна.

смертним. Могутні боги моря, велика їх влада, але панує над усіма ними великий брат Зевса Посейдон.

Усі моря і всі землі обтікає сивий Океан¹³ – бог-титан, рівний самому Зевсові пошаною і славою. Він живе далеко на границях світу, і не тривожать його серце справи землі.

Три тисячі синів, річкових богів, і три тисячі дочок Океанід, богинь струмків і джерел має Океан. Сини і дочки великого бога Океана дають благоденство і радість смертним своєю вічнорухливою живлющою водою, вони напоюють нею всю землю і все живе.

Царство похмурого Аїда (Плутона)¹⁴

Глибоко під землею панує невблаганний, похмурий брат Зевса, Аїд. Повне мороку і страхіть його царство. Ніколи не проникає туди радісне проміння ясного сонця. Бездонні прірви ведуть з поверхні землі в сумне царство Аїда. Темні ріки течуть у ньому. Там протікає священна ріка Стікс, яка все леденить і водами якої присягаються самі боги.

Котять там свої хвилі Коцит і Ахеронт; душі померлих наповнюють своїм сумним стогоном їх похмурі береги. В підземному царстві струменіють води джерела Лети¹⁵, що дають забуття всього земного. По похмурих полях царства Аїда, що позаростали блідими квітами асфодела¹⁶, витають безтілесні, легкі тіні померлих. Вони нарікають на своє безрадісне життя без світла і без бажань. Тихо лунає їх стогін, ледве вловимий, подібний шелесту зів'ялого листя, гнаного осіннім вітром. Немає нікому вороття з цього царства смутку. Триголовий пекельний пес Кербер¹⁷, на шиї якого плазують з грізним шипінням змії, вартує при виході. Суворий, старий Харон, перевізник душ померлих, не повезе через темні води Ахеронту ні однієї душі назад, туди, де яскраво світить сонце життя. На вічне безрадісне існування приречені душі померлих у похмурому царстві Аїда.

В цьому-то царстві, до якого не доходять ні світло, ні радість, ні печалі земного життя, править Зевсів брат, Аїд. Він сидить на золотому троні зі своєю дружиною Персефоною. Йому слугують невблаганні богині помсти Ерінії. Грізні, з бичами і зміями, переслідують вони злочинця; не дають йому ні хвилини спокою і мучать його докорами сумління; ніде не можна сховатися від них, всюди знаходять вони свою жертву. Біля трону Аїда сидять судді царства померлих – Мінос і Радаманф. Тут же, коло трону, бог смерті Танат з мечем у руках, у чорному плащі, з величезними чорними крилами. Могильним холодом віють ці крила, коли прилітає Танат до ложа вмираючого, щоб зрізати своїм мечем пасмо волосся з його голови і вирвати душу. Поряд з Танатом і похмурі Кери. На крилах своїх носяться вони, несамовиті, по полю бою. Кери радіють, бачачи, як один за одним падають убиті герої; своїми криваво-червоними губами припадають вони до ран, жадібно п'ють гарячу кров убитих і виринають з тіла їх душі.

Тут же, біля трону Аїда, і прекрасний юний бог сну Гіпнос. Він нечутно носиться на своїх крилах над землею з маківками в руках і лле з рога снотворний напій. Ніжно дотикається він своїм чудесним жезлом до людських очей, тихо склеплює повіки і занурює смертних у солодкий сон. Могутній бог Гіпнос, не можуть опиратися йому ні смертні, ні боги, ні навіть сам громовержець Зевс: і йому Гіпнос склеплює грізні очі і занурює його в глибокий сон.

¹³ Греки твердили, що всю землю кругом обтікає потік, який котить свої води у вічному вирі.

¹⁴ Стародавні греки уявляли собі царство Аїда, царство душ померлих, похмурим і страшним, а «загробне життя» – лихом. Недаром тіль Ахілла, викликана Одисеем з підземного царства, говорить, що краще бути батраком на землі, ніж царем у царстві Аїда.

¹⁵ Звідси вислів: «кануло в Лету», тобто забуто назавжди.

¹⁶ *Асфодел* – дикий тюльпан блідо-жовтого кольору.

¹⁷ Інакше – Цербер.

Витають у похмурому царстві Аїда і боги сновидінь. Є серед них боги, які дають віщі і радісні сновидіння, але є боги і страшних, гнітючих сновидінь, що лякають і мучать людей. Є боги і облудних снів, вони вводять людину в оману і часто ведуть її до загибелі.

Царство невблаганного Аїда повне мороку й страхіть. Там бродить у п'їтми жахливий привид Емпуса з осячними ногами; він, заманивши в нічній темряві хитрощами людей у відлюдне місце, випиває всю кров і пожирає їх ще трепетне тіло. Там бродить і потворна Ламія; вона вночі пробирається у спальню щасливих матерів і викрадає в них дітей, щоб напитися їх крові. Над усіма привидами й потворами панує велика богиня Геката. Три тіла і три голови має вона. Безмісячної ночі блукає вона у глибокій п'їтми по шляхах і біля могил з усім своїм жахливим почтом, оточена стігійськими собаками¹⁸. Вона посилає страхіття і тяжкі сни на землю і губить людей. Гекату прикликають як помічницю в чаклунстві, але вона ж таки й єдина помічниця проти чаклування для тих, які шанують її і приносять їй на роздоріжжях, де розходяться три дороги, у жертву собак.

Жахливе царство Аїда і ненависне воно людям.¹⁹

Гера²⁰

Велика богиня Гера, дружина егідодержавного Зевса, сприяє шлюбіві і пильнує святості і непорушності шлюбних союзів. Вона посилає подружжю численних нащадків і благословляє матір під час народження дитини.

Велику богиню Геру, після того як її та її братів і сестер виверг зі своїх уст переможений Зевсом Крон, мати її Рея віднесла на край землі до сивого Океану; там виховала Геру Фетіда. Гера довго жила далеко від Олімпу, у тиші і спокої. Великий громовержець Зевс побачив її, покохав і викрав у Фетіди. Боги пишно справили весілля Зевса і Гери. Іріда і харити прибрали Геру в розкішні шати, і вона сяяла своєю юною величною красою серед сонму богів Олімпу, сидячи на золотому троні поруч з великим царем богів і людей Зевсом. Усі боги підносили дари володарці Гері, а богиня Земля-Гея виростила з надр своїх у подарунок Гері чудову яблуню з золотими плодами. Все в природі славало царицю Геру і царя Зевса.

Гера царює на високому Олімпі. Панує вона, як і чоловік її Зевс, над громами й блискавками, за словом її темні дощові хмари вкривають небо, помахом руки здійсмає вона грізні бурі.

Прекрасна велика Гера, волоока, лілейнорука, з-під вінця її спадають хвилию чудові кучері, владою і спокійною величчю горять її очі. Боги шанують Геру, шанує її і чоловік, хмарогонець Зевс, і часто радиться з нею. Але нерідкі і сварки між Зевсом і Герою. Часто заперече Гера Зевсові і сперечається з ним на радах богів. Тоді гнівається громовержець і погрожує своїй дружині карами. Замовкає тоді Гера і стримує гнів. Вона пам'ятає, як катував її Зевс, як скував золотими ланцюгами і повісив між небом і землею, прив'язавши до її ніг два важких ковадла.

Могутня Гера, немає богині, рівної їй владою. Велична, у довгих розкішних шатах, витканих самою Афіною, в колісниці, запряженій двома безсмертними кіньми, з'їжджає вона з Олімпу. Вся із срібла колісниця, з чистого золота колеса, а спиці їх виблискують міддю. Чудові пахощі сповнюють землю там, де проїжджає Гера. Все живе схиляється перед нею, великою царицею Олімпу.

¹⁸ Потворні собаки підземного царства Аїда, з берегів підземної ріки Стіксу.

¹⁹ Підземні боги втілювали, головним чином, грізні сили природи; вони багато старші богів олімпійців. У народних віруваннях вони відігравали більшу роль.

²⁰ Гера (у римлян Юнона) – богиня неба, покровителька шлюбу, охоронниця матері під час пологів; особливо шанована була в Спарті, Коринфі, Олімпії і в Аргосі, де був її знаменитий храм. У міфах про Геру відбулося і становище жінки в Греції. Як грецька жінка не була рівноправною з чоловіком і в значній мірі підкорялась чоловікові, так і Гера підкоряється своєму чоловікові Зевсу. В культурі Гери збереглися сліди тотемізму; ми маємо відомості, що її іноді зображали, наприклад, з головою коня. Вже це вказує на те, що Гера – одна з найдавніших богинь Греції.

Іо

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози».

Часто зазнає образ Гера від чоловіка свого Зевса. Так було, коли Зевс покохав прекрасну Іо і, щоб сховати її від дружини своєї Гери, обернув у корову. Але цим громовержець не врятував Іо. Гера побачила білосніжну корову Іо і зажадала в Зевса, щоб він подарував її їй. Зевс не міг відмовити в цьому Гері. Гера ж, заволодівши Іо, віддала її під охорону стоокому Аргусу²¹. Страждала нещасна Іо, нікому не могла вона розповісти про свої страждання; обернена в корову, вона була позбавлена мови. Невсипущий Аргус стеріг Іо, не могла вона сховатися від нього. Зевс бачив її страждання. Покликавши свого сина Гермеса, він звелів йому викрасти Іо.

Швидко примчав Гермес на вершину тієї гори, де стеріг стоокий сторож Іо. Він приспав своїми розмовами Аргуса. Як тільки склепились його сто очей, вихопив Гермес свій зігнутий меч і одним ударом відтяв Аргусу голову. Іо була визволена. Але й цим Зевс не врятував Іо від гніву Гери. Вона послала дивовижного овода. Своім жакливим жалом овід гнав з країни в країну збожеволілу від мук нещасну страдницю Іо. Ніде не знаходила вона собі спокою. В шаленому бігу неслася вона все далі й далі, а овід летів за нею, шохвилини впинаючи в тіло її своє жало; жало овода пекло Іо, як розпечене залізо. Де тільки не пробігала Іо, в яких тільки країнах не побувала вона! Нарешті, по довгому блуканні досягла вона в країні скіфів, на крайній півночі, скелі, до якої прикований був титан Прометей. Він провістив нещасній, що тільки в Єгипті позбудеться вона своїх мук. Помчала далі гнана оводом Іо. Багато мук зазнала вона, багато бачила небезпек, перш ніж досягла Єгипту. Там, на берегах благодатного Нілу, Зевс повернув їй її попередній образ, і народився в неї син Епаф. Він був першим царем Єгипту і родоначальником великого покоління героїв, до якого належав і найбільший герой Греції, Геракл.

АПОЛЛОН²²

Народження Аполлона

Бог світла, золотокудрий Аполлон, народився на острові Делосі. Мати його Латона, гнана гнівом богині Гери, ніде не могла знайти собі притулку. Переслідувана посланим Герою драконом Піфоном, вона блукала по всьому світу і, нарешті, сховалася на Делосі, що носився в ті часи по хвилях бурхливого моря. Тільки ступила Латона на Делос, як з морської безодні піднялися величезні стовпи і зупинили цей пустинний острів. Він став непохитно на тому самому місці, де стоїть і досі. Навколо Делосу шуміло море. Сумно підносились скелі Делосу, голі, без найменшої рослинності. Лише чайки морські знаходили притулок на цих скелях і наповняли

²¹ *Стоокий Аргус* – уособлення зоряного неба.

²² *Аполлон* – один з найдавніших богів Греції. В його культі яскраво збереглися сліди тотемізму, так, наприклад, в Аркадії поклонялися Аполлону, зображеному у вигляді барана. Спочатку Аполлон був богом, який охороняв стада. Поступово він дедалі більше ставав богом світла. Пізніше його стали вважати покровителем переселенців, покровителем заснованих грецьких колоній, а потім покровителем мистецтва, поезії та музики. Тому і в Москві, на Великому академічному театрі стоїть статуя Аполлона з лірою в руках, який їде на колісниці, запряженій четвериком коней. Крім того, Аполлон був богом, що провіщає майбутнє. В усьому стародавньому світі славилось його святилище в Дельфах, де жриця-піфія давала провіщення. Провіщення ці, звичайно, складали жерці, які добре знали все, що робилося в Греції, і складали їх так, що їх можна було тлумачити по-різному. Відоме було за стародавніх часів провіщення, дане в Дельфах цареві Лідії, Крезу, під час його війни з Персією. Йому було сказано: «Якщо ти перейдеш ріку Галіс, то погубиш велике царство», але яке царство, своє чи перське, цього не було сказано.

їх своїм смутним криком. Та ось народився бог світла Аполлон, і всюди розлились потоки яскравого світла. Як золотом, залили вони скелі Делосу. Все навколо зацвіло, заблискотіло: і прибережні скелі, і гора Кінт²³, і долина, і море. Гучно славили народженого бога богині, які зібралися на Делос, підносячи йому амброзію і нектар. Вся природа навколо раділа разом з богинями.

Боротьба Аполлона з Піфоном і заснування Дельфійського оракула

Юний, світлосяйний Аполлон полинув по блакитному небу з кіфарою²⁴ в руках, зі срібним луком за плечима; золоті стріли гучно дзвеніли в його сагайдаку. Гордий, тріумфуючий, нісся Аполлон високо над землею, загрожуючи всьому злому, всьому породженому мороком. Він прямував туди, де жив грізний Піфон, який переслідував його матір Латону; він хотів помститися йому за все зло, яке той їй заподіяв.

Швидко досягнув Аполлон темної ущелини, житла Піфона. Навколо височіли скелі, підносячись високо в небо. Морок панував в ущелині. По дну її стрімко нісся, сивий від шумовиння, гірський потік, а над потоком клубочилися тумани. Виповз зі свого лігвища жакливій Піфон. Величезне тіло його, вкрите лускою, звивалося поміж скель незчисленими кільцями. Скелі й гори дрижали від ваги його тіла і зрушувалися з місця. Лютий Піфон усе спустошував, смерть сіяв він навколо. З жахом тікали німфи і все живе. Підвівся Піфон, могутній, розлютований, розкрив свою жакливу пащу і вже готовий був поглинути золотокудрого Аполлона. Тоді почувся дзвін тятиви срібного лука, немов іскра блиснула в повітрі золота стріла, що б'є без промаху, за нею друга, третя; стріли дощем сипалися на Піфона, і він мертвий упав на землю. Гучно залунала тріумфуюча переможна пісня (пеан) золотокудрого Аполлона, переможця Піфона, і вторили їй золоті струни кіфари бога. Аполлон закопав у землю тіло Піфона там, де стоять священні Дельфи, і заснував він у Дельфах святилище й оракул, щоб провіщати в ньому людям волю батька свого Зевса.

З високого берега далеко в морі Аполлон побачив корабель критських моряків. Обернувшись дельфіном, кинувся він у синє море, наздогнав корабель і променистою зіркою злинув з морських хвиль на корму його. Аполлон привів корабель до пристані міста Кріси²⁵ і через родючу долину повів критських моряків, граючи на золотій кіфарі, в Дельфи. Він зробив їх першими жерцями свого святилища.

Дафна

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози».

І світлий, радісний бог Аполлон зазнає суму, і його спіткало горе. Він зазнав горя незабаром після перемоги над Піфоном. Коли Аполлон, гордий зі своєї перемоги, стояв над убитою його стрілами потворою, він побачив коло себе юного бога кохання Ерота, який натягував свій золотий лук. Сміючись, сказав йому Аполлон:

– Навіщо тобі, дитя, така грізна зброя? Залиш краще мені посилати разючі золоті стріли, якими я зараз убив Піфона. Чи тобі рівнятися славою зі мною, стріловержцем? Чи не хочеш ти, часом, досягти більшої слави, ніж я?

Ображений Ерот гордо відповів Аполлонові:

– Стріли твої, Фебе-Аполлоне, не знають промаху, всіх разять вони, але моя стріла поразить тебе.

²³ Гора на острові Делос.

²⁴ Старогрецький струнний музичний інструмент, подібний до ліри.

²⁵ Місто на березі Коринфської затоки, що було гаванню для Дельф.

Ерот змахнув своїми золотими крильцями і вмить злетів на високий Парнас. Там вийняв він із сагайдака дві стріли: одну, що ранить серце і викликає кохання, – нею пронизав він серце Аполлона, а другу, що вбиває кохання, пустив він у серце німфи Дафни, дочки річкового бога Пенея.

Зустрів якомсь прекрасну Дафну Аполлон і покохав її. Але тільки-но побачила Дафна золотокудрого Аполлона, як зі швидкістю вітру кинулася тікати, адже стріла Ерота, що вбиває кохання, пронизала її серце. Побіг навздогін їй срібнолукий бог.

– Стій, прекрасна німфо, – благав Аполлон, – чому біжиш від мене, немов овечка, переслідувана вовком. Немов голубка, яка рятується від орла, тікаєш ти! Адже я не ворог твій! Дивись, ти поранила ноги об гострі колючки тернику. О, почекай, спинись! Адже я Аполлон, син громовержця Зевса, а не звичайний смертний пастух.

Але все швидше бігла прекрасна Дафна. Мов на крилах, мчить за нею Аполлон. Все ближче він. Ось зараз наздожене! Дафна відчуває його дихання. Сили лишають її. Почала благати Дафна батька свого Пенея:

– Батьку Пенею, допоможи мені! Розступися швидше, земле, і поглинь мене! О, відніміть у мене цей образ, він завдає мені лише страждань!

Тільки сказала вона це, як зараз же зааніміли її члени. Кора вкрила її ніжне тіло, волосся обернулося в листя, а руки, піднесені до неба, перетворились у віти. Довго сумний стояв Аполлон перед лавром і, нарешті, промовив:

– Нехай же вінок тільки з твоєї зелені прикрашає мою голову, нехай віднині прикрашатимеш ти своїм листям і мою кіфару, і мій сагайдак! Хай ніколи не в'яне, лавре, твоя зелень! Стій же вічно зеленим!

А лавр тихо шелестів у відповідь Аполлону своїми густими вітами і, немовби на знак згоди, схилив своє зелене верхів'я.

Аполлон в Адмета

Аполлон повинен був очиститись від гріха пролитої крові Піфона. Адже і сам він очищає людей, які вчинили вбивство. Пішов він, за присудом Зевса, у Фессалію²⁶ до прекрасного і благородного царя Адмета. Там пас він стада царя і цією службою спокутував свій гріх. Коли Аполлон грав на пасовищі на очеретяній флейті або на золотій кіфарі, дикі звірі виходили з лісових хащ, зачаровані його грою. Пантери і люті леви мирно ходили серед стад. Олені й сарни збігалися на звуки флейти. Мир і радість панували навкруги. Благоденство вселилось у дім Адмета; ні в кого не було таких плодів, його коні й стада були найкращими на всю Фессалію. Все це дав йому золотокудрий бог. Аполлон допоміг Адметові дістати руку дочки царя Іюлка Пелія, Алкести. Батько обіцяв віддати її за дружину лише тому, хто спроможеться запрягти в свою колісницю лева і ведмедя. Тоді Аполлон наділив твого улюбленця Адмета непереможною силою, і той виконав це завдання Пелія. Аполлон служив в Адмета вісім років і, відбувши строк своєї спокутої служби, повернувся в Дельфи.

Весну і літо живе Аполлон у Дельфах. Коли ж настає осінь, в'януть квіти і листя на деревах жовкне, коли наближається вже холодна зима, яка вкриває снігом вершину Парнасу, тоді Аполлон на своїй колісниці, запряженій білосніжними лебедями, лине до країни гіпербореїв, де не буває зими, до країни вічної весни. Там живе він цілу зиму. Коли ж знову зазеленіє все у Дельфах, коли під живлющим подихом весни розпукаються квіти і різнобарвним килимом укривають долину Кріси, повертається на лебедях своїх золотокудрий Аполлон у Дельфи провіщати людям волю громовержця Зевса. Тоді в Дельфах святкують повернення бога-провісника

²⁶ Край на сході Північної Греції.

Аполлона з країни гіпербореїв. Усю весну і літо живе він у Дельфах, відвідує він і батьківщину свою Делос, де він має теж розкішне святилище.

Аполлон і музи

Весною і влітку на схилах лісистого Гелікону, там, де таємничо дзюрчать священні води джерела Гіпокрени, і на високому Парнасі, біля чистих вод Кастальського джерела, Аполлон водить танки з десятима музами. Юні, прекрасні музи, дочки Зевса і Мнемосіни²⁷, – повсякчасні супутниці Аполлона. Він керує хором муз і супроводить їх спів грою на своїй золотій кіфарі. Величаво йде Аполлон попереду хору муз, увінчаний лавровим вінком, за ним ідуть усі дев'ять муз: Калліопа – муза епічної поезії, Евтерпа – муза лірики, Ерато – муза пісень про кохання, Мельпомена – муза трагедії, Талія – муза комедії, Терпсіхора – муза танців, Кліо – муза історії, Уранія – муза астрономії і Полігмнія – муза священних гімнів. Урочисто гримить їх хор, і вся природа, немов зачарована, слухає їх божественний спів.

Коли ж Аполлон у супроводі муз появляється в сонмі богів на світлому Олімпі і лунають звуки його кіфари і спів муз, тоді все замовкає на Олімпі. Забуває Арес про гук кривавих битв, не блискає блискавка в руках хмарогонця Зевса, боги забувають чвари, мир і тиша настають на Олімпі. Навіть орел Зевса опускає свої могутні крила і заплющує свої зіркі очі, не чути його грізного клекоту, він тихо дримає на жезлі Зевса. У повній тиші урочисто брилять струни кіфари Аполлона. Коли ж Аполлон весело вдаряє по золотих струнах кіфари, тоді радісний сяючий танок рухається в бенкетному залі богів. Музи, харити, вічно юна Афродіта, Арес з Гермесом – усі беруть участь у веселому танку, а попереду всіх йде велична діва, сестра Аполлона, прекрасна Артеміда. Залиті потоками золотого світла, танцюють юні боги під звуки кіфари Аполлона.

Сини Алоєя

Грізний далекоразячий Аполлон у своєму гніві, і не знають тоді пощади його золоті стріли. Багатьох уразили вони. Від них загинули горді своєю силою сини Алоєя, От і Ефіальт, які не хотіли нікому коритись. Уже в ранньому дитинстві славилися вони своїм величезним зростом, своєю силою і хоробрістю, що не знала перепон. Бувши ще юнаками, От і Ефіальт почали погрожувати богам-олімпійцям.

– О, дайте нам тільки змужніти, дайте тільки дійти повної міри нашої надприродної сили. Ми згромадимо тоді одну на одну гори Олімп, Пеліон і Оссу²⁸ і зійдемо по них на небо. Ми викрадемо тоді у вас, олімпійці, Геру і Артеміду.

Так, як колись титани, погрожували олімпійцям непокірні сини Алоєя. Вони здійснили б свою погрозу. Адже скували вони ланцюгами грізного бога війни Ареса; повних тридцять місяців мучився він у мідній в'язниці. Довго б ще мучився ненаситний битвами Арес у полоні, коли б не викрав його, знесиленого, спритний Гермес. Могутні були От і Ефіальт. Аполлон не стерпів їх погроз. Напнув далекоразячий бог свій срібний лук; немов іскри полум'я, блиснули в повітрі його золоті стріли, і впали пронизані стрілами От і Ефіальт.

Марсій

Жорстоко покарав Аполлон і фрїгійського сатира Марсія за те, що Марсій насмілювався змагатись із ним у музиці. Кіфаред²⁹ Аполлон не стерпів такого зухвальства. Одного разу, блу-

²⁷ Богиня пам'яті.

²⁸ Найвищі гори в Греції, на узбережжі Егейського моря, у Фессалії.

²⁹ Тобто той, що грає на кіфарі.

каючи по полях Фрігії, Марсій знайшов очеретяну флейту. Її кинула богиня Афінa, помітивши, що гра на винайденій нею самою флейті спотворює її божественно прекрасне обличчя. Афінa прокляла свій винахід і сказала:

– Хай же люто буде покараний той, хто підніме цю флейту.

Нічого не знаючи про те, що сказала Афінa, Марсій підняв флейту і незабаром навчився так добре грати на ній, що всі заслухувалися цією невігадливою музикою. Марсій загордився і викликав самого покровителя музики Аполлона на змагання.

Аполлон з'явився на виклик у довгій пишній хламиді, в лавровім вінку і з золотою кіфарою в руках.

Яким мізерним здавався перед величним, прекрасним Аполлоном житель лісів і полів Марсій, зі своєю жалюгідною очеретяною флейтою! Хіба міг він видобути з флейти такі чарівні звуки, які злітали із золотих струн кіфари привідця муз Аполлона! Переміг Аполлон. Розгніваний викликом, він звелів повісити за руки нещасного Марсія і здерти з нього живого шкіру. Так поплатився Марсій за свою сміливість. А шкіру Марсія повісили в гроті біля Келен у Фрігії і розповідали потім, що вона завжди починала рухатись, нібито танцювала, коли долітали у грот звуки фрігійської очеретяної флейти, і лишалася нерухомою, коли лунали величаві звуки кіфари.

Асклепій (Ескулап)

Але не тільки месником є Аполлон, не тільки загибель шле він своїми золотими стрілами – він лікує хвороби. Син же Аполлона Асклепій – бог лікарів і лікарської справи.

Мудрий кентавр Хірон виховав Асклепія на схилах Пеліону. Під його керівництвом Асклепій став таким умілим лікарем, що перевершив навіть свого вчителя Хірона. Асклепій не тільки зціляв усі хвороби, а навіть померлих повертав до життя. Цим прогнівив він володаря царства померлих Аїда і громовержця Зевса, бо порушив закон і порядок, встановлений Зевсом на землі. Розгніваний Зевс метнув свою блискавку і поразив Асклепія. Але люди обоже-ствили Аполлонового сина як бога-зцілителя. Вони спорудили йому багато святилищ і серед них знамените святилище Асклепія в Епідаврї.³⁰

По всій Греції шанували бога Аполлона. Греки вшановували його як бога світла, бога, який очищає людину від скверни пролитої крові, як бога, що прорікає волю батька його Зевса, бога, що карає, насилає хвороби і зціляє їх. Його шанували грецькі юнаки як свого покровителя. Аполлон – покровитель мореплавства, він допомагає заснуванню нових колоній і міст. Художники, поети, співці та музиканти перебувають під особливим покровительством проводиря хору муз, Аполлона-кіфареда. Аполлон рівний самому Зевсу-громовержцю по тому поклонінню, яке віддавали йому греки.

Артемїда³¹

Вічно юна, прекрасна богиня народилася на Делосі одночасно з братом своїм, золотокуд-рим Аполлоном. Вони близнята. Найщиріша любов, найміцніша дружба єднає брата і сестру. Глибоко люблять вони і матір свою Латону.

³⁰ Місто на північно-західному узбережжі Арголіди – області у центрі Пелопоннесу.

³¹ *Артемїда* (у римлян Діана) – одна з найдавніших богинь Греції. Як можна гадати, Артемїда – богиня-мисливиця – спочатку була покровителькою тварин, як свійських, так і диких. Сама Артемїда в найдавніші часи зображалась іноді у вигляді тварини, наприклад ведмедиці. Так зображалась Артемїда Брауронська в Аттіці, недалеко від Афін. Потім Артемїда стає богинею-охоронницею матері під час народження дитини, даючи благополучні пологи. Як сестра Аполлона, бога світла, вона вважалася також богинею місяця і отожднювалася з богинею Селеною. Культ Артемїди – один з поширених у Греції. Знаменитий був її храм у місті Ефесі (Артемїда Ефеська).

Всім дає життя Артеміда. Вона піклується про все, що живе на землі і росте в лісі та в полі. Піклується вона про диких звірів, про стада свійської худоби та про людей. Вона викликає ріст трав, квітів і дерев, вона благословляє народження, весілля та шлюб. Багаті жертви приносять грецькі жінки славетній дочці Зевса Артеміді, яка благословляє і дає щастя в шлюбі і зцілює та насилає хвороби.

Вічно юна, прекрасна, як ясний день, богиня Артеміда, з луком і сагайдаком за плечима, зі списом мисливця в руках, весело полює в тінистих лісах і залитих сонцем полях. Гомінкий натовп німф супроводжує її, а вона, велична, в короткому одязі мисливиці, що доходить лише до колін, швидко несеться по лісистих схилах гір. Не врятуватися від її стріл, що б'ють без промаху, ні полохливому оленю, ні боязкій лані, ні розлютованому кабану, який ховається в заростях очерету. За Артемідою поспішають її супутниці німфи. Веселий сміх, крики, гавкіт зграї собак далеко розлягаються в горах, і відповідає їм гучно гірська луна. Коли ж стомиться богиня на полюванні, то поспішає вона з німфами в священні Дельфи, до улюбленого брата, стріловержця Аполлона. Там відпочиває вона. Під божественні звуки золотої кіфари Аполлона водить вона танки з музами і німфами. Попереду всіх іде в танку Артеміда, струнка, прекрасна; вона прекрасніша від усіх німф і муз і вища від них на цілу голову. Любить відпочивати Артеміда і в повитих зеленню гротах, де віє прохолодою, вдалині від очей смертних. Горю тому, хто порушує спокій її. Так загинув і юний Актеон, син Автоної, дочки фіванського царя Кадма.

Актеон

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози».

Одного разу полював Актеон зі своїми товаришами в лісах Кіферону. Настав жаркий південь. Стомлені мисливці розташувалися на відпочинок в затінку густого лісу, а юний Актеон, відділившись від них, пішов шукати прохолоди в долинах Кіферону. Вийшов він на зелену квітучу долину Гаргафію³², присвячену богині Артеміді. Буйно розрослись у долині платани, мирти та смереки, як темні стріли, височіли на ній стрункі кипариси, а зелена трава рясніла квітами. Прозорий струмок дзюрчав у долині. Всюди панувала тиша, спокій і прохолода. В крутому схилі гори побачив Актеон чудовий грот, увесь повитий зеленню. Він пішов до цього грота, не знаючи, що в гроті часто відпочиває Зевсова дочка Артеміда.

Коли Актеон підійшов до грота, туди щойно ввійшла Артеміда. Вона віддала лук і стріли одній з німф і готувалася до купання. Німфи зняли з богині сандалі, волосся зав'язали вузлом і вже хотіли йти до струмка набрати холодної води, як біля входу в грот показався Актеон. Голосно скрикнули німфи, побачивши Актеона, що входив. Вони оточили Артеміду, вони хочуть сховати її від очей смертного. Подібно до того як пурпуровим вогнем запалюють хмари промені сонця, що сходить, так зашарілося краскою гніву обличчя богині, гнівом блиснули її очі і ще прекрасніша стала вона у своєму гніві. Розгнівалася на те Артеміда, що Актеон порушив її спокій. В гніві Артеміда перетворила нещасного Актеона у стрункого оленя.

Гіллясті роги вирости на голові Актеона. Ноги і руки обернулися в ноги оленя. Витяглася його шия, загострилися вуха, плямиста шерсть покрила все тіло. Лякливий олень кинувся швидко втікати. Побачив Актеон своє відображення в струмку. Він хоче крикнути: «О, горе!» – та немає в нього дару мови. Сльози покотилися у нього з очей – але з очей оленя. Лише розум людини зберігся в нього. Що робити йому? Куди бігти?

Собаки Актеона почули слід оленя; вони не впізнали свого господаря і з лютим гавкотом кинулися за ним. Через долини по ущелинах Кіферону, по стрімчастих скелях гір, через ліси і поля, як вітер, мчав прекрасний олень, закинувши на спину гіллясті роги, а за ним мчали собаки. Все ближче і ближче собаки, ось вони наздогнали оленя, і їх гострі зуби вп'ялися в тіло

³² Долина в Беотії з однойменним джерелом, від якого через усю долину протікав струмок.

нешасного Актеона-оленя. Хоче крикнути Актеон: «О, згляньтеся! Адже це я, Актеон, ваш господар!» – та тільки стогін виривається з грудей оленя, і чутно в цьому стогоні звук голосу людини. Впав на коліна олень-Актеон. Скорбота, жах і благання видно в його очах. Неминуча загибель, – рвуть його тіло на шматки розлютовані пси.

Наспілі товариші Актеона шкодували, що нема його з ними при такому щасливому лові. Чудового оленя зацькували собаки. Не знали товариші Актеона, хто цей олень. Так загинув Актеон, який порушив спокій богині Артеміді, єдиний зі смертних, що бачив небесну красу дочки громовержця Зевса і Латони.

Афіна-Паллада³³

Народження Афін

Самим Зевсом народжена була богиня Афіна-Паллада. Зевс-громовержець знав, що богиня розуму, Метіс, матиме двоє дітей: дочку Афіну і сина, незвичайного розуму й сили. Мойри, богині долі, відкрили Зевсові таємницю, що син богині Метіс скине його з престолу і відніме в нього владу над світом. Злякався великий Зевс. Щоб уникнути грізної долі, яку вішували йому мойри, він, приспавши богиню Метіс ласкавими словами, проковтнув її, перш ніж у неї народилась дочка, богиня Афіна. Через деякий час відчув Зевс страшенний біль у голові. Тоді він покликав свого сина Гефеста і наказав розрубати собі голову, щоб позбавитись нестерпного болю і шуму в голові. Махнув Гефест сокирою, сильним ударом розколов Зевсові череп, не зашкодивши йому, і вийшла на світ з голови громовержця могутня войовниця, богиня Афіна-Паллада. В повному озброєнні, в блискучому шоломі, зі списом і щитом стала вона перед здивованими очима богів-олімпійців. Грізно потрясла вона своїм блискучим списом. Войовничий поклик її розкотився далеко по небу, і до самих основ потрясся світлий Олімп. Прекрасна, велична, стояла вона перед богами. Блакитні очі Афін горіли божественною мудрістю, вся вона сяяла чудовою, небесною, могутньою красою. Славили боги народжену з голови батька-Зевса улюблену дочку його, захисницю міст, богиню мудрості й знання, непереможну войовницю, Афіну-Палладу.

Афіна – покровителька героїв Греції, дає їм свої сповнені мудрості поради і допомагає їм, непереможна, під час небезпеки. Вона охороняє міста, фортеці та їх мури. Вона дає мудрість і знання, вчить людей мистецтв і ремесел. І дівчата Греції шанують Афіну за те, що вона вчить їх рукоділля. Ніхто зі смертних і богинь не може перевершити Афіну в умінні ткати. Знають усі, як небезпечно змагатися з нею в цьому, знають, як поплатилась Арахна, дочки Ідмона, яка хотіла перевершити Афіну в цьому мистецтві.

Арахна

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози».

На всю Лідію³⁴ славилась Арахна своїм мистецтвом. Часто збиралися німфи зі схилів Тмолу і з берегів золотоносного Пактолу милуватися її роботою. Арахна пряла з ниток, подібних до туману, тканини, прозорі як повітря. Пишалась вона, що немає їй рівної в світі в умінні ткати. Якось вигукнула вона:

³³ *Афіна* (у римлян Мінерва) – одна з найбільш шанованих богинь Греції; відігравала велику роль у грецькому народному епосі. Афіна – охоронниця міст. В гомерівській Трої була статуя Афін, яка ніби впала з неба, так званий паладіум: вважалося, що вона охороняє Трою. З ростом грецької культури Афіна стала також і покровителькою науки.

³⁴ Держава в Малій Азії, розгромлена персами в VI ст. до н. е.

– Нехай приходить сама Афіна-Паллада змагатися зі мною! Не переможе вона мене; не боюсь я цього.

І от, набравши вигляду сивої, згорбленої бабусі, яка спиралася на палицю, стала перед Арахною богиня Афіна і сказала їй:

– Не саме зло несе з собою, Арахно, старість; роки несуть з собою досвід. Послухайся моєї поради: прагни перевершити лише смертних у своєму мистецтві. Не викликай богиню на змагання. Смиренно благай її простити тобі за гордовиті слова. Благаючих прощає богиня.

Арахна випустила з рук тонку пряжу; гнівом спалахнули її очі. Впевнена у своєму мистецтві, сміливо відповіла вона:

– Ти нерозумна, стара! Старість позбавила тебе розуму. Повчай так своїх невісток і дочок, а мені дай спокій. Я зумію й сама дати собі раду. Що я сказала, так хай і буде. Чому ж не йде Афіна, чого не хоче змагатися зі мною?

– Я тут, Арахно! – вигукнула богиня, набравши свого справжнього вигляду.

Німфи і лідійські жінки низько схилюлися перед улюбленою дочкою Зевса і славили її. Одна лише Арахна мовчала. Подібно до того як червоною загравою займається рано-вранці небосхил, коли злітає в небо на своїх блискучих крилах рожевоперста Зоря-Еос, так спалахнуло гнівом обличчя Афіни. Стоїть на своєму Арахна, як і раніше, палко бажає вона змагатися з Афіною. Вона не передчуває, що загрожує їй швидка загибель.

Почалося змагання. Велика богиня Афіна виткала на своєму покривалі посередині величний Афінівський акрополь, а на ньому зобразила свою суперечку з Посейдоном за владу над Аттикою. Дванадцять світлих богів Олімпу, а серед них батько її, Зевс-громовержець, сидять як судді в цій суперечці. Підняв землетрясець Посейдон свій тризубець, ударив ним об скелю, і ринуло солоне джерело з безплідної скелі. А Афіна в шоломі, зі щитом і в егіді потрясла своїм списом і глибоко встромила його в землю. Із землі виросла священна олива. Боги присудили перемогу Афіні, визнавши її дар Аттиці за більш цінний³⁵. По кутах зобразила богиня, як карають боги людей за непокірність, а навколо виткала вінок з листя оливи. Арахна ж зобразила на своєму покривалі багато сцен із життя богів, в яких боги виявляють себе слабими, з людськими пристрастями. Навколо ж виткала Арахна вінок з квітів, перевитих плющем. Найвищої досконалості була робота Арахни, вона не поступалася в красі роботі Афіни, але в зображеннях її було видно неповагу до богів, навіть презирство. Страшенно розгнівалася Афіна, вона розірвала роботу Арахни і вдарила її човником. Нещасна Арахна не знесла ганьби: вона зсукала вірвовку, зробила петлю і повісилася. Афіна звільнила з петлі Арахну і сказала їй:

– Живи, непокірна. Але ти вічно висітимеш і вічно ткатимеш, і буде тривати ця кара і в твоїх нащадках.

Афіна окропила Арахну соком чарівного зілля, і зараз же тіло її стислося, густе волосся впало з голови, і обернулася вона в павука. З того часу висить павук-Арахна в своїй павутині і вічно тче її, як ткала за життя.

Гермес³⁶

³⁵ Сцена суперечки Афіни з Посейдоном була зображена на фронтоні храму Парфенона в Афінах відомим грецьким скульптором Фідієм (V ст. до н. е.); в дуже пошкодженому вигляді фронтон зберігся до нашого часу.

³⁶ *Гермес* (у римлян Меркурій) – один з найдавніших богів Греції; спочатку був богом-покровителем отар, його зображали іноді з бараном на руках. У гомерівському епосі Гермес насамперед посланець богів і провідник душ померлих у підземне царство Аїда. Гермес – покровитель мандрівників; з розвитком торгівлі Гермес стає богом-покровителем торгівлі, а також спритності, обману і навіть злодійства. Крім того, Гермес – покровитель юнацтва, атлетів, бог гімнастики; його статуї ставилися в палестрах і гімнасіях – закладах, де навчали боротьби, кулачного бою, метання диска, бігу, стрибків і т. д. Після завоювання Александром Македонським усієї Перської держави (кінець IV ст. до н. е.), коли в Азії і Єгипті виникають грецькі держави, Гермес ототожнюється з єгипетським богом науки і магії Тотом і стає також богом магії і астрології (тобто ворожіння по зірках); його починають називати богом Гермесом тричі найвеличнішим.

В гроті гори Кіллени в Аркадії³⁷ народився син Зевса і Майї, бог Гермес, посланець богів. Зі швидкістю думки переноситься він з Олімпу на найдалший край світу в своїх крилатих сандалях, з жезлом-кадуцеем у руках.

Гермес охороняє шляхи, і присвячені йому герми³⁸ можна бачити поставленими край доріг, на перехрестях і біля входів у будинки всюди в Стародавній Греції. Він допомагає мандрівникам у подорожах за життя, він же веде душі померлих в їх останню путь – до сумного царства Аїда. Своїм чарівним жезлом склепляє він очі людей і навиває на них сон. Гермес – бог-покровитель шляхів і мандрівників і бог торгових зносин і торгівлі. Він дає в торгівлі бариш і посилає людям багатство. Гермес винайшов і міри, і числа, і азбуку, він навчив усього цього людей. Він же і бог красномовства, а разом з тим спритності і обману. Ніхто не може перевершити його в спритності, хитрощах і навіть у злодійстві, бо він незвичайно спритний злодій. Це він одного разу жартома викрав у Зевса його скіпетр, у Посейдона – тризубець, в Аполлона – золоті стріли і лук, а в Ареса – меч.

Гермес викрадає корів Аполлона

Ледве народився Гермес у прохолодному гроті Кіллени, як він уже замислив першу свою витівку. Він вирішив викрасти корів у срібнолукого Аполлона, який пас на той час череди богів у долині Піерії, в Македонії. Тихенько, щоб не помітила мати, вибрався Гермес із пелюшок, виплигнув з колиски і прокрався до виходу з грота. Біля самого грота він побачив черепаху, зловив її і зі щита черепахи та трьох гілок зробив першу ліру, натягнувши на неї солодкозвучні струни. Потай повернувся Гермес у грот, сховав ліру в своїй колисці, а сам знову пішов і швидко, неначе вітер, понісся в Піерію. Там він викрав з череди Аполлона п'ятнадцять корів, прив'язав до їхніх ніг очерет і гілля, щоб замести слід, і швидко погнав корів у напрямі до Пелопоннесу. Коли Гермес уже пізно ввечері гнав корів через Беотію³⁹, він зустрів старого діда, який працював у своєму винограднику.

– Візьми собі одну з цих корів, – сказав йому Гермес, – тільки нікому не розповідай, що бачив, як я прогнав тут корів.

Старий, зрадивши щедрому подарунку, дав слово Гермесові мовчати і не показувати нікому, куди той погнав корів. Гермес пішов далі. Але він відійшов ще недалеко, як йому захотілося випробувати старого, – чи додержить він даного слова. Сховавши корів у лісі і змінивши свій вигляд, повернувся він назад і спитав діда:

– Скажи, чи не проганяв тут хлопчик корів? Якщо ти мені вкажеш, куди він їх прогнав, я дам тобі бика й корову.

Недовго вагався старий, сказати чи ні, дуже вже хотілося йому дістати ще бика й корову, і він показав Гермесу, куди погнав хлопчик корів. Страшенно розгнівався Гермес на старого за те, що він не додержав слова, і в гніві обернув його в німу скелю, щоб вічно мовчав він і пам'ятав, що треба додержувати даного слова.

Після цього вернувся Гермес до корів і швидко погнав їх далі. Нарешті пригнав він їх у Пілос. Двох корів приніс він у жертву богам, потім знищив усі сліди жертвоприношення, а корів, що лишилися, сховав у печері, вводячи їх до неї задом, щоб сліди корів вели не в печеру, а з неї.

Зробивши все це, Гермес спокійно повернувся в грот до матері своєї Майї і ліг тихенько в колиску, загорнувшись у пелюшки.

Але Майя помітила відсутність свого сина. Вона з докором сказала йому:

³⁷ Область у центральній частині Пелопоннесу.

³⁸ Кам'яні стовпи, зверху яких вирізьблювалася голова Гермеса.

³⁹ Край у Середній Греції з головним містом Фівами.

– Погане замислив ти діло. Навіщо викрав ти корів Аполлона? Розгнівається він. Адже ти знаєш, який грізний у гніві своєму Аполлон. Хіба ти не боїшся його стріл, що б'ють без промаху?

– Не боюсь я Аполлона, – відповів матері Гермес, – нехай собі гнівається. Якщо він надумає скривдити тебе або мене, то я, щоб відомстити йому, розграбую все його святилище в Дельфах, викраду всі його триножники, золото, срібло й одяг.

А Аполлон уже помітив, що пропали корови, і подався їх розшукувати. Він ніде не міг їх знайти. Нарешті, віщий птах привів його в Пілос, але й там не знайшов своїх корів золотокудрий Аполлон. В печеру ж, де були сховані корови, він не увійшов, – адже сліди вели не в печеру, а з неї.

Нарешті, після довгого марного шукання, прийшов він до грота Майї. Зачувши наближення Аполлона, Гермес ще глибше забрався в свою колиску і щільніше загорнувся в пелюшки. Розгніваний Аполлон увійшов у грот Майї і побачив, що Гермес з невинним виглядом лежить у своїй колисці. Він почав докоряти Гермесові за крадіжку корів і вимагав, щоб він повернув їх йому, але Гермес від усього відрікався. Він запевняв Аполлона, що й не думав красти в нього корів і зовсім не знає, де вони.

– Послухай, хлопчику! – скрикнув у гніві Аполлон, – я скину тебе в похмурий Тартар, і не врятує тебе ні батько, ні мати, якщо ти не повернеш мені моїх корів.

– О, сину Латони! – відповів Гермес, – не бачив я, не знаю і від інших не чув про твої корови. Хіба цим я займаюся – інша тепер у мене справа, інший клопіт. Я дбаю лише про сон, молоко матері та свої пелюшки. Ні, присягаюсь, я навіть не бачив злодія твоїх корів.

Хоч як сердився Аполлон, він нічого не міг добитися від хитрого, спритного Гермеса. Нарешті золотокудрий бог витяг з колиски Гермеса і примусив його іти в пелюшках до батька їх Зевса, щоб той розв'язав їх суперечку. Прийшли обидва боги на Олімп. Хоч як викручувався Гермес, хоч як хитрував, все ж Зевс звелів йому віддати Аполлону вкрадених корів.

З Олімпу повів Гермес Аполлона в Пілос, узявши по дорозі зроблену ним зі щита черепахи ліру. В Пілосі він показав, де сховані корови. Поки Аполлон виганяв корів з печери, Гермес сів коло неї на камені і загравав на лірі. Чудові звуки сповнили долину і піщаний берег моря. Здивований Аполлон із захопленням слухав гру Гермеса. Він віддав Гермесу за його ліру вкрадених корів, – так полонили його звуки ліри. А Гермес, щоб бавитися, коли пастиме корів, винайшов собі сопілку⁴⁰, яку так люблять пастухи Греції.

Меткий, спритний, прекрасний син Майї і Зевса, що носиться по світу зі швидкістю думки і який уже в ранньому дитинстві своєму довів свою хитрість і спритність, був також і втіленням юнацької сили. Скрізь у палестрах⁴¹ стояли його статуї. Він бог молодих атлетів. Його закликали вони перед боротьбою і змаганнями в швидкому бігу.

Хто тільки не шанував Гермеса в Стародавній Греції: і мандрівник, і оратор, і купець, і атлет, і навіть злодії.

⁴⁰ Музичний духовий інструмент, що складається із семи різної довжини очеретяних дудочок, зв'язаних одна з одною.

⁴¹ В античній Греції існували, переважно при школах, особливі майданчики, оточені часто колонами, на яких навчали фізичних вправ, боротьби, кулачного бою і т. ін. Такі майданчики звалися палестрами.

Арес⁴², Афродіта⁴³, Ерот⁴⁴ і Гіменей⁴⁵

Арес

Бог війни, несамовитий Арес, – син громовержця Зевса і Гери. Не любить його Зевс. Часто говорить він своєму синові, що він найненависніший йому серед богів Олімпу.

Зевс не любить сина за його кровожерність. Якби Арес не був його сином, він давно скинув би його в похмурий Тартар, туди, де томляться титани. Серце лютого Ареса радують тільки жорстокі битви. Несамовитий, носиться він серед гуркоту зброї, криків та стогону битви поміж бійцями, в блискучому озброєнні, з величезним щитом. Слідом за ним несуться його сини, Деймос і Фобос – жах і страх, а поряд з ними богиня розбрату Еріда і богиня Енюо, яка сіє вбивства. Кипить, гуркоче бій; радіє Арес; зі стогоном падають воїни. Триумфує Арес, коли уб'є своїм жакливим мечем воїна і хлине на землю гаряча кров. Не розбираючи, разить він і направо, і наліво; купа тіл навколо жорстокого бога.

Лютий, несамовитий, грізний Арес, але перемога не завжди супроводить його. Часто доводиться Аресові поступатися на полі битви войовничій дочці Зевса, Афіні-Палладі. Перемагає вона Ареса мудрістю і спокійною свідомістю сили. Нерідко і смертні герої здобувають перемогу над Аресом, особливо якщо їм допомагає ясноока Афіні-Паллада. Так уразив Ареса мідним списом герой Діомед під мурами Трої. Сама Афіні спрямувала удар. Далеко рознісся по війську троянців і греків жакливий крик пораненого бога. Немов десять тисяч воїнів скрикнули враз, стаючи до завзятого бою, так закричав від болю вкритий мідним обладунком Арес. Здригнули з жаху греки і троянці, а несамовитий Арес понісся, оповитий темною хмарою, закривавлений, зі скаргами на Афіні до батька свого Зевса. Але батько Зевс не став слухати його скарг. Він не любить свого сина, якому приємні лише чвари, битви та вбивства.

Якщо навіть дружина Ареса, найвродливіша з богинь Афродіта, приходиться на поміч своєму чоловікові, коли він у розпалі бою зустрінеться з Афінію, і тоді перемагає улюблена дочка громовержця Зевса. Войовниця Афіні одним ударом кидає на землю прекрасну богиню кохання Афродіту. Зі сльозами підіймається на Олімп вічно юна, дивно прекрасна Афродіта, а вслід їй лунає триумфуючий сміх і несуться глузування Афіні.

Афродіта⁴⁶

Не зніженій, легковажній богині Афродіті втручатися в криваві битви. Вона пробуджує в серцях богів і смертних любов. Завдяки цій владі вона панує над усім світом.

Ніхто не може втекти від її влади – навіть боги. Тільки войовниця Афіні, Гестія та Артеміда не підкоряються її могутності. Висока, струнка, з ніжними рисами обличчя, м'якою хвилею золотого волосся, що, як вінець, лежить на її прекрасній голові, Афродіта – втілення божественної краси і нев'янучої юності. Коли вона йде, у сяйві своєї краси, в запашних шатах, тоді яскравіше світить сонце, пишніше розцвітають квіти. Дикі лісові звірі біжать до неї з лісо-

⁴² Арес (у римлян Марс) – бог війни, який несе загибель і руїни, старогрецький ідеал хороброго воїна. Він проти інших богів Греції користувався меншою пошаною. Це позначається і в тому, що сам бог Зевс, за словами греків, недолюблює свого сина, Ареса, який весь час заводиться чвари, губить людей і радіє, коли під час бою рікою летиться людська кров.

⁴³ У римлян Афродіта – Венера.

⁴⁴ Ерот – Амур або Купідон.

⁴⁵ Гіменей – бог шлюбу.

⁴⁶ Афродіта – спочатку була богинею неба, яка посилає дощ, а також, мабуть, і богинею моря. На Афродіті і її культі дуже позначився східний вплив, головним чином культу фінікійської богині Астарті. Поступово Афродіта стає богинею кохання. Бог кохання Ерот (Амур) – її син.

вих хащ, до неї зграями злітаються птахи, коли вона проходить лісом. Леви, пантери, барси та ведмеді лагідно лащатся до неї. Спокійно йде серед диких звірів Афродіта, горда з своєї променистої краси. Її супутниці Ори і Харити, богині краси і грації, прислуговують їй. Вони одягають богиню в розкішні шати, зачісують її золоте волосся, вінчають її голову виблискуючою діадемою.

Коло острова Кіфери народилась Афродіта, дочка Урана, з білосніжного шумовиння морських хвиль. Легкий, пестливий вітрець приніс її на острів Кіпр⁴⁷. Там оточили юні Ори створену з морських хвиль богиню кохання. Вони прибрали її в золототкані шати і увінчали вінком із запашних квітів. Де тільки ступала Афродіта, там буйно виростали квіти. Все повітря сповнене було чудовими пахощами. Ерот і Гімерот⁴⁸ повели прекрасну богиню на Олімп. Гучно вітали її боги. З того часу завжди живе серед богів Олімпу золота Афродіта, вічно юна, найвродливіша з богинь.

Пігмаліон

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози».

Афродіта дарує щастя тому, хто вірно служить їй. Так дала вона щастя і Пігмаліонові, великому кіпрському митцеві. Пігмаліон ненавидів жінок і жив самотньо уникаючи шлюбу. Одного разу зробив він з блискучої білої слонової кістки статую дівчини незвичайної краси. Немов жива, стояла ця статуя в майстерні художника. Здавалося, вона дихає; здавалося, що ось-ось вона зрушиться, піде і заговорить. Цілими годинами милувався художник своїм твором і покохав, нарешті, створену ним самим статую. Він дарував статуй дорогоцінне намисто, зап'ястя і серги, одягав її в розкішний одяг, прикрашав голову вінками з квітів. Як часто шепотів Пігмаліон:

– О, якби ти була жива, якби могла відповідати на мої слова, о, який би був я щасливий!
Але статуя була німа.

Настали дні святкувань на честь Афродіти. Пігмаліон приніс богині кохання в жертву білу телицю з визолоченими рогами; він простяг до богині руки і з молитвою прошепотів:

– О, вічні боги і ти, золота Афродіто! Якщо ви можете дати все благаючому, то дайте мені дружину, таку ж прекрасну, як та статуя дівчини, що зробив я сам.

Пігмаліон не наважився просити богів оживити його статую, він боявся прогнівати такою просьбою богів-олімпійців. Яскраво спалахнуло жертвоне полум'я перед зображенням богині кохання Афродіти; цим богиня нібито давала зрозуміти Пігмаліонові, що боги почули його благаання.

Повернувся художник додому. Він підійшов до статуї і, о щастя, о радість! Статуя ожила! Б'ється її серце, в її очах світиться життя. Так дала богиня Афродіта красуню-дружину Пігмаліонові.

Нарцис

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози».

Але хто не шанує золотосайної Афродіти, хто відкидає дари її, хто повстає проти її влади, того нещадно карає богиня кохання. Так покарала вона сина річкового бога Кефіса і німфи Лавріони, прекрасного, але холодного, гордого Нарциса. Нікого не любив він, крім самого себе, лише себе вважав гідним любові.

⁴⁷ За назвою острова Кіпру Афродіту часто називали Кіпрідою.

⁴⁸ Гімерот – бог жагучого кохання.

Одного разу, коли він заблудився у густому лісі під час полювання, побачила його німфа Ехо. Німфа не могла сама заговорити з Нарцисом. На ній тяжіла кара богині Гери: мовчати повинна була німфа Ехо, а відповідати на запитання вона могла, лише повторюючи тільки їх останні слова. Із захопленням дивилась Ехо на стрункого красеня-юнака, схована від нього лісовою гущавиною. Нарцис оглянувся навколо, не знаючи, куди йому йти, і голосно крикнув:

– Ей, хто тут?

– Тут! – почулась голосна відповідь Ехо.

– Іди сюди! – крикнув Нарцис.

– Сюди! – відповіла Ехо.

З подивом оглядається прекрасний Нарцис на всі сторони. Нікого немає. Здивований цим, він голосно вигукнув:

– Сюди, швидше до мене!

І радісно відгукнулась Ехо:

– До мене!

Простягаючи руки, поспішає до Нарциса німфа з лісу, але гнівно відштовхнув її прекрасний юнак. Пішов він поспішно від німфи і сховався у темному лісі.

Сховалась у лісовій непрохідній гущавині і знехтувана німфа. Вона страждає з кохання до Нарциса, нікому не показується і тільки сумно відгукується на кожний поклик нещасна Ехо.

А Нарцис лишився, як і раніше, гордим, самозакоханим. Він відкидав кохання всіх. Багатьох німф зробила нещасними його гордість. І якось одна із знехтуваних ним німф вигукнула:

– Покохай же і ти, Нарцисе! І хай не відповідає тобі на твою любов людина, яку ти покохаш!

Здійснилося побажання німфи. Розгнівалась богиня кохання Афродіта на те, що Нарцис відхиляє її дари, і покарала його. Одного разу весною під час полювання Нарцис підійшов до струмка і захотів напитися холодної води. Ще ні разу не торкалися вод цього струмка ні пастух, ні гірські кози, ні разу не падала в струмок зламана гілка, навіть вітер не заносив у струмок пелюсток пишних квітів. Вода його була чиста і прозора. Як у дзеркалі, відбивалося в ній усе навколо: і кущі, що розрослися на березі, і стрункі кипариси, і блакитне небо. Нагнувся Нарцис до струмка, спершись руками на камінь, що виступав з води, і віддзеркалився в струмку весь, в усій своїй красі. Отут-то і спіткала його кара Афродіти. З подивом дивиться він на своє відображення у воді, і сильне кохання опановує його. Повними любові очима дивиться він на своє відображення у воді, він манить його, кличе, простягає до нього руки. Нахиляється Нарцис до дзеркала вод, щоб поцілувати своє відображення, але цілує тільки холодну, прозору воду струмка. Все забув Нарцис; він не йде від струмка; не відриваючись, милується самим собою. Він не їсть, не п'є, не спить. Нарешті, повний відчаю, вигукує Нарцис, простягаючи руки до свого відображення:

– Ох, хто страждав так жорстоко! Нас розділяють не гори, не моря, а тільки смужка води, і все ж не можемо ми бути з тобою разом. Вийди ж із струмка!

Замислився Нарцис, дивлячись на своє відображення у воді. Раптом жахлива думка прийшла йому в голову, і тихо шепоче він своєму відображенню, нахиляючись до самої води:

– О, горе! Я боюсь, чи не покохав я самого себе! Адже ти – я сам! Я люблю самого себе. Я почуваю, що небагато лишилося мені жити. Ледве розцвівши, зів'яну я і зйду в похмуре царство тіней. Смерть не лякає мене; смерть принесе мені кінець мукам кохання.

Залишають сили Нарциса, блідне він і почуває вже наближення смерті, але все ж не може відірватися від свого відображення. Плаче Нарцис. Падають його сльози в прозорі води струмка. По дзеркальній поверхні води пішли круги, і зникло прекрасне відображення. З жахом вигукнув Нарцис:

– О, де ти! Вернись! Залишся! Не покидай мене, адже це жорстоко. О, дай хоч дивитися на тебе!

Але ось знову спокійна вода, знову з'явилося відображення, знову, не відриваючись, дивиться на нього Нарцис. Тане він, мов роса на квітах у промінні гарячого сонця. Бачить і нещасна німфа Ехо, як страждає Нарцис. Вона, як і раніше, любить його; страждання Нарциса болем стискають її серце.

– О, горе! – вигукує Нарцис.

– Горе! – відповідає Ехо.

Нарешті, змучений, слабнучим голосом скрикнув Нарцис, дивлячись на своє відображення:

– Прощай!

І ще тихше, ледве чутно, пролунала відповідь німфи Ехо:

– Прощай!

Схилилась голова Нарциса на зелену прибережну траву, і темрява смерті вкрила його очі. Вмер Нарцис. Плакали в лісі молоді німфи, і плакала Ехо. Приготували німфи юному Нарцисові могилу, але коли прийшли по його тіло, то не знайшли його. На тому місці, де схилилась на траву голова Нарциса, виросла біла запашна квітка – квітка смерті; нарцисом називають її.

Адоніс⁴⁹

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози».

Але богиня кохання, яка так покарала Нарциса, знала й сама муки кохання, і їй довелося оплакувати любимого нею Адоніса. Вона любила сина царя Кіпру, Адоніса. Ніхто зі смертних не був рівний йому красою, він був навіть кращий від богів-олімпійців. Забула для нього Афродіта і Патмос, і квітучу Кіферу. Адоніс був їй миліший навіть від світлого Олімпу. Весь час проводила вона з юним Адонісом. З ним полювала вона в горах і лісах Кіпру, подібно до діви Артеміди. Забула Афродіта про свої золоті оздоби, про свою красу. Під пекучим промінням і в негоду полювала вона на зайців, лякливих оленів і сарн, уникаючи полювання на грізних левів і вепрів. І Адоніса просила вона уникати небезпек полювання на левів, ведмедів і вепрів, щоб не трапилося з ним нещастя. Рідко покидала богиня царського сина, а покидаючи його, кожного разу благала пам'ятати про її прохання.

Одного разу, коли не було Афродіти, собаки Адоніса під час полювання натрапили на слід величезного вепра. Вони підняли звіра і з лютим гавканням погнали його. Адоніс радів такій багатій здобичі; він не передчував, що це його останнє полювання. Все ближче гавкіт собак, ось уже промайнув величезний кабан серед куців. Адоніс уже готується пронизати розлютованого кабана своїм списом, як раптом кинувся на нього кабан і своїми величезними іклами на смерть поранив улюбленця Афродіти. Вмер Адоніс від страшної рани.

Коли Афродіта дізналася про смерть Адоніса, то, повна невимовного горя, сама пішла вона в гори Кіпру шукати тіло улюбленого юнака. По стрімких гірських кручах, серед похмурих ущелин, по краях глибоких прірв ішла Афродіта. Гостре каміння і колючки тернини поранили ніжні ноги богині. Краплі її крові падали на землю, лишаючи слід усюди, де проходила богиня. Нарешті знайшла Афродіта тіло Адоніса. Гірко плакала вона над рано загиблим прекрасним юнаком. Щоб завжди зберігалася пам'ять про нього, звеліла богиня вирости з крові Адоніса ніжному анемону. А там, де падали з поранилих ніг богині краплі крові, вирости пишні троянди, ясно-червоні, мов кров Афродіти. Зглянувся Зевс-громовержець на

⁴⁹ Міф про Адоніса й Афродіту греки запозичили у фінікійців. Ім'я Адоніс не грецьке, а фінікійське і означає «пан». Фінікійці ж запозичили цей міф у вавилонян, в яких був міф про богиню кохання Іштар і прекрасного Таммуза – бога, який вмирає і кожної весни воскресає.

горе богині кохання. Звелів він братові своєму Аїду і дружині його Персефоні відпускати щороку Адоніса на землю зі смутного царства тіней померлих. З того часу півроку залишається Адоніс у царстві Аїда, а півроку живе на землі з богинею Афродітою. Вся природа радіє, коли повертається на землю до ясного проміння сонця юний, прекрасний улюбленець золотосяйної Афродіти, Адоніс.

Ерот

Прекрасна Афродіта панує над світом. У неї, як і в Зевса-громовержця, є посланець; через нього виконує вона свою волю. Цей посланець Афродіти – син її Ерот, веселий, жвавий, пустотливий, підступний, а часом і жорстокий хлопчик. Ерот носить на своїх блискучих золотих крилах над землями і морями, швидкий і легкий, як подув вітерця. В руках його маленький золотий лук, за плечима – сагайдак зі стрілами. Ніхто не захищений від цих золотих стріл. Без промаху влучає в ціль Ерот, він як стрілець не поступається навіть перед самим стріловержцем золотокудрим Аполлоном. Коли влучає в ціль Ерот, очі його світяться радістю, він з тріумфом закидає свою кучеряву голівку і голосно сміється.

Стріли Ерота несуть із собою радість і щастя, але часто приносять вони страждання, муки кохання і навіть загибель. Самому золотокудруму Аполлонові, самому хмарогонцеві Зевсу немало страждань завдали ці стріли.

Зевс знав, як багато горя і лиха приносить із собою у світ син золотосяйної Афродіти. Він хотів, щоб умертвили його ще при народженні. Але хіба могла допустити це мати? Вона сховала Ерота в непрохідному лісі, і там у лісових нетрях вигодували маленького Ерота молоком своїм дві люті левиці. Виріс Ерот, і от носить він по всьому світу, юний, прекрасний, і сіє своїми стрілами в світі то щастя, то горе, то добро, то зло.

Гіменей

Є ще один помічник і супутник в Афродіти – це юний бог шлюбу Гіменей. Він летить на своїх білосніжних крилах поперед весільних процесій. Яскраво горить полум'я його шлюбного факела. Дівочі хори кличуть під час весілля Гіменея, бажаючи його благословити шлюб молодих і послати їм радість в їх житті.

Гефест⁵⁰

Гефест, син Зевса і Гери, бог вогню, бог-коваль, з яким ніхто не може рівнятися в умінні кувати, народився на світлому Олімпі. Він народився кволою і кульгавою дитиною. Розгнівалася велика Гера, коли показали їй, богині, негарного, кволового сина. Вона схопила його і кинула з Олімпу вниз на далеку землю.

Довго неслася в повітрі нещасна дитина і впала, нарешті, у хвилі безкрайого моря. Зглянулись на нього морські богині – дочка великого Океану, Еврінома, і дочка віщого морського старця Нерея, Фетіда. Вони підняли маленького Гефеста, який упав у море, і понесли його з собою глибоко під води сивого Океану. Там у лазуровому гроті виховали вони Гефеста. Виріс бог Гефест невродливим, кульгавим, але з могутніми руками, широкими грудьми і мускулястою шиєю. Яким він був чудовим митцем у своєму ковальському ремеслі! Багато викував він прекрасних оздоб із золота і срібла своїм вихователькам, Евріномі і Фетіді.

Довго ховав Гефест у своєму серці гнів на матір свою, богиню Геру, нарешті, вирішив їй помститися за те, що вона скинула його з Олімпу. Він викував золоте крісло незвичайної краси

⁵⁰ *Гефест* (у римлян Вулкан) – спочатку бог вогню; з розвитком ремесел, і особливо ковальського ремесла, стає богом-покровителем металургії тих часів. Особливо шанували Гефеста в Афінах, де ремесла досягли найбільшого в Греції розвитку.

і послав його на Олімп у подарунок матері. В захопленні була дружина Зевса-громовержця, побачивши чудовий подарунок. Справді, тільки цариця богів і людей могла сидіти на кріслі такої надзвичайної краси. Але – о, жак! Тільки-но Гера сіла в крісло, як обвили її незламні пута, і Гера була прикута до крісла. Кинулись боги їй допомагати. Даремно, ніхто з них не був спроможний визволити царицю Геру. Боги зрозуміли, що тільки Гефест, який викував крісло, може звільнити свою велику матір.

Негайно послали вони бога Гермеса, вісника богів, по бога-ковалю. Вихором помчав Гермес на край світу, до берегів Океану. Мов вихор, пронісся Гермес над землею і морем і з'явився в гроті, де працював Гефест. Довго просив Гефеста іти з ним на високий Олімп – звільнити царицю Геру, але рішуче відмовив бог-коваль: він пам'ятав зло, яке зробила йому мати. Не допомогли ні просьби, ні благання Гермеса. На допомогу йому з'явився Діоніс, веселий бог вина. З голосним сміхом підніс він Гефестові келих запашного вина, за ним другий, а потім ще й ще. Захмелів Гефест, тепер можна було з ним зробити все – вести куди завгодно. Бог вина Діоніс перемиг Гефеста. Гермес і Діоніс посадили Гефеста на осла і повезли на Олімп. Похитуючись, їхав Гефест. Навколо Гефеста неслись у веселому танці повиті плющем менади⁵¹ з тирсами⁵² в руках. Незграбно стрибали сп'янілі сатири. Диміли факели, гучно лунали дзвін тимпанів⁵³, сміх, гриміли бубни. А попереду йшов великий бог Діоніс у вінку з винограду і з тирсом. Весело посувалася процесія. Нарешті, прийшли на Олімп. Гефест в одну мить звільнив свою матір, тепер уже він не пам'ятав кривди.

Гефест залишився жити на Олімпі. Він побудував там богам величні золоті палаци і собі збудував палац із золота, срібла і бронзи. В ньому він живе з дружиною своєю, прекрасною, привітною Харитою, богинею грації і вроди.

В цьому ж палаці міститься і кузня Гефеста. Більшу частину часу Гефест проводить у своїй повній чудес кузні. Посередині стоїть величезне ковадло, в кутку – горно з палаючим вогнем і міхи. Дивні ці міхи – їх не треба приводити в рух руками, вони покірні слову Гефеста. Скаже він, і працюють міхи, роздмухуючи вогонь у горні в яскраво палаюче полум'я. Вкритий потом, увесь чорний від порохи і кіптяви, працює бог-коваль у своїй кузні. Які чудові вироби виконує в ній Гефест: незламну зброю, оздоби із золота і срібла, келихи і кубки, триножники, що самі котяться на золотих колесах, немов живі.

Скінчивши працювати, обмивши в запашній ванні піт і кіпоть, Гефест іде, накульгуючи і похитуючись на своїх слабких ногах, на бенкет богів, до батька свого, громовержця Зевса. Привітний, добродушний, часто припиняє він готову розпалитися сварку Зевса і Гери. Без сміху не можуть боги дивитися, як кульгавий Гефест шкутильгає навколо бенкетного стола, розливаючи богам запашний нектар. Сміх примушує богів забути сварки.

Але бог Гефест може бути і грізним. Багато хто зазнав сили його вогню і страшних, могутніх ударів його величезного молота. Навіть хвилі бурхливих рік, Ксанфу і Сімоїсу, смирив під Троєю своїм вогнем Гефест. Грізний, разив він своїм молотом і могутніх гігантів.

Великий бог вогню, найвправніший, божественний коваль Гефест, – він дає тепло і радість, він ласкавий і привітний, але він же і грізно карає.

Деметра⁵⁴ і Персефона

⁵¹ *Менади* – супутниці Діоніса; у перекладі на українську мову менади значить шаленіючі; менади – те ж, що й вакханки.

⁵² *Тирс* – палиця, обвита плющем або виноградом, з кедровою шишкою на кінці.

⁵³ *Тимпан* – ударний музичний інструмент, що мав форму двох бронзових чашок, якими ударили одну об одну.

⁵⁴ *Деметра* (у римлян Церера) – одна з найбільш шановних богинь Греції. Це богиня родючості і землеробства, яку особливо шанували землероби. На честь її повсюдно в Греції справлялись численні свята. Характерно, що в поемах Гомера богиня Деметра як би відсунута на другий план. Це свідчить, що шанувати її як велику богиню греки стали тоді, коли землеробство було їх головним заняттям, а скотарство втратило колишнє значення.

Могутня велика богиня Деметра. Вона дає родючість землі, і без її благотворної сили ніщо не зростає ні в тінистих лісах, ні на лугах, ні на буйних ланах.

Викрадення персефони Аїдом⁵⁵

Мала велика богиня Деметра юну прекрасну дочку Персефону. Батьком Персефони був сам великий син Крона, громовержець Зевс. Одного разу прекрасна Персефона разом зі своїми подругами, океанідами, безтурботно гуляла на квітучій Нісейській долині⁵⁶. Подібно до легкокрилого метелика перебігала юна дочка Деметри від квітки до квітки. Вона рвала пишні троянди, запашні фіалки, білосніжні лілії і червоні гіацинти. Безжурно гуляла Персефона, не віддавши тієї долі, яку призначив їй батько її Зевс. Не думала Персефона, що не скоро побачить вона знову ясне світло сонця, не скоро буде милуватися квітами і вдихати їх солодкі пахощі. Зевс віддав її за похмурого свого брата Аїда, володаря царства тіней померлих, і з ним мала жити Персефона в п'яті підземного царства, позбавлена світла гарячого південного сонця.

Аїд бачив, як гуляла на Нісейській долині Персефона, і вирішив зараз же викрасти її. Він упросив богиню землі Гею виростити надзвичайної краси квітку. Погодилась богиня Гея, і виросла чудова квітка на Нісейській долині; її п'який аромат далеко розлився в усі сторони. Персефона побачила квітку; ось вона простягла руку і схопила її за стебельце, ось уже зірвана квітка. Раптом розступилася земля, і на чорних конях появився із землі у золотій колісниці володар царства тіней померлих, похмурий Аїд. Він схопив юну Персефону, підняв її на свою колісницю і миттю зник на своїх швидких конях у надрах землі. Тільки скрикнути встигла Персефона. Далеко рознісся крик жаху юної дочки Деметри; він донісся і до морських глибин, і до високого, світлого Олімпу. Ніхто не бачив, як викрав Персефону похмурий Аїд, бачив це тільки бог Геліос-Сонце.

Богиня Деметра почула крик Персефони. Вона поспішила на Нісейську долину, скрізь шукала дочку, питала подруг її, океанід, але ніде не було її. Океаніди не бачили, куди зникла Персефона.

Тяжка скорбота про втрату єдиної улюбленої дочки охопила серце Деметри. Одягнена в темний одяг, дев'ять днів, нічого не тямлячи, ні про що не думаючи, блукала велика богиня Деметра по землі, проливаючи гіркі сльози. Вона всюди шукала Персефону, всіх просила вона про допомогу, але ніхто не міг зарадити її горю. Нарешті, вже на десятий день, вона прийшла до бога Геліоса-Сонця і стала слізно благати його:

– О, світлосяйний Геліосе! Ти об'їжджаєш на золотій колісниці високо по небу всю землю і всі моря, ти бачиш усе, ніщо не може сховатися від тебе; якщо ти маєш хоч трохи жалю до нещасної матері, то скажи мені, де моя донька Персефона, скажи, де мені шукати її. Я чула її крик, її викрадено в мене. Скажи, хто викрав її. Я скрізь шукала її, але ніде не можу знайти!

Відповів Деметрі світлосяйний Геліос:

– Велика богине, ти знаєш, як я шаную тебе, ти бачиш, як уболіваю, бачачи твоє горе. Знай, великий хмарогонець Зевс віддав дочку твою за дружину своєму похмурому братові, володарю Аїду. Він викрав Персефону і повіз її до свого царства, повного страхіть. Побори ж свою тяжку журбу, богине; адже великий чоловік твоєї дочки, вона стала дружиною могутнього брата великого Зевса.

Ще дужче засмутилася богиня Деметра. Розгнівалася вона на громовержця Зевса за те, що він віддав без її згоди Персефону за дружину Аїдові. Вона покинула богів, покинула світлий Олімп, прибрала вигляду простої смертної і, одягнувшись у темний одяг, довго блукала між смертними, проливаючи гіркі сльози.

⁵⁵ Викладено за гомерівським гімном.

⁵⁶ Долина в області Мегари, на березі Саронічної затоки.

Усе на землі припинило свій ріст. Листя на деревах зів'яло і пообпадало. Ліси стояли голі. Трава поблякла; квіти поопускали свої барвисті віночки і повсихали. Не було плодів у садах, посохли зелені виноградники, не стигли в них важкі соковиті грона. Раніш родючі ниви опустіли, ані билиночки не росло на них. Завмерло життя на землі. Голод панував усюди, скрізь чувся плач і стогін. Загибель загрожувала всьому людському родові. Але нічого не бачила, не чула Деметра, заглиблена у тугу за ніжно коханою дочкою.

Нарешті, Деметра прийшла до міста Елевсіна. Там, біля міських мурів сіла вона в затінку оливи на «камінь скорботи» біля самої «криниці дів». Нерухома сиділа Деметра, неначе статуя. Прямими зборками спадав до самої землі її темний одяг. Голова її була опущена, а з очей одна по одній текли сльози і падали їй на груди. Довго сиділа так Деметра, одна, безутішна.

Побачили її дочки царя Елевсіна, Келея. Вони здивувались, помітивши біля джерела жінку в темному одязі, що плакала, підійшли до неї і з співчуттям спитали, хто вона. Але богиня Деметра не відкрилася їм. Вона сказала, що її зовуть Део, що родом вона з Криту, що її вкрали розбійники, але вона втекла від них і після довгих блукань прийшла до Елевсіна. Деметра просила дочок Келея відвести її в дім їх батька, вона погодилася бути за служницю їх матері, виховувати дітей і працювати в домі Келея. Дочки Келея привели Деметру до матері своєї Метанейри.

Дочки Келея не думали, що вводять у дім батька свого велику богиню. Але коли вводили вони Деметру в дім батька, то доторкнулась богиня головою верху дверей, і весь будинок осяяло дивне світло. Метанейра встала назустріч богині, вона зрозуміла, що не просту смертну привели до неї її дочки. Низько схилилася дружина Келея перед невідомою і просила її сісти на її місце цариці. Відмовилась Деметра; вона мовчки сіла на простому стільці служниці, як і раніше, байдужа до всього, що робилося навколо неї. Служниця Метанейри, весела Ямба, бачачи глибокий сум невідомої, намагалася розвеселити її. Вона весело прислужувалася їй і своїй господині Метанейрі; голосно лунав її сміх і сипалися жарти. Посміхнулась Деметра вперше з того часу, як викрав у неї Персефону похмурий Аїд, і вперше погодилась вона вжити їжі.

Деметра залишилась у Келея. Вона почала виховувати його сина Демофонта. Богиня вирішила дати Демофонтові безсмертя. Вона тримала немовля біля своїх божественних грудей, на своїх колінах; немовля дихало безсмертним диханням богині. Деметра натирала його амброзією⁵⁷, а вночі, коли всі в будинку Келея спали, вона, загорнувши Демофонта в пелюшки, клала його в яскраво палаючу піч. Але Демофонт не дістав безсмертя. Побачила раз Метанейра свого сина, який лежав у печі, страшенно злякалась і стала благати Деметру не робити цього. Деметра розгнівалася на Метанейру, вийняла Демофонта з печі і сказала:

– О, нерозумна, я хотіла дати безсмертя твоєму синові, зробити його невразливим. Знай же, я – Деметра, яка дає сили і радість смертним і безсмертним.

Деметра відкрила Келею і Метанейрі, хто вона, і прийняла свій звичайний вигляд богині. Божественне світло розлилося по покоях Келея. Богиня Деметра стояла, велична і прекрасна, золотисте волосся спадало на її плечі, очі палали божественною мудрістю, від одягу її лилися чудові пахощі. Впали на коліна перед нею Метанейра та її чоловік.

Богиня Деметра звеліла побудувати храм в Елевсіні, біля джерела Калліхори, і залишилась жити в ньому. При цьому храмі Деметра сама встановила свята.

Сум за ніжно коханою дочкою не покинув Деметру, не забула вона і гніву свого на Зевса. Як і раніше, не родила нічого земля. Голод ставав дедалі сильнішим, бо на полях землеробів не сходило жодної билинки. Даремно тягли бики землероба важкий плуг по ріллі – марна була їх праця. Гинули цілі племена. Зойки голодних неслися до неба, але не зважала на них Деметра. Нарешті, перестали куритися на землі жертви безсмертним богам. Загибель загро-

⁵⁷ Амброзія – їжа богів, яка дає безсмертя.

жувала всьому живому. Не хотів загибелі смертних великий хмарогонець Зевс. Він послав до Деметри вісницю богів Ірідю. Швидко помчала вона на своїх райдужних крилах в Елевсін до храму Деметри, кликала її, благала повернутися на світлий Олімп до сонму богів. Деметра не зглянулася на її благання. Посилав і інших богів великий Зевс до Деметри, але богиня не хотіла повернутися на Олімп, перш ніж поверне їй Аїд її дочку Персефону.

Послав тоді до свого похмурого брата Аїда великий Зевс швидкого, як думка, Гермеса. Гермес спустився в повне страхіть царство Аїда, став перед володарем душ померлих, який сидів на золотому троні, і оповів йому про волю Зевса.

Аїд погодився відпустити Персефону до матері, але спочатку дав їй проковтнути гранатове зернятко, символ шлюбу. Зійшла Персефона на золоту колісницю чоловіка з Гермесом; помчали безсмертні коні Аїда, ніякі перепони не були їм страшні, і миттю досягли вони Елевсіна.

Забувши про все від радощів, кинулась Деметра назустріч своїй доньці і ніжно обняла її. Знов була з нею її улюблена дочка Персефона. З нею повернулася Деметра на Олімп. Тоді великий Зевс вирішив, що дві третини року житиме з матір'ю Персефона, а на одну третину – вертатиметься до чоловіка свого Аїда.

Велика Деметра повернула родючість землі, і знову все зацвіло, зазеленіло. Ніжним весняним листям укрились ліси; зарясніли квіти на смарагдовій мураві лук. Незабаром закололися хлібородні ниви; зацвіли і сповнилися пахощами сади; заблищала на сонці зелень виноградників. Прокинулася уся природа. Все живе раділо і славало велику богиню Деметру і дочку її Персефону.

Але щороку покидає свою матір Персефона, і кожного разу Деметра поринає в сум і знову вбирається в темний одяг. І вся природа сумує за тією, що відійшла. Жовкне на деревах листя, і зриває його осінній вітер; відцвітають квіти, лани пустіють, настає зима. Спить природа, щоб прокинутись у радісному сяйві весни тоді, коли повернеться до своєї матері з безрадісного царства Аїда Персефона. Коли ж повертається до Деметри її дочка, тоді велика богиня родючості щедрою рукою сипле дари свої людям і благословляє працю землероба багатим урожаєм.

ТРІПТОЛЕМ

Велика богиня Деметра, яка дає родючість землі, сама навчила людей, як обробляти хлібородні лани. Вона дала юному синові царя Елевсіна, Тріптолему, насіння пшениці, і він перший тричі зорав плугом рарійське поле біля Елевсіна і кинув у темну землю насіння. Багатий урожай дало поле, що благословила сама Деметра. На чудовій колісниці, запряженій крилатими зміями, Тріптолем з веління Деметри облітав усі країни і всюди навчав людей землеробства.

Був Тріптолем і в далекій Скіфії у царя Лінха. Його теж навчив він землеробства. Але гордий цар скіфів захотів відняти у Тріптолема славу вчителя землеробства, він захотів привласнити цю славу собі. Лінх вирішив убити під час сну великого Тріптолема. Але Деметра не допустила, щоб стався злочин. Вона вирішила покарати Лінха за те, що він, порушивши звичай гостинності, підняв руку на її обранця.

Коли Лінх уночі прокрався до покою, де мирно спав Тріптолем, Деметра обернула царя скіфів у дику рись саме в ту мить, коли він заніс над сплячим кинджал.

Сховався в темних лісах обернений у рись Лінх, а Тріптолем покинув країну скіфів, щоб переносячись з країни в країну на своїй чудовій колісниці, вчити людей великого дару Деметри – землеробства.

ЕРІСІХТОН

Не одного царя скіфів, Лінха, покарала богиня Деметра, вона покарала і царя Фессалії, Ерісіхтона. Пихатий і нечестивий був Ерісіхтон, ніколи не шанував він богів жертвами. В своїй

нечестивості він насмілювався зухвало образити велику богиню Деметру. Він вирішив зрубати у священному гаї Деметри столітнього дуба, що був житлом дріади, улюблениці самої Деметри. Ніщо не спинило Ерісіхтона.

– Хоч би це була не улюблениця Деметри, а сама богиня, – вигукнув нечестивець, – все ж зрубаю я цього дуба!

Ерісіхтон вирвав з рук слуги сокиру і глибоко увігнав її в дерево. Тяжкий стогін почувся всередині дуба, і хлинула кров з його кори. Вражені стояли перед дубом слуги царя. Один з них насмілювався зупинити його, але розгніваний Ерісіхтон убив слугу, вигукнувши:

– Ось тобі нагорода за твою покірність богам!

Ерісіхтон зрубав столітнього дуба. З шумом, подібним до стогону, впав дуб на землю, і вмерла дріада, яка жила в ньому.

Одягнувши темний одяг, дріади священного гаю прийшли до богині Деметри і благали її покарати Ерісіхтона, який убив їх дорогу подругу. Розгнівалася Деметра. Вона послала по богиню голоду. Послана нею дріада швидко помчала на колісниці Деметри, запряженій крилатими зміями, в Скіфію, до гір Кавказу, і там знайшла на безплідній горі богиню голоду, з запаленими очима, бліду, розпатлану, з грубою шкірою, що обтягала самі кістки. Послана переказала волю Деметри богині голоду, і та послухалася наказу Деметри.

З'явилася богиня голоду в будинок Ерісіхтона і вдихнула йому невоситимий голод, що спалював йому всі нутроці. Чим більше їв Ерісіхтон, тим сильніші ставали муки голоду. Все своє майно витратив він на різні їства, які тільки сильніше збуджували в Ерісіхтона невоситимий, гнітючий голод. Нарешті нічого не лишилося в Ерісіхтона – тільки одна дочка. Щоб здобути грошей і насититись, він продав свою дочку в рабство. Але дочка його дістала від бога Посейдона дар приймати будь-який образ і щоразу визволятися від тих, хто її купував, то під виглядом птаха, то коня, то корови. Багато разів продавав свою дочку Ерісіхтон, але мало було йому грошей, які вторговував він від цього продажу. Голод мучив його дедалі сильніше, все нестерпнішими ставали його страждання. Нарешті Ерісіхтон почав рвати зубами своє тіло і загинув у страшених муках.

Ніч, Місяць, Зоря і Сонце

Поволі їде по небу в своїй колісниці, запряженій чорними кіннями, богиня Ніч-Нюкта. Своїм темним покровом закрила вона землю. Пітьма огорнула все навколо. Навкруг колісниці богині Ночі товпляться зірки і ллють на землю своє непевне, мерехтливе світло – це юні сини богині Зорі-Еос і Астрея. Багато їх, вони усіяли все нічне темне небо. Ось, ніби легка заграва показалася на сході. Розгоряється вона дедалі більше й більше. Це сходить на небо богиня Місяць-Селена. Круторогі бики поволі везуть її колісницю небом. Спокійно, велично їде богиня Місяць по небу в своєму довгому білому одязі, із серпом місяця на головному уборі. Вона мирно світить на сплячу землю, заливаючи все сріблястим сяйвом. Об'їхавши небозвід, богиня Місяць спускається в глибокий грот гори Латма в Карії. Там лежить занурений у вічну дрімоту прекрасний Ендіміон⁵⁸. Кохає його Селена. Вона схиляється над ним, милує його і шепоче слова кохання. Але не чує її занурений у дрімоту Ендіміон, тому так сумна Селена, і сумне світло її, яке лле вона на землю вночі.

Все ближчає ранок. Богиня Місяць уже давно спустилася з небозводу. Ледве посвітлів схід. Яскраво загорівся на сході передвісник зорі Еосфорос – вранішня зірка. Подув легенький вітрець. Все яскравіше розгоряється схід. Ось відчинила рожевоперста богиня Зоря-Еос ворота, з яких скоро виїде осяйний бог Сонце-Геліос. В яскраво-шафранному вбранні, на

⁵⁸ Вважався іноді сином царя Карії, Ефлія, іноді сином Зевса. Можливо, що Ендіміон – стародавній карійський бог сну. Карія – країна в Малій Азії, на узбережжі Середземного моря.

рожевих крилах злітає богиня Зоря на проясніле небо, залите рожевим світлом. Лле богиня з золотої посудини на землю росу, і роса обсипає траву і квіти блискучими, немов алмази, краплями. Сповнене пахощами все на землі, всюди куряться аромати. Пробуджена земля радісно вітає бога Сонце-Геліоса, що сходить.

Четвериком крилатих коней у золотій колісниці, яку викував бог Гефест, виїжджає на небо з берегів Океану світлосяйний бог. Проміння сонця, що сходить, золотить вершини гір, і вони височать, ніби залиті вогнем. Зірки зникають з небозводу при появі бога сонця, одна по одній ховаються вони в лоні темної ночі. Все вище підіймається колісниця Геліоса. В осяйному вінці і в довгих блискучих шатах їде він по небу і лле своє живлюще проміння на землю, дає їй світло, тепло і життя.

Закінчивши свій денний путь, бог сонця спускається до священних вод Океану. Там чекає його золотий човен, в якому він пливе назад на схід, в країну сонця, де стоїть його чудовий палац. Бог сонця вночі там відпочиває, щоб другого дня зійти в тому ж сяйві.

Фаетон

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози».

Тільки раз порушений був заведений у світі лад, і не виїжджав бог сонця на небо, щоб світити людям. Це сталося так. Був син у Сонця-Геліоса від Клімени, дочки морської богині Фетіди, ім'я йому було Фаетон. Одного разу родич Фаетона, син громовержця Зевса Епаф, глузуючи з нього, сказав:

– Не вірю я, що ти – син світлосяйного Геліоса. Мати твоя говорить неправду. Ти – син простого смертного.

Розгнівався Фаетон, зашарілося від сорому його обличчя; він побіг до матері, кинувся до неї на груди і зі сльозами скаржився на образу. Але мати його, простягаючи руки до променистого сонця, вигукнула:

– О сину! Присягаюсь тобі Геліосом, який нас бачить і чує, якого і ти сам зараз бачиш, що він – твій батько! Нехай позбавить він мене свого світла, якщо я говорю неправду. Піди сам до нього, палац його недалеко від нас. Він підтвердить тобі мої слова.

Фаетон зараз же відправився до свого батька Геліоса. Швидко дійшов він до палацу Геліоса, що саяв золотом, сріблом і дорогоцінним камінням. Увесь палац нібито іскрився всіма барвами райдуги, так чудово оздобив його сам бог Гефест. Фаетон увійшов до палацу і побачив там Геліоса, який сидів у пурпурних шатах на троні. Але Фаетон не міг наблизитися до світлосяйного бога, його очі – очі смертного – не зносили сяйва, що виходило від вінця Геліоса. Бог сонця побачив Фаетона і спитав його:

– Що привело тебе до мене в палац, сину мій?

– О, світло всього світу, о, батьку Геліос! Тільки чи смію я називати тебе батьком? – вигукнув Фаетон. – Дай мені доказ того, що ти – мій батько. Благаю тебе, розвій мій сумнів.

Геліос зняв світлосяйний вінок, покликав до себе Фаетона, обійняв його і сказав:

– Так, ти – мій син; правду сказала тобі мати твоя, Клімена. А щоб ти не мав сумніву більш, проси в мене, що хочеш, і присягаюсь водами священної ріки Стіксу, я виконаю твоє прохання.

Ледве сказав це Геліос, як Фаетон став просити дозволити йому поїхати по небу, замість самого Геліоса, в його золотій колісниці. Жах пройняв світлосяйного бога.

– Безумний, чого ти просиш! – вигукнув Геліос, – о, коли б міг я порушити мою клятву! Ти просиш неможливого, Фаетоне. Адже це тобі не під силу. Адже ж ти смертний, а хіба це справа смертного? Навіть і безсмертні боги не можуть устояти на моїй колісниці. Сам великий Зевс-громовержець не може правити нею, а хто ж могутніший від нього! Подумай тільки: спочатку дорога така крута, що навіть мої крилаті коні ледве піднімаються по ній. Посередині

вона йде так високо над землею, що навіть мене проймає страх, коли я дивлюсь униз на моря і землі, що розстилаються під мною. А в кінці дорога так стрімко спускається до священних берегів Океану, що без мого досвідченого керування колісниця стрімголов полетить униз і розіб'ється. Ти думаєш, може, зустріти в дорозі багато чудесного. Ні, серед небезпек, страхіть і диких звірів лежить шлях. Вузкий він; якщо ти збочиш, то чекають тебе там роги грізного тельця, там загрожує тобі лук кентавра, лютий лев, потворні скорпіон і рак⁵⁹. Багато страхіть на шляху по небу. Повір мені, не хочу я бути причиною твоєї загибелі. О, якби ти міг поглядом своїм проникнути мені в серце і побачити, як я боюсь за тебе! Подивись навколо себе, поглянь на світ, як багато в ньому прекрасного! Проси все, що хочеш, я ні в чому не відмовлю тобі, тільки не проси ти цього. Адже ти просиш не нагороди, а страшної кари.

Але Фаетон нічого не хотів слухати; обвивши руками шию Геліоса, він просив виконати його прохання.

– Гаразд, я виконаю твою просьбу. Не турбуйся, адже я присягався водами Стіксу. Ти дістанеш, чого просиш, але я думав, що ти розумніший, – сумно відповів Геліос.

Він повів Фаетона туди, де стояла його колісниця. Залюбувався нею Фаетон; вона була вся золота і виблискувала різнобарвними самоцвітами. Привели крилатих коней Геліоса, нагодованих амброзією і нектаром. Запрягли коней в колісницю. Рожевоперста Еос відкрила ворота сонця. Геліос натер обличчя Фаетонові священною маззю, щоб не обпалило його полум'я сонячних променів, і поклав йому на голову світлосяйний вінець. Зітхаючи, сповнений суму, дає Геліос останні поради Фаетонові:

– Сину мій, пам'ятай мої останні напутні слова, виконай їх, якщо зможеш. Не жени коней, держи якомога твердіш віжки. Самі побіжать мої коні. Трудно стримувати їх. Шлях же ти ясно побачиш по коліях, вони йдуть через усе небо. Не піднімайся дуже високо, щоб не спалити небо, але й низько не спускайся, а то спалиш усю землю. Не збочуй, пам'ятай, ні вправо, ні вліво. Шлях твій саме посередині між змією і жертovníком⁶⁰. Все інше я доручаю долі, на неї лише я сподіваюсь. Але час, ніч уже покинула небо; вже зійшла рожевоперста Еос. Бери міцніше віжки. Та може, ти змieniш ще своє рішення – адже воно загрожує тобі загибеллю. О, дай мені самому світити землі! Не губи себе.

Але Фаетон швидко скочив на колісницю і схопив віжки. Він радіє, тріумфує, дякує батькові своєму Геліосу і поспішає в путь. Коні б'ють копитами, полум'я пашить з їх ніздрів, легко підхоплюють вони колісницю і крізь туман швидко несуться вперед по крутій дорозі на небо. Незвично легка для коней колісниця. Ось коні мчать уже по небу, вони залишають звичайний шлях Геліоса і несуться вже без дороги. А Фаетон не знає, де ж дорога, не має він сил правити кіньми. Глянув він з вершини неба на землю і зблід від страху, так далеко під ним була вона. Коліна в нього задрожали, темрява заслала його очі. Він уже шкодує, що вблагав батька дати йому керувати його колісницею. Що він має робити? Уже багато проїхав він, але попереду ще довгий шлях. Не може справитися з кіньми Фаетон, він не знає їх імен, а стримати їх віжками немає в нього сили. Навколо себе він бачить страшних небесних звірів і лякається ще дужче.

Є місце на небі, де розлігся страхітливий, грізний скорпіон, – туди несуть Фаетона коні. Побачив нещасний юнак вкритого темною отрутою скорпіона, який загрожував йому смертною жалом, і, збожеволівши від страху, випустив віжки. Ще швидше понесли тоді коні, зачувши волю. То звиваються вони до самих зірок, то, спустившись, мчать майже над самою землею. Сестра Геліоса, богиня місяця Селена, з подивом дивиться, як летять коні її брата без дороги, ніким не керовані, по небу. Полум'я від колісниці, що близько спустилось, охоплює землю. Гинуть великі, багаті міста, гинуть цілі племена. Горять гори, вкриті лісом: двоголо-

⁵⁹ Сузір'я Тельця, Кентавра, Скорпіона і Рака.

⁶⁰ Два сузір'я, що звалися у греків Змія і Жертovníк.

вий Парнас, тинистий Кіферон, зелений Гелікон, гори Кавказу, Тмол, Іда, Пеліон, Осса⁶¹. Дим застигає все навколо; не бачить Фаетон в густому димі, де він їде. Вода в ріках і струмках закипає. Німфи плачуть і, жахаючись, ховаються в глибоких гротах. Киплять Євфрат, Оронт, Алфей, Еврот⁶² та інші ріки. Від жару тріскається земля, і промінь сонця проникає в похмурі царство Аїда. Моря починають пересихати, і страждають від спеки морські божества. Тоді підвелася велика богиня Гея-Земля і голосно вигукнула:

– О, найвеличніший з богів, Зевсе-громовержцю! Невже мушу я загинути, неville загинути повинно царство твого брата Посейдона, неville повинно загинути все живе? Дивись! Атлас ледве витримує вже тягар неба. Адже небо і палаци богів можуть повалитися. Невже все повернеться до первісного Хаосу? О, врятуй від огню те, що ще лишилося!

Зевс почув благання богині Геї, грізно махнув він правицею, кинув свою вогненну блискавку і її вогнем загасив вогонь. Зевс блискавкою розбив колісницю. Коні Геліоса розбіглися у різні сторони. По всьому небу порозкидані уламки колісниць і упряж коней Геліоса.

А Фаетон, з палаючими на голові кучерями, пронісся, як падаюча зірка, в повітрі і впав у хвилі ріки Елідану⁶³, далеко від своєї батьківщини. Там гесперійські німфи підняли його тіло і поховали. У глибокій скорботі батько Фаетона, Геліос, закрив свій лик і цілий день не появлявся на блакитному небі. Тільки вогонь пожежі освітлював землю.

Довго нещасна мати Фаетона, Клімена, шукала тіло свого загиблого сина. Нарешті знайшла вона на берегах Елідану не тіло сина, а його гробницю. Гірко плакала безутішна мати над гробницею сина, з нею оплакували загиблого брата і дочки Клімени, геліади. Скорбота їх була безмежна. Плачучих геліад великі боги обернули в тополі.

Стоять тополі-геліади, схилившись над Еліданом, і падають їх сльози-смола в холодну воду. Смола застигає й перетворюється в прозорий янтар.

Уболівав за загиблим Фаетоном і друг його Кікн. Його тужіння далеко лунало по берегах Елідану. Бачачи нерозважну тугу Кікна, боги обернули його в білосніжного лебедя. З того часу лебідь-Кікна живе на воді, в ріках і широких світлих озерах. Він боїться вогню, що згубив його друга Фаетона.

Діоніс⁶⁴

Народження і виховання Діоніса

Зевс-громовержець кохав прекрасну Семелу, дочку фіванського царя Кадма. Одного разу він обіцяв їй виконати будь-яку її просьбу, яка б вона не була, і заприсягся їй в цьому незламною клятвою богів, священними водами підземної ріки Стіксу. Але зненавиділа Семелу велика богиня Гера і захотіла її згубити. Вона сказала Семелі:

– Проси Зевса з'явитися тобі в усій величі бога-громовержця, царя Олімпу. Якщо він тебе справді любить, то не відмовить у цій просьбі.

⁶¹ *Кіферон* – між Аттикою і Беотією; *Гелікон* – на південному заході Беотії, *Тмол* – в Лідії; *Іда* – у Фрігії, в Малій Азії; *Пеліон* і *Осса* – у Фессалії, на узбережжі Егейського моря.

⁶² *Оронт* – в Сирії, *Алфей* – на заході Пелопоннесу, *Еврот* – у Лаконії; на березі Евроту стояла Спарта.

⁶³ У греків цю назву мали: 1) ріка в Аттиці; 2) ріка на півночі, можливо, Зах. Двіна; 3) ріка По.

⁶⁴ *Діоніс* (у римлян Вакх) – бог виноробства, бог вина, в Греції «зайшлий» бог, принесений з Фракії. Свята на честь Діоніса важливі були тим, що з них розвинулись в Афінах театральні вистави. Під час свят в Афінах (великі Діонісії) виступали хори одягнених в козячі шкури співців і виконували особливі гімни – дифірамби; їх починав заспівувач, а хор йому відповідав; спів супроводжувався танцем. З цих дифірамбів створилася трагедія (саме слово можна пояснити як «пісня капів»). На сільських же святах на честь Діоніса (сільські Діонісії) виконували жартівливі пісні, які теж починав заспівувач; вони також супроводжувались танцями; з них виникла комедія.

Переконала Гера Семелу, і та попросила Зевса виконати саме цю просьбу. Зевс же не міг ні в чому відмовити Семелі, адже він клявся водами Стіксу. Громовержець з'явився їй в усій величі царя богів і людей, в усьому сяйві своєї слави. Вогненна блискавка блищала в руках Зевса; удари грому потрясли палац Кадма. Спалахнуло все навколо від блискавки Зевса. Вогонь охопив палац, все кругом хиталося і валилося. Пройнята жахом, упала Семела на землю, полум'я палило її. Вона бачила, що немає їй рятунку, що згубила її просьба, на яку намовила Гера.

І народився в умираючої Семели син Діоніс, квола, нездатна до життя дитина. Здавалося, він теж приречений був на загибель у вогні. Але хіба міг загинути син великого Зевса? Із землі з усіх боків, немов від помаху чарівного жезла, виріс густий зелений плющ. Він прикрив від вогню своєю зеленню нещасну дитину і врятував її від смерті.

Зевс узяв врятованого сина, а через те що він був ще такий малий і кволий, що не міг би жити, то зашив його Зевс собі у стегно. В тілі батька свого, Зевса, Діоніс зміцнів і, зміцнівши, вдруге народився зі стегна громовержця Зевса. Тоді цар богів і людей покликав сина свого, бистрого посланця богів, Гермеса, і наказав йому віднести маленького Діоніса до сестри Семели, Іно, та її чоловіка Атаманта, царя Орхомена⁶⁵, – вони мали виховати його.

Богиня Гера розгнівалася на Іно й Атаманта за те, що вони взяли на виховання сина ненависної їй Семели, і вирішила їх покарати. Наслала вона на Атаманта божевілья. В випадку божевілья вбив Атамант свого сина Леарха. Ледве встигла втечею врятуватися від смерті Іно з другим сином, Мелікертом. Чоловік погнався за нею і вже наздоганяв її. Попереду крутий, скелястий морський берег, внизу шумить море, позаду настає божевільний чоловік – порятунку нема в Іно. У відчаї кинулась вона разом із сином у море з прибережних скель. Прийняли в морі Іно і Мелікерта nereїди. Вихователька Діоніса і її син були обернені в морські божества і живуть вони з того часу в морській безодні.

А Діоніса врятував від божевільного Атаманта Гермес. Він переніс його миттю в Нісейську долину і там віддав на виховання німфам. Діоніс виріс прекрасним, могутнім богом вина, богом, який дає людям сили і радощі, богом, що дає родючість. Виховательки Діоніса, німфи, були взяті Зевсом у нагороду на небо, і світять вони в темну зоряну ніч, під назвою Гіад⁶⁶, серед інших сузір'їв.

Діоніс і його почет

З веселою юрбою уквітчаних вінками менад і сатирів ходить веселий бог Діоніс по всьому світу, з країни в країну. Він іде попереду в вінку з винограду з прикрашеним плющем тирсом в руках. Навколо нього у швидкому танці кружляють зі співом і криками молоді менади; скачуть сп'янілі від вина незграбні сатири з хвостами і цапиними ногами. За процесією везуть на ослі старого Силена, мудрого вчителя Діоніса. Він дуже захмелів, ледве сидить на ослі, спираючись на міх з вином, що лежить коло нього. Вінок з плюща сповз набік на його лисій голові. Похитуючись, іде він, добродушно усміхаючись. Молоді сатири йдуть біля осла, який ступає обережно, і дбайливо підтримують старого, щоб він не впав. Під звуки флейт, сопілок і тимпанів шумлива процесія весело посувається в горах, серед тінистих лісів, по зелених галявинах. Весело йде по землі Діоніс-Вакх, усе підкоряючи своїй владі. Він учить людей розводити виноград і робити з його важких стиглих грон вино.

⁶⁵ Місто в Беотії, на березі Капаїдського озера.

⁶⁶ Гіадами зветься скупчення зірок (зоряна купа) в сузір'ї Оріона, одному з найяскравіших сузір'їв на небі.

Лікурґ

Не всюди визнають владу Діоніса. Часто доводиться йому зустрічати і опір; часто силою доводиться йому підкоряти країни і міста. Але хто зможе боротися з великим богом, сином Зевса? Суворо карає він тих, хто чинить опір йому, хто не хоче визнавати його і шанувати як бога. Перший раз довелося Діонісу зазнати переслідувань у Фракії, коли він на тінистій долині із супутницями своїми менадами весело бенкетував і танцював, захмелівши від вина, під звуки музики і співів; тоді напав на нього жорстокий цар едонів⁶⁷ Лікурґ. Охоплені жахом, порозбігались менади, покидавши на землю священний посуд Діоніса; навіть сам Діоніс кинувся тікати. Рятуючись від переслідувань Лікурґа, він кинувся в море; там сховала його богиня Фетіда. Батько Діоніса, Зевс-громовержець, жорстоко покарав Лікурґа, який насмілювався образити юного бога: Зевс осліпив Лікурґа і вкоротив йому віку.

Дочки Мінія

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози».

І в Орхомені, в Беотії не хотіли відразу визнати бога Діоніса. Коли з'явився в Орхомен жрець Діоніса-Вакха і кликав усіх дівчат і жінок в ліси і гори на веселе свято на честь бога вина, три дочки царя Мінія не пішли на свято; вони не хотіли визнати Діоніса богом. Усі жінки Орхомена пішли з міста в тінисті ліси і там співами і танцями шанували великого бога. Обвиті плющем, з тирсами в руках, вони носилися з гучними криками, немов менади, по горах і славили Діоніса. А дочки царя Орхомена сиділи вдома і спокійно прями і ткали; не хотіли й чути вони нічого про бога Діоніса. Настав вечір, сонце сіло, а дочки царя все ще не кидали роботи, поспішаючи що б там не було закінчити її. Раптом чудо з'явилося їх очам. Залунали в палаці звуки тимпанів і флейт, нитки пряжі обернулись у виноградні лози, і важкі грона повисли на них. Ткацькі верстати зазеленіли, і всіх їх густо обвив плющ. Скрізь розлилися пахощі мирта і квітів. З подивом дивилися царські дочки на це чудо. Раптом по всьому палацу, огорненому вже вечірніми сутінками, заблищало лиховісне світло факелів. Почулося рикання диких звірів. У всіх покоях палацу появилися леви, пантери, рисі та ведмеді. Грізно виючи, бігали вони по палацу і люто блискали очима. Охоплені жахом, царівни намагалися схватитися у найдальших, найтемніших приміщеннях палацу, щоб не бачити блиску факелів і не чути рикання звірів. Але все даремно, ніде не можуть вони схватитися. Кара бога Діоніса цим не обмежилась. Тіла царівен почали стискатися, вкрилися темною мишачою шерстю, замість рук вирости крила з тонкою перетинкою, – вони обернулися в кажанів. З того часу ховаються вони від денного світла в темних вогких руїнах і печерах. Так покарав їх Діоніс.

Тірренські морські розбійники⁶⁸

Викладено за гомерівським гімном і поемою Овідія «Метаморфози».

Діоніс покарав і тірренських морських розбійників, але не так за те, що вони не визнавали його богом, як за те зло, якого вони хотіли завдати йому як простому смертному.

Одного разу стояв юний Діоніс на березі блакитного моря. Морський вітрець ласкаво грався його темними кучерями і ледве ворушив зборки пурпурного плаща, який спадав зі струнких плечей юного бога. В далечині моря показався корабель: він швидко наближався до берега. Коли корабель був уже близько, побачили моряки – це були тірренські морські роз-

⁶⁷ Фракійське плем'я, що жило по берегах ріки Стрімону (сучасна Струма, або Карасу).

⁶⁸ Тірренські, або тірсенські, тобто етруські морські розбійники; *етруски* – народ, що жив у найдавніші часи на заході Італії, в сучасній Тоскані.

бійники – гарного юнака на безлюдному морському березі. Вони швидко причалили, зійшли на берег, схопили Діоніса і повели його на корабель. Розбійникам і на думку не спадало, що вони захопили в полон бога. Раділи розбійники, що така багата здобич потрапила їм до рук. Вони були певні, що багато золота вторгують за такого прекрасного юнака, продавши його в рабство. Прийшовши на корабель, розбійники хотіли закувати Діоніса у важкі кайдани, але вони спадали з рук і ніг юного бога. Він же сидів і дивився на розбійників зі спокійною усмішкою. Коли керманіч побачив, що кайдани не тримаються на руках юнака, він зі страхом сказав своїм товаришам:

– Нещасні! Що ми робимо! Чи не бога хочемо ми скувати? Дивіться, – навіть наш корабель ледве тримає його! Чи не сам це Зевс, чи не срібнолукий Аполлон або землетрясець Посейдон? Ні, не схожий він на смертного! Це один з богів, які живуть на світлому Олімпі. Відпустіть його швидше, висадіть його на землю! Коли б не скликав він буйних вітрів і не зняв на морі грізної бурі!

Але капітан злісно відповів мудрому керманічеві:

– Нікчемний! Дивись, вітер попутний! Швидко понесеться корабель наш по хвилях безкрайого моря. А про юнака ми подбаємо потім. Ми припливем до Єгипту або на Кіпр, або в далеку країну гіпербореїв і там продамо його; нехай пошукає там цей юнак своїх друзів і братів. Ні, нам послали його боги!

Спокійно підняли розбійники вітрила, і корабель вийшов у відкрите море. Раптом сталося чудо: по кораблю заструмувало запашне вино, і все повітря сповнилось пахоцями. Розбійники заціпеніли з подиву. Та ось на вітрилах зазеленіли виноградні лози з важкими гронами: темно-зелений плющ обвив щоглу; всюди з'явилися чудові плоди; кочети весел обвили гірлянди квітів. Коли побачили все це розбійники, вони почали благодати мудрого керманіча правити швидше до берега. Але пізно! Юнак обернувся левом і з грізним риканням став на палубі, люто блискаючи очима. На палубі корабля з'явилася волохата ведмедиця; страшно вишкірилася вона свою пашу. Охоплені жахом, кинулись розбійники на корму і стовпились навколо керманіча. Величезним стрибком лев кинувся на капітана і розірвав його. Втративши надію на порятунок, розбійники один по одному кинулись у морські хвилі, а Діоніс обернув їх у дельфінів. А керманіча пощадив Діоніс. Він прийняв свій попередній образ і, привітно усміхаючись, сказав керманічеві:

– Не бійся! Я полюбив тебе. Я – Діоніс, син громовержця Зевса і дочки Кадма, Семели!

Ікарій

Нагороджує Діоніс людей, які шанують його як бога. Так він нагородив Ікарія в Аттиці, коли той гостинно прийняв його. Діоніс подарував йому виноградну лозу, і Ікарій був першим, хто розвів в Аттиці виноград. Але сумна доля Ікарія.

Одного разу він дав вина пастухам, а вони, не знаючи, що таке сп'яніння, вирішили, що Ікарій отруїв їх, і вбили його, а тіло його закопали в горах. Дочка Ікарія, Ерігона, довго шукала батька. Нарешті з допомогою своєї собаки Майри знайшла вона гробницю батька. В розпачі повісилася нещасна Ерігона на тому самому дереві, під яким лежало тіло її батька. Діоніс узяв Ікарія, Ерігону та її собаку Майру на небо. З того часу горять вони на небі темної ясної ночі – це сузір'я Волопаса, Діви і Великого Пса.

Мідас

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози».

Одного разу веселий Діоніс з шумливою юрбою менад і сатирів блукав по лісистих скелях Тмолу у Фрігії⁶⁹. Не було в почті Діоніса лише Силена. Він відстав і, спотикаючись на кожному кроці, сильно захмелілий, брів по фрігійських полях. Побачили його селяни, зв'язали гірляндами з квітів і відвели до царя Мідаса. Мідас відразу пізнав учителя Діоніса, з пошаною прийняв його у своєму палаці і дев'ять днів вшановував розкішними бенкетами. На десятий день Мідас сам одвів Силена до бога Діоніса. Зрадив Діоніс, побачивши Силена, і дозволив Мідасу в нагороду за ту пошану, яку він віддав його вчителю, вибрати собі перший-ліпший дар. Тоді Мідас вигукнув:

– О, великий боже Діонісе, звели, щоб усе, до чого я доторкнуся, перетворювалось у щире, блискуче золото!

Діоніс здійснив бажання Мідаса; він пожалкував лише, що не вибрав собі Мідас кращого дару.

Радіючи, пішов Мідас. Радий одержаному дарові, зриває він зелену гілку з дуба, в золоту перетворюється гілка в його руках. Зриває він у полі колоски, золотими стають вони, і золоті в них зерна. Зриває він яблуко, яблуко стає золотим, неначе воно з садів Гесперид. Усе, до чого доторкався Мідас, зараз перетворювалось у золото. Коли він мив руки, вода стікала з них золотими краплями. Радіє Мідас. Ось прийшов він до свого палацу. Слуги приготували йому розкішний бенкет, і щасливий Мідас приліг до столу. Отут-то він зрозумів, який жадливий дар випросив він у Діоніса. Від одного доторку Мідаса все перетворювалось у золото. Золотими ставали у нього в роті і хліб, і всі їства, і вино. Отоді зрозумів Мідас, що доведеться йому загинути з голоду. Простягнув він руки до неба і вигукнув:

– Зглянься, зглянься, о Діонісе! Прости! Я благаю тебе про ласку! Візьми назад цей дар! З'явився Діоніс і сказав Мідасові:

– Іди до джерел Пактолу⁷⁰, там у його водах змий з тіла цей дар і свою провину.

Відправився Мідас, як велів Діоніс, до джерел Пактолу і опустився там в його чисті води. Золотом заструменіли води Пактолу і змили з тіла Мідаса дар, одержаний від Діоніса. З того часу золотоносним став Пактол.

Пан⁷¹

Серед почту Діоніса часто можна було бачити і бога Пана. Коли народився великий Пан, то мати його німфа Дріопа, глянувши на сина, з переляку кинулась тікати. Він народився з цапиними ногами і рогами і з довгою бородою. Але батько його, Гермес, зрадив народженню сина; він узяв його на руки і відніс на світлий Олімп до богів. Усі боги голосно раділи народженню Пана і сміялись, дивлячись на нього.

Бог Пан не залишився жити з богами на Олімпі. Він пішов у тінисті ліси, в гори. Там пасе він стада, граючи на дзвінкій сопілці. Як тільки почують німфи чудові звуки сопілки Пана, зараз же юрбами поспішають вони до нього, оточують його, і незабаром веселий танок рухається по зеленій відлюдній долині, під звуки музики Пана. Пан і сам любить брати участь

⁶⁹ Країна на північному заході Малої Азії.

⁷⁰ Ріка в Лідії, що впадає в ріку Герм (сучасна Гедіс).

⁷¹ Бог *Пан*, хоч і був одним з найдавніших богів Греції, в гомерівську епоху і пізніше, аж до II ст. до н. е., мав невелике значення. Вже те, що бог Пан зображався як напівлюдина-напівцап (пережиток тотемізму), вказує на стародавність цього бога. Спочатку Пан – бог лісу, бог пастухів, охоронець стад. Навіть в Аркадії і в Аргосі, де Пана більше шанували, його не включили в число богів-олімпійців. Але поступово бог Пан втрачає свій первісний характер і стає богом-покровителем усієї природи.

у танцях німф. Коли Пан розвеселиться, тоді веселий шум зчиняється в лісах по схилах гір. Весело граються німфи і сатири разом з шумливим цапоногим Паном. Коли ж настає жаркий полудень, Пан іде в гущавину лісу або в прохолодний грот і там відпочиває. Небезпечно турбувати тоді Пана; він запальний, він може в гніві наслати тяжкий гнітючий сон, він може, несподівано з'явившись, злякати подорожнього, який його потривожив. Нарешті, він може наслати і панічний страх, такий жах, що людина прожогом кидається бігти, не розбираючи дороги, через ліси, через гори, по краю безодень, не помічаючи, що втеча щохвилини загрожує їй загибеллю. Траплялося, що Пан цілим військам вселяв такий страх і примушував їх чимдуж тікати. Не слід дратувати Пана, – коли скипить, він грізний. Але якщо Пан не гнівається, то милостивий він і добродушний. Багато благ посилає він пастухам. Береже і плакає стада греків великий Пан, веселий учасник танців несамовитих менад, частий супутник бога вина Діоніса.

Пан і Сиринга

І великого Пана не минули стріли золотокрилого Ерота. Покохав він прекрасну німфу Сирингу. Горда була німфа і відкидала любов усіх. Як і для дочки Латони, великої Артеміди, так і для Сиринги полювання було улюбленим заняттям. Часто навіть приймали Сирингу за Артеміду, такою прекрасною була юна німфа у своєму короткому одязі, із сагайдаком за плечима і з луком у руках. Немов дві краплини води, схожа вона була тоді на Артеміду, тільки лук її був з рога, а не золотий, як у великої богині.

Пан побачив якось Сирингу і хотів підійти до неї. Глянула на Пана німфа і в страху кинулась тікати. Ледве встигав за нею Пан, прагнучи наздогнати її. Та ось шлях перетяла річка. Куди тікати німфі? Простягла до ріки руки Сиринга і стала благати бога ріки врятувати її. Бог ріки почув благання німфи і обернув її в очерет. Підбіг Пан і хотів уже обняти Сирингу, але обняв тільки гнучкий очерет, що тихо шелестів. Стоїть Пан, сумно зітхаючи, і чується йому в ніжному шелесті очерету прощальний привіт прекрасної Сиринги. Зрізав кілька очеретинок Пан і зробив з них солодкозвучну сопілку, скріпивши нерівні колінця очерету воском. Назвав Пан на пам'ять про німфу сопілку сирингою. З того часу великий Пан любить грати в лісовій самоті на сопілці-сиринзі, наповнюючи її ніжними звуками навколишні гори.

Змагання Пана з Аполлоном

Пан пишався своєю грою на сопілці. Одного разу викликав він самого Аполлона на змагання. Це було на схилах гори Тмолу. Суддею був бог цієї гори. В пурпурному плащі, з золотою кіфарою в руках і в лавровому вінку з'явився Аполлон на змагання. Пан перший почав змагання. Залунали прості звуки його пастушої сопілки, ніжно неслись вони по схилах Тмолу. Скінчив Пан. Коли замовк відгомін його сопілки, Аполлон ударив по золотих струнах своєї кіфари. Полились величні звуки божественної музики. Всі, хто стояв навколо, немов зачаровані, слухали музику Аполлона. Урочисто гриміли золоті струни кіфари, вся природа притихла в глибокій мовчанці, і серед тиші широкою хвилею лилася мелодія, повна чарівної краси. Скінчив Аполлон; замерли останні звуки його кіфари. Бог гори Тмолу присудив Аполлонові перемогу. Всі славили великого бога-кіфаредя. Тільки один Мідас не захоплювався грою Аполлона, а хвалив просту гру Пана. Розгнівався Аполлон, схопив Мідаса за вуха і витягнув їх. З того часу у Мідаса ослині вуха, які він старанно ховає під великим тюрбаном. А засмучений Пан, переможений Аполлоном, подався глибше в гущавину лісів; часто лунають там сповнені суму ніжні звуки його сопілки, і з любов'ю слухають їх юні німфи.

Герої

П'ять віків⁷²

Викладено за поемою Гесіода «Труди і дні».

Безсмертні боги, які живуть на світлому Олімпі, перший рід людський створили щасливим; це був золотий вік. Бог Крон правив тоді на небі. Як блаженні боги, жили за тих часів люди, не знаючи ні турбот, ні праці, ні смутку. Не знали вони і немічної старості; завжди були дужі й міцні їх ноги і руки. Безболісне і щасливе життя їх було вічним бенкетом. Смерть, що наставала після довгого їх життя, подібна була до спокійного, тихого сну. Вони мали за життя все в достатку. Земля сама давала їм багаті плоди, і не доводилось їм витрачати працю на оброблювання ланів і садів. Численні були їх стада, і спокійно паслися вони на буйних пасовищах. Безтурботно жили люди золотого віку. Самі боги приходили до них радитись. Але золотий вік на землі скінчився, і нікого не лишилося з людей цього покоління. Після смерті люди золотого віку стали духами, покровителями людей нових поколінь. Огорнені туманом, вони носяться по всій землі, захищаючи правду і караючи зло. Так нагородив їх Зевс після їх смерті.

Другий людський рід і другий вік уже не були такими щасливими, як перший. Це був срібний вік. Не були рівні ні силою, ні розумом люди срібного віку людям золотого. Сто років росли вони нерозумними в домах своїх матерів, тільки змужнівши, покидали вони їх. Коротке було їх життя в дозрілому віці, а через те, що вони були нерозумні, то багато нещастя і горя бачили вони в житті. Непокірні були люди срібного віку. Вони не слухалися безсмертних богів і не хотіли спалювати їм жертви на вівтарях. Великий син Крона, Зевс, знищив рід їх на землі. Він розгнівався на них за те, що не корилися вони богам, які живуть на світлому Олімпі. Зевс поселив їх у підземному похмурому царстві. Там і живуть вони, не знаючи ні радощів, ні смутку; їм теж віддають пошану люди.

Отець Зевс створив третій рід і третій вік – вік мідний. Не подібний він до срібного. З ратища списа створив Зевс людей – страшних і могутніх. Полюбили люди мідного віку гордість і війну, багату на страждання. Не знали вони землеробства і не їли плодів землі, які дають сади і ниви. Зевс дав їм величезний ріст і незламну силу. Невгамовне, мужнє було їх серце і непереможні їх руки. Зброя їх була викута з міді, з міді були їх будинки, мідним знаряддям працювали вони. Не знали ще в ті часи темного заліза. Своїми власними руками знищували одні одних люди мідного віку. Швидко зійшли вони в похмуре царство жадливого Аїда. Хоч які вони були сильні, все ж чорна смерть забрала їх, і покинули вони ясний світ сонця.

Як тільки цей рід зійшов у царство тіней, зараз же великий Зевс створив на всеживлючій землі четвертий вік і новий рід людський, благородніший, справедливіший, рівний богам рід напівбогів-героїв. І вони всі загинули в лихих війнах і жадливіх кровопролитних битвах. Одні загинули біля семибрамних Фів, у країні Кадма, б'ючись за спадщину Едіпа. Інші полягли під Троєю, куди з'явилися вони за прекраснокудрою Єленою, перепливши на кораблях широке море. Коли всіх їх забрала смерть, Зевс-громовержець оселив їх на краю землі, далеко від живих людей. Напівбоги-герої живуть на островах блаженних біля бурхливих вод Океану щасливим, безжурним життям. Там родюча земля тричі на рік дає їм плоди, солодкі, як мед.

⁷² Поет Гесіод розповідає, як сучасні йому греки розуміли походження людини і зміну віків. У давнину все було краще, але поступово життя на землі гіршало, і найгірше жилося за часів Гесіода. Це зрозуміло для Гесіода, представника селянства, дрібних земельних власників. За часів Гесіода дедалі більше поглиблювалось розшарування на класи і посилювалась експлуатація бідноти багатими, тому бідному селянству справді жилося тяжко під гнітом багатих землевласників. Звичайно, і після Гесіода життя бідняків у Греції краще не стало, як і раніш, експлуатували їх багаті.

Останній, п'ятий вік і рід людський – залізний. Він триває й тепер на землі. Уночі і вдень, не перестаючи, губить людей смуток і виснажлива праця. Боги посилають людям тяжкі турботи. Правда, до зла боги домішують і добро, але все ж зла більше, воно панує всюди. Не шанують діти батьків; друг не вірний другові; гість не бачить гостинності, нема любові між братами. Не додержують люди даної клятви, не цінять правди й добра. Одні в одних руйнують люди міста. Всюди панує насильство. Ціняться тільки гордість та сила. Богині Совість і Правосуддя покинули людей. У своїх білих шатах злинули вони на високий Олімп до безсмертних богів, а людям лишилися тільки тяжкі біди, і не мають вони захисту від зла.

Девкаліон і Пірра (Потоп)⁷³

Багато злочинів зробили люди мідного віку. Пихаті й нечестиві, не корилися вони богам-олімпійцям. Громовержець Зевс прогнівився на них; особливо прогнівив Зевса цар Лікосури в Аркадії, Лікаон. Одного разу Зевс під виглядом простого смертного прийшов у Лікосуру. Щоб жителі знали, що він бог, Зевс дав їм знамення, і всі попадали ниць перед ним і шанували його, як бога. Один лише Лікаон не хотів віддати Зевсові божеської шани і глузував з усіх, хто шанував Зевса. Лікаон вирішив перевірити, чи є Зевс бог. Він убив заложника, який був у нього в палаці, частину тіла його зварив, частину засмажив і подав як трапезу великому громовержцю. Страшенно розгнівався Зевс. Ударом блискавки він зруйнував палац Лікаона, а його самого обернув у кровожерного вовка.

Дедалі нечестивіші ставали люди, і вирішив великий хмарогонець, егідодержавний Зевс знищити весь людський рід. Він вирішив послати на землю таку велику зливу, щоб усе було затоплено. Він заборонив дути всім вітрам, лише вологий південний вітер Нот гнав по небу темні дощові хмари. Злива ринула на землю. Вода в морях і ріках підіймалась усе вище й вище, затоплюючи все навколо. Сховалися під водою міста зі своїми мурами, будинками і храмами, не видно було вже й башт, які високо підносились на міських мурах. Поступово вода вкрила все – і порослі лісом горби, і високі гори. Вся Греція сховалася під бурхливими хвилями моря. Самотньо підносились серед хвилі вершина двоголового Парнасу. Там, де раніше селянин обробляв свою ниву і де зеленіли багаті стиглими гронами виноградники, плавали риби, а в лісах, вкритих водою, гралися табуни дельфінів.

Так загинув рід людський мідного віку. Тільки двоє врятувалося серед цієї загальної загибелі – Девкаліон, син Прометея, і дружина його Пірра. За порадою батька свого Прометея, Девкаліон збудував величезну скриню, поклав у неї харч і увійшов туди з дружиною своєю. Дев'ять днів і ночей носилася скриня Девкаліона по хвилях моря, що вкрило всю сушу. Нарешті хвилі пригнали його до двоголової вершини Парнасу. Злива, послана Зевсом, припинилася.

Девкаліон і Пірра вийшли із скрині і принесли подячну жертву Зевсу, який зберіг їх серед бурхливих хвиль. Вода спала, і знову показалася з-під хвиль земля, спустошена, подібна до пустелі.

Тоді егідодержавний Зевс послав до Девкаліона вісника богів Гермеса. Швидко понісся над спустілою землею вісник богів, став перед Девкаліоном і сказав йому:

– Володар богів і людей Зевс, знаючи твоє благочестя, звелів тобі вибрати нагороду; вислови своє бажання, і виконає його син Крона.

Девкаліон відповів Гермесу:

– О, великий Гермесе, про одне лиш благаю я Зевса: нехай знову населить він землю людьми.

⁷³ В цьому міфі подається оповідання про Всесвітній потоп і про те, як Девкаліон і Пірра рятуються у величезній скрині. Міф про потоп існував і в стародавньому Вавилоні: це міф про Пірнапіштима, або Утнапіштима, який запозичили і стародавні євреї. У них – це біблійський міф про Всесвітній потоп і Ноя.

Швидкий Гермес понісся назад до світлого Олімпу і переказав Зевсові благання Девкаліона. Великий Зевс звелів Девкаліоніві і Піррі набрати каміння і кидати його, не оглядаючись, через голову. Девкаліон виконав веління могутнього громовержця, і з каміння, яке кидав він, утворились чоловіки, а з каміння, кинутого дружиною його Піррою, – жінки. Так земля після потопу знову була заселена. Її заселив новий рід людей, що походять з каменю.

Прометей

Міф про те, як Прометей був прикований з веління Зевса до скелі, викладено за трагедією Есхіла «Прикований Прометей».⁷⁴

Безлюдна, дика місцевість на самому краю землі в країні скіфів. Суворі скелі заходять за хмари своїми гострокінцевими вершинами. Навколо – ніякої рослинності, не видно ні білинки, все голе й похмуре. Всюди височать темні купи каміння, що відірвалося від скель. Море шумить і гуркоче, б'ючись своїми валами об підніжжя скель, і високо злітають солоні бризки. Морським шумовинням укрите прибережне каміння. Далеко за скелями видніються снігові вершини Кавказьких гір, повиті легким маревом. Поволі застилають далечинь грізні хмари, ховаючи гірські вершини. Все вище й вище здійснюються по небу хмари і закривають сонце. Ще похмуріше стає навколо. Безрадісна, сувора місцевість. Ніколи ще не ступала тут нога людини. Сюди, на край землі, привели слуги Зевса скованого титана Прометея, щоб прикувати його незламними ланцюгами до вершини скелі. Непереможні слуги громовержця, Сила й Влада, ведуть Прометея. Величезні тіла їх ніби витесані з граніту. Не знають серця їх жалю, в їх очах ніколи не світиться співчуття, їх обличчя суворі, як скелі, що стоять навколо. Сумний, низько схиливши голову, іде за ними бог Гефест зі своїм важким молотом. Жахливу справу має виконати він. Він повинен своїми руками прикувати друга свого Прометея. Глибока скорбота за долю друга гнітить Гефеста, але не сміє він не послухатись батька свого, громовержця Зевса. Він знає, як невблаганно карає Зевс непокірність.

Сила і Влада звели Прометея на вершину скелі і підганяють Гефеста братися за роботу. Їх жорстокі слова примушують Гефеста ще більше страждати за друга. Неохоче береться він за свій величезний молот, тільки необхідність змушує його коритися. Але квапить його Сила:

– Швидше, швидше бери окуви! Прикуй могутніми ударами молота до скелі Прометея. Даремний твій жаль до нього, адже ти вболіваєш за ворогом Зевса.

Сила погрожує гнівом Зевса Гефестові, якщо він не прикує Прометея так, щоб ніщо не могло звільнити його. Гефест приковує до скелі незламними ланцюгами руки і ноги Прометея. Як ненавидить він тепер своє вміння – через нього він мусить прикувати друга на довгі муки. Невблаганні служителі Зевса весь час пильнують за його роботою.

– Дужче бий молотом! Міцніше стягуй окуви! Не смій їх послабляти! Хитрий Прометей, уміє вправно він знаходити вихід і з непереборних перешкод, – говорить Сила, – міцніш прикуй його, нехай тут узнає він, як обманювати Зевса.

– О, як підходять жорстокі слова до всього твого суворого вигляду! – вигукує Гефест, беручись до роботи.

Скеля здригається від важких ударів молота, і з краю в край на землі лунає гуркіт могутніх ударів. Прикований, нарешті, Прометей. Та це ще не все, треба ще прибити його до скелі, проколовши йому груди сталевим, незламним вістрям. Зволікає Гефест.

⁷⁴ Есхіл розповідає про те, як Зевс, що править усім світом як жорстокий тиран, карає повсталого проти нього титана Прометея. Могутній титан всупереч волі Зевса викрав з Олімпу вогонь і дав його людям; він дав їм знання, навчив землеробства, ремесел, кораблебудування, читання й письма; цим Прометей зробив життя людей щасливішим і підірвав владу Зевса і його помічників – олімпійських богів. Але головна провина Прометея в тому, що він не хоче відкрити Зевсові таємницю, від кого народиться у Зевса син, який буде могутніший від нього і скине його з престолу.

– О, Прометею! – вигукує він, – як тужу я, бачачи твої муки!

– Знову ти зволікаєш! – гнівно говорить Гефестові Сила, – ти все ще вболіваєш за ворогом Зевса! Дивись, як би не довелося тобі вболівати за самим собою!

Нарешті все скінчено. Все зроблено так, як звелів Зевс. Прикований титан, а груди його проколото сталевим вістряем. Знущаючи над Прометеєм, говорить йому Сила:

– Ну от, тут ти зможеш бути скільки хочеш гордим; пишайся, як і раніш! Давай тепер смертним дари богів, викрадені тобою! Подивимось, чи спроможні будуть допомогти тобі твої смертні. Доведеться тобі самому подумати про те, як звільнитися з кайданів.

Але Прометей гордо мовчить. За весь час, поки приковував його Гефест до скелі, він не сказав жодного слова, навіть тихий стогін не вирвався у нього, – нічим не виявив він своїх страждань.

Пішли слуги Зевса, Сила і Влада, а з ними пішов і сумний Гефест. Один лишився Прометей; чути його могли тепер лише море та темні хмари. Тільки тепер тяжкий стогін вирвався з пробитих грудей могутнього титана, тільки тепер почав він нарікати на свою лиху долю. Голосно крикнув Прометей. Невимовним стражданням і скорботою звучали його нарікання:

– О, божественний Ефіре, і ви, бистровійні вітри, о, джерела рік і невгамовний рокоте морських хвиль, о, земле, прамати всього, о, всевидюче сонце, що оббігаєш все коло землі, – всіх вас кличу я за свідків! Дивіться, що терплю я! Ви бачите, якої ганьби маю зазнавати я незчисленні роки! О, горе, горе! Стогнати му від мук я й тепер, і багато, багато віків! Як знайти мені кінець моїм стражданням? Але що ж це говорю я! Адже я знав усе, що буде. Муки ці не спіткали мене несподівано. Я знав, що неминучі є веління грізної долі. Я мушу терпіти ці муки! За віщо ж? За те, що я дав великі дари смертним, за це я мушу страждати так нестерпно, і не минути мені цих мук. О, горе, горе!

Та ось почувся тихий шум, нібито від помахів крил, немов політ легких тіл сколихнув повітря. З далеких берегів сивого Океану, з прохолодного грота, з легким повітом вітерця примчали на колісниці до скелі океаніди. Вони чули удари гефестового молота, донісся до них і стогін Прометея. Сльози заволокли, немов пеленою, прекрасні очі океанід, коли вони побачили прикутого до скелі могутнього титана.

Рідним був він океанідам. Батько його, Япет, був братом батька їх, Океана, а дружина Прометея, Гесіона, була їх сестрою. Оточили скелю океаніди. Глибока їх скорбота за Прометеєм. Але слова його, якими кляне він Зевса і всіх богів-олімпійців, лякають їх. Вони бояться, щоб Зевс не зробив ще тяжчими страждання титана. За що спіткала його така кара – цього не знають океаніди. Сповнені співчуття, просять вони Прометея розповісти їм, за що покарав його Зевс, чим прогнівив його титан.

Прометей розповідає їм, як допоміг він Зевсові в боротьбі з титанами, як переконав він матір свою Феміду і велику богиню землі Гею стати на бік Зевса. Зевс переміг титанів і скинув їх, за порадою Прометея, в надра жажливого Тартару. Здобув владу Зевс над світом і поділив її з новими богами-олімпійцями, а тим титанам, які допомогли йому, не дав громовержець влади в світі. Зевс ненавидить титанів, боїться їх грізної сили. Не довіряв Зевс і Прометею і ненавидів його. Ще дужче розгорілась ненависть Зевса, коли Прометей почав захищати нещасних смертних людей, які жили ще в той час, коли правив Крон, і яких Зевс хотів погубити. Але Прометей пожалів людей, що не мали ще розуму; він не хотів, щоб зійшли вони нещасними в похмурі царство Аїда. Він вдихнув їм надію, якої не знали люди, і викрав для них божественний вогонь, хоч і знав, яка кара чекає його за це. Страх жажливої кари не спинив гордого, могутнього титана від бажання допомогти людям. Не спинили його і перестороги його віщої матері, великої Феміди.

З трепетом слухали океаніди розповідь Прометея. Та ось на бистрокрилій колісниці принісся до скелі сам віщий старець Океан. Океан намагається умовити Прометея покоритися владі Зевса: адже повинен він знати, що марно боротися з переможцем жажливого Тіфона.

Океанові шкода Прометея, він сам страждає, бачачи ті муки, яких зазнає Прометей. Віщий старець готовий поспішати на світлий Олімп, щоб благати Зевса помилувати титана, хоча б навіть благанням за нього він накликав на себе самого гнів громовержця. Він вірить, що мудре слово захисту часто пом'якшує гнів. Але даремні всі благання Океана, гордо відповідає йому Прометей:

– Ні, дбай про те, щоб урятувати самого себе. Боюсь я, щоб співчуття до мене не зашкодило тобі. До дна вичерпаю я все зло, яке послала мені доля. Ти ж, Океане, бійся накликати гнів Зевс благанням за мене.

– О, бачу я, – сумно відповідає Океан Прометееві, – що цими словами змушуєш ти мене повернутись назад, не досягши нічого. Вір же мені, о, Прометею, що привела мене сюди лиш турбота про твою долю і любов до тебе!

– Ні! Йди! Швидше, швидше поспішай звідси! Залиш мене! – вигукує Прометей.

З болем у серці залишив Океан Прометея. Він помчав на своїй крилатій колісниці, а Прометей далі розповідає океанідам про те, що зробив він для людей, як він облагодіяв їх, порушивши волю Зевса. В горі Мосхе, на Лемносі⁷⁵, з горна свого друга Гефеста викрав Прометей вогонь для людей. Він навчив людей мистецтв, дав їм знання, навчив їх лічби, читання й письма. Він ознайомив їх з металами, навчив, як у надрах землі видобувати їх і обробляти. Прометей приборкав для смертних дикого бика і наклав на нього ярмо, щоб могли користуватися люди силою биків, обробляючи свої поля. Прометей впріг коня в колісницю і зробив його слухняним людині. Мудрий титан збудував перший корабель, оснастив його і розгорнув над ним льняний парус, щоб швидко ніс людину корабель по безкрайому морю. Раніше люди не знали ліків, не вміли лікувати хвороби, беспорядні були проти них люди, але Прометей відкрив їм силу ліків, і ними смирили вони хвороби. Він навчив їх усього того, що полегшує горе і робить життя щасливішим і радіснішим. Цим і прогнівив він Зевса, за це й покарав його громовержець.

Але не вічно страждатиме Прометей. Він знає, що лиха доля спіткає і могутнього громовержця. Не мине він своєї долі! Прометей знає, що царство Зевса не вічне: буде він скинутий з високого царственного Олімпу. Знає віщий титан і велику таємницю, як уникнути Зевсові цієї злої долі, але не відкрив він цієї таємниці Зевсу. Ніяка сила, ніякі погрози, ніякі муки не вирвуть її з уст гордого Прометея.

Скінчив Прометей свою розповідь. З подивом слухали його океаніди. Дивувалися вони великій мудрості і незламній силі духу могутнього титана, який насмілився повстати проти громовержця Зевса. Знову охопив їх жах, коли почули вони, якою долею погрожує Зевсові Прометей. Вони знали, що коли ці погрози дійдуть до Олімпу, то ні перед чим не спиниться громовержець, аби тільки дізнатися про фатальну таємницю. Повними сліз очима дивляться на Прометея океаніди, вражені думкою про неминучість велінь суворої долі. Глибока мовчанка запанувала на скелі; її порушував лише невгамовний шум моря.

Раптом вдалині почувся ледве чутний, ледве вловимий стогін скорботи і болю. Ось знову донісся він до скелі. Все ближчає, все голоснішає цей стогін. Гнана величезним оводом, посланим Герою, вся в крові, вкрита піною, мчить у нестямному, шаленому бігу обернена в корову нещасна Іо, дочка річкового бога Інаха, першого царя Арголіди. Стомлена, знесилена блуканням, замучена жалом овода, спинилася Іо перед прикованим Прометеем. Голосно стогнучи, розповідає вона, чого довелося зазнати їй, і благає віщого титана:

– О, Прометею! Тут, на цій межі моїх блукань, відкрив мені, благаю тебе, коли ж скінчаться мої муки, коли ж, нарешті, знайду я спокій?

– О, вір мені, Іо! – відповів Прометей, – краще не знати тобі цього, ніж знати. Багато ще країн перейдеш ти, багато зустрінеш страхіть на своєму шляху. Твій тяжкий шлях лежить

⁷⁵ Острів на півночі Егейського моря.

через країну скіфів, через високий сніжний Кавказ, через країну амазонок до протоки Босфору, так назвуть її на честь тебе, коли ти переплинеш її. Довго будеш ти потім блукати по Азії. Ти пройдеш повз країну, де живуть Горгони, що несуть смерть; на їх головах звиваються, сичачи, змії, замість волосся. Остерігайся їх! Остерігайся грифів⁷⁶ і однооких аримаспів⁷⁷; і їх ти зустрінеш на своєму шляху. Нарешті досягнеш ти Біблінських гір, з них скидає свої благодатні води Ніл. Ось там-то, в країні, яку зрошує Ніл, біля його гирла знайдеш ти, нарешті, спокій. Там поверне тобі Зевс твій попередній прекрасний образ, і народиться в тебе син Епаф. Він пануватиме над усім Єгиптом і буде родоначальником славного покоління героїв. З цього роду вийде і той смертний, який визволить і мене з кайданів. Ось що, Іо, розповіла мені про долю твою мати моя, віща Феміда.

Голосно вигукнула Іо:

– О, горе, горе! О, скільки страждань має послати мені ще зла доля! Серце тремтить у грудях моїх з жаху! Знову опановує мною безумство, знову впивається вогненне жало в моє змучене тіло, знову позбавляюсь я дару мови! О, горе, горе!

Нестямно водячи очима, в шаленому бігу помчала геть від скелі Іо. Немов підхоплена вихором, мчала вона в далечінь. З голосним дзижчанням нісся за нею овід, і, як вогнем, пекло його жало нещасну Іо. Сховалась вона в хмарах куряви з очей Прометей і океанід. Все тихше, тихше доносилися до скелі крики Іо, і завмерли вони, нарешті, вдалині, немов тихий стогін скорботи.

Мовчали Прометей і океаніди, уболіваючи за нещасною Іо, та ось вигукнув гнівно Прометей:

– Хоч як муч ти мене, громовержцю Зевсе, але все ж настане день, коли й тебе повергнуть у ніщо. Позбудешся ти царства і скинутий будеш у морок. Здійсяться тоді прокляття батька твого Крона! Ніхто з богів не знає, як відвернути від тебе цю злу долю! Тільки я знаю це! Ось, сидиш ти тепер, могутній, на світлому Олімпі і мечеш громи і блискавки, але вони тобі не допоможуть, вони безсилі проти неминучої долі. О, повалений у прах, знатимеш ти, яка різниця між владою і рабством!

Страх затуманив очі океанід, і блідий жах зігнав рум'янець з їх прекрасних ланіт. Нарешті, простягаючи до Прометей свої руки, білі, як морська піна, вигукнули вони:

– Безумний! Як не боїшся ти погрожувати так цареві богів і людей, Зевсові? О, Прометею, ще тяжчі муки пошле він тобі! Подумай про долю свою, пожалій себе!

– На все готовий я!

– Але ж схиляється мудрий перед невблаганним фатумом!

– О, благайте, просіть ви пощади! Повзіть на колінах до грізного владики! А мені – що мені громовержець Зевс? Чого боятися мені його? Не судилося мені померти! Нехай робить, що хоче, Зевс. Недовго йому панувати над богами!

Ледве промовив ці слова Прометей, як у повітрі швидко, неначе падаюча зірка, пронісся посланець богів Гермес і, грізний, став перед Прометеєм. Його послав Зевс зажадати, щоб титан відкрив таємницю: хто скине Зевса і як уникнути веління долі? Гермес погрожує жахливою карою Прометеєві за непокору. Але могутній титан непохитний, глузуючи, відповідає він Гермесові:

– Хлопчиськом був би ти, і дитячим був би розум твій, коли б ти сподівався дізнатися хоч що-небудь. Знай, що я не промінюю своїх скорбот на рабське служіння Зевсові. Мені краще бути тут прикованим до цієї скелі, ніж стати вірним слугою тирана Зевса. Нема такої кари, таких мук, якими міг би Зевс налякати мене і вирвати з уст моїх хоч єдине слово. Ні, не діз-

⁷⁶ Грифи – потвори з орлиними крилами і головою та з левовим тілом, що стерегли на крайній півночі Азії золоті розсипи.

⁷⁷ Аримаси – міфічний народ, який жив у сусідстві з грифами і вів з ними боротьбу, що не припинялася.

нається він, як урятуватися йому від долі, ніколи не дізнається тиран Зевс, хто відніме в нього владу!

– Так слухай же, Прометею, що буде з тобою, коли ти відмовишся виконати волю Зевса, – відповідає титанові Гермес. – Ударом своєї блискавки він кине цю скелю з тобою разом у темну безодню. Там, у кам'яній темниці, багато, багато віків, позбавлений сонячного світла, будеш мучитись ти в глибокій пітьмі. Минуть віки, і знову підійме тебе Зевс на світ з безодні, але не на радість підійме він тебе. Кожного дня прилітатиме орел, якого пошле Зевс, і гострими пазурами і дзьобом буде рвати він твою печінку; знов і знов буде відростати вона, і дедалі жахливішими будуть твої страждання. Так висітимеш ти на скелі до того часу, поки інший не погодиться добровільно зійти замість тебе в похмуре царство Аїда. Подумай, Прометею, чи не краще скоритися Зевсові! Адже ж ти знаєш, що Зевс ніколи не погрожує марно!

Непохитним лишився гордий титан. Хіба могло що-небудь устрашити його серце? Раптом задрижала земля, все навколо здригнулось; загримів оглушливий грім, і блиснула нестерпним світлом блискавка. Забушував шалено чорний вихор. Немов громаддя гір, знялися на морі пінисті вали. Захиталася скеля. Серед реву бурі, серед грому і гуркоту землетрусу пролунав жахливий зойк Прометея:

– О, який удар спрямував проти мене Зевс, щоб викликати жах у моєму серці! О, високошановна мати Фемідо, о, Ефіре, що струмуєш усім світло! Дивіться, як несправедливо карає мене Зевс!

Завалилась із страшенним гуркотом скеля з прикованим до неї Прометеєм у незмірну безодню, у віковічну темряву.⁷⁸

Минули віки, і знову підняв Зевс на світ з пітьми Прометея. Але страждання його не скінчились; ще тяжчі стали вони. Знов лежить він, розпростертий на високій скелі, прикований до неї, опутаний кайданами. Пече його тіло палюче проміння сонця, проносяться над ним бурі, його знесилене тіло періщать дощі і град, а взимку лапятий сніг падає на Прометея, і жахливий холод сковує його члени. І цих мук мало! Щодня величезний орел прилітає, шугаючи могутніми крилами, до скелі. Він сідає на груди Прометея і роздирає їх гострими, як сталь, пазурами. Орел рве своїм дзьобом печінку титанові. Потоками ллється кров і червонить скелю; чорними згустками застигає кров біля підніжжя скелі; вона розкладається на сонці і нестерпним смородом заражає навкруги повітря. Кожного ранку прилітає орел і береться до своєї кривавої трапези. За ніч загоюються рани, і знову відростає печінка, щоб удень дати нову поживу орлу. Роки, віки тривають ці муки. Стомився могутній титан Прометей, але не зломили його гордий дух страждання.

Титани давно примирилися з Зевсом і підкорилися йому. Вони визнали його владу, і Зевс звільнив їх з похмурого Тартару. Тепер вони, величезні, могутні, прийшли на край землі до скелі, де лежав скований Прометей. Вони оточили його скелю і переконують Прометея підкоритися Зевсові. Прийшла і мати Прометея, Феміда, і благає сина смирити свій гордий дух і не противитись Зевсові! Вона благає сина зглянутись на неї – адже так нестерпно страждає вона, бачачи муки сина. Сам Зевс забув уже свій колишній гнів. Тепер держава його сильна, ніщо не може похитнути її, ніщо не страшно йому. Та й править він уже не як тиран, він охороняє держави, додержується законів. Він захищає людей і правду серед них. Тільки одно ще турбує громовержця – це та таємниця, яку знає один Прометей. Зевс готовий, якщо Прометей відкриє йому фатальну таємницю, помилувати могутнього титана. Близький уже час, коли скінчатись муки Прометея. Вже народився і змужнів великий герой, якому доля судила визволити з кайданів титана. Непохитний Прометей, як і раніше, ховає таємницю, знемагаючи від мук, але і його починають покидати сили.

⁷⁸ Цим закінчується трагедія Есхіла «Прикований Прометей».

Нарешті і великий герой, якому судилося визволити Прометея, під час своїх мандрів приходить сюди, на край землі. Герой цей – Геракл, найдужчий з людей, могутній, як бог. З жахом дивиться він на муки Прометея, і жаль охоплює його. Титан розповідає Гераклові про злу долю свою і пророкує йому, які ще великі подвиги має він зробити. Повний уваги, слухає титана Геракл. Але ще не весь жах страждання Прометея бачив Геракл. Здалека чується шум могутніх крил – це летить орел на свій кривавий бенкет. Він кружляє високо в небі над Прометеєм, готовий спуститися до нього на груди. Геракл не дав йому терзати Прометея. Він схопив свій лук, вийняв із сагайдака смертоносну стрілу, прикликав стріловержця Аполлона, щоб певніше спрямував він політ стріли, і пустив її. Голосно задзвеніла тятива лука, звилася стріла, і пронизаний орел упав у бурхливе море біля самого підніжжя скелі. Мить визволення настала. Прилинув з високого Олімпу бистрий Гермес. З ласкавими словами звернувся він до могутнього Прометея і обіцяв йому негайне звільнення, якщо відкриє він таємницю, як уникнути Зевсові лихої долі. Погодився, нарешті, могутній Прометей відкрити Зевсові таємницю і сказав:

– Нехай не одружується громовержець з морською богинею Фетідою, бо богині долі, віщі Мойри, вийняли такий жереб Фетіді: хто б не був її чоловіком, від нього народиться у неї син, який буде могутніший від батька. Нехай боги віддадуть Фетіду за героя Пелея, і буде син Фетіді і Пелея найвидатнішим із смертних героїв Греції.

Прометей відкрив велику таємницю. Геракл розбив своєю важкою палицею його кайдани і вирвав з грудей його незламне сталеве вістря, яким прибитий був титан до скелі. Скінчилися його муки. Так здійснилось його провіщення, що смертний визволить його. Гучними, радісними покличками вітали титани визволення Прометея.

З того часу носить Прометей на руці залізний перстень, в який вправлений камінь від тієї скелі, де терпів він стільки віків невимовні муки.

А замість Прометея в підземне царство душ померлих погодився зійти мудрий кентавр Хірон. Цим врятувався він від страждань, які спричинила йому незцілима рана, що її завдав йому ненавмисно Геракл.

Пандора

Коли Прометей викрав для смертних божественний вогонь, навчив їх мистецтв і ремесел і дав їм знання, щасливішим стало життя на землі. Зевс, розгніваний вчинком Прометея, жорстоко покарав його, а людям наслав на землю зло. Він звелів славетному богові-ковалю Гефесту змішати землю і воду і зробити з цієї суміші прекрасну дівчину, яка мала б силу людей, ніжний голос і погляд очей, подібний до погляду безсмертних богинь. Дочка Зевса, Афіна-Паллада, повинна була виткати для неї прекрасне вбрання, богиня кохання, золотосяйна Афродіта, повинна була дати їй чарівну красу, Гермес – дати їй хитрий розум і спритність.

Зараз же боги виконали веління Зевса. Гефест зробив із землі надзвичайно вродливу дівчину. Оживили її боги. Афіна-Паллада з харитами вбрали дівчину в сяючий, як сонце, одяг і наділи на неї золоте намисто. Ори поклали на її пишні кучері вінок з весняних запашних квітів. Гермес уклав в її уста брехливі і повні лестощів слова. Назвали боги її Пандорою, бо від усіх їх дістала вона дари⁷⁹. Пандора мала принести з собою людям нещастя.

Коли це зло для людей було готове, Зевс послав Гермеса віднести Пандору на землю до брата Прометея, Епіметея. Мудрий Прометей багато разів застерігав свого нерозумного брата і радив йому не приймати дарунків від громовержця Зевса. Він боявся, що ці дарунки принесуть з собою людям горе. Але не послухав Епіметей поради мудрого брата. Зачарувала

⁷⁹ Пандора означає – наділена всіма дарами.

його своєю вродою Пандора, і він узяв її собі за дружину. Незабаром Епіметей дізнався, скільки зла принесла з собою Пандора людям.

В будинку Епіметея стояла велика посудина, щільно закрита важкою кришкою; ніхто не знав, що в цій посудині, і ніхто не наважувався відкрити її, бо всі знали, що це загрожує бідами. Цікава Пандора потай зняла з посудини кришку, і розлетілись по всій землі ті біди, які були колись у ній закриті. Тільки одна Надія лишилась на дні величезної посудини. Кришка посудини знову закрилась, і не вилетіла Надія з будинку Епіметея. Цього не побажав громовержець Зевс.

Щасливо жили раніше люди, не знаючи зла, тяжкої праці і згубних хвороб. Тепер міриади бід розповсюдились серед людей. Тепер злом наповнились і земля, і море. Незваними і вдень, і вночі приходять до людей зло і хвороби, страждання несуть вони з собою людям. Нечутною ходою, мовчки, приходять вони, бо позбавив їх Зевс дару мови, – він створив зло і хвороби німими.

Еак⁸⁰

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози».

Зевс-громовержець, викравши прекрасну дочку річкового бога Асопа, поніс її на острів Ойнопію, який став зватися з того часу по імені дочки Асопа – Егіною. На цьому острові народився син Егіни і Зевса, Еак. Коли Еак виріс, змужнів і став царем острова Егіни, то ніхто не міг зрівнятися з ним у всій Греції ні любов'ю до правди, ні справедливостю. Самі великі олімпійці шанували Еака і часто обирали його суддею в своїх суперечках. Після смерті ж Еак, як і Мінос і Радаманф, став з волі богів суддею в підземному царстві.

Тільки велика богиня Гера ненавиділа Еака. Гера наслала велике лихо на царство Еака. Оповив густий туман острів Егіну, чотири місяці стояв цей туман. Нарешті розігнав його південний вітер. Але не визволення від лиха, а загибель приніс своїм подихом вітер. Від згубного туману безліч отруйних змій наповнили стави, джерела і струмки Егіни, всіх потруїли вони своєю отрутою. Почався жахливий мор на Егіні. Вимерло на ній усе: живе. Залишились здоровими Еак та його сини. В розпачі підняв Еак руки до неба і вигукнув:

– О, великий, егідодержавний Зевсе, якщо ти справді був чоловіком Егіни, якщо ти справді мій батько і не соромишся свого потомства, то верни мені мій народ або ж і мене сховай у темряві могили!

Дав знак Еаку Зевс, що він почув його благання. Блиснула блискавка, і прогуркотів грім по безхмарному небу. Зрозумів Еак, що почута його молитва. Там, де молився Еак отцю Зевсу, стояв могутній, присвячений громовержцю дуб, а біля його коріння був мурашник. Випадково упав погляд Еака на мурашник, повний тисяч працюючих мурашок. Еак довго дивився, як поралися мурашки і будували своє мурашине місто, і сказав:

– О, милостивий отче Зевсе, дай мені стільки працюючих громадян, скільки мурашок у цьому мурашнику.

Тільки-но промовив це Еак, як дуб при повному безвітрі зашелестів своїм могутнім віттям. Ще один знак послав Зевс Еакові.

Настала ніч. Чудовий сон побачив Еак. Він побачив священний дуб Зевса, віти його були вкриті безліччю мурашок. Заколихались віти дуба, і дощем посипались з них мурашки. Впавши на землю, мурашки ставали все більшими і більшими, ось підвелись вони на ноги, випросталися, зник їх чорний колір і худина, вони обертались поступово в людей. Прокинувся Еак, він не вірить віщому сну, він навіть нарікає на богів, що вони не посилають йому допомоги.

⁸⁰ Міф про Еака особливо цікавий тим, що в ньому яскраво відбитий пережиток тотемізму. В міфі розповідається про те, як з мурашок виникло плем'я мирмидонян. Віра в те, що люди можуть походити від тварин, властива первісній релігії.

Раптом почувся сильний шум. Еак чує кроки, голоси людей, які він давно вже не чув. «Чи не сон це», – думає він. Коли вбігає син його Теламон, кидається до батька і, радісний, говорить:
– Вийди швидше, батьку! Ти побачиш велике чудо, якого ти й не сподівався.

Вийшов Еак з покою і побачив живими тих людей, яких бачив у сні. Проголосили люди, що раніше були мурашками, Еака царем, а він назвав їх мирмидонянами⁸¹. Так знову була заселена Егіна.

Данаїди

В основному викладено за трагедією Есхіла «Благаючи захисту».

У сина Зевса та Іо, Епафа, був син Бел, а в Бела було два сини – Єгипт і Данаї. Всією країною, яку зрошує благодатний Ніл, володіє Єгипт, від нього країна ця дістала й свою назву. Данаї же правив у Лівії⁸². Боги дали Єгипту п'ятдесят синів, а Данаю п'ятдесят прекрасних дочок. Полонили своєю красою Данаїди синів Єгипта, і захотіли вони одружитися з прекрасними дівчатами, але відмовили їм Данаї і Данаїди. Зібрали сини Єгипта велике військо і пішли війною на Данаю. Перемогли Данаю його племінники, і довелося йому позбутися свого царства і втікати. З допомогою богині Афіни-Паллади збудував Данаї перший п'ятдесятивесловий корабель і рушив на нього зі своїми дочками у безбережне вічно шумливе море.

Довго плів по морських хвилях корабель Данаї і, нарешті, приплив до острова Родосу. Тут Данаї зупинився; він вийшов з дочками на берег, заснував святилище своїй покровительці богині Афіні і приніс їй багаті жертви. Данаї не залишився на Родосі. Боячись переслідування синів Єгипта, він поплив з дочками своїми далі, до берегів Греції, в Арголіду – батьківщину його прародительки Іо. Сам Зевс охороняв корабель під час небезпечного плавання по безкрайому морю. Після довгої дороги пристав корабель до благодатних берегів Арголіди. Тут сподівалися Данаї і Данаїди знайти захист і рятунок від ненависного їм одруження з синами Єгипта.

Під виглядом благаючих захисту, з маслиновими гілками в руках Данаїди зійшли на берег. Нікого не було видно на березі. Нарешті вдалині показалася хмара пилу. Швидко наближалася вона. Ось уже в хмарі пилу виблискують щити, шоломи і списи. Чується гуркіт коліс бойових колісниць. Це наближається військо царя Арголіди, Пеласга, сина Палехтона. Сповідений про прибуття корабля, Пеласг з'явився до берега моря зі своїм військом. Не ворога зустрів він там, а старого Данаї і п'ятдесят його прекрасних дочок. З гілками в руках зустріли вони його, благаючи захисту. Простягаючи до нього руки, з очима, повними сліз, благають його прекрасні дочки Данаї допомогти їм проти гордих синів Єгипта. Іменем Зевса, могутнього захисника благаючих, закликають Данаїди Пеласга не видавати їх. Адже не чужі вони в Арголіді – це батьківщина їх прародительки Іо.

Пеласг все ще вагався – його лякає війна з могутніми володарями Єгипту. Що діяти йому? Але ще більше боїться він гніву Зевса, якщо, зламавши його закони, відштовхне він тих, що благають його іменем громовержця про захист. Нарешті Пеласг радить Данаєві самому піти в Аргос і там покласти на вівтарі богів маслинові гілки на знак благання про захист. А сам він вирішує зібрати народ і порадитися з ним. Пеласг обіцяє Данаїдам докласти всіх старань, щоб умовити громадян Аргоса захистити їх.

Пішов Пеласг. З трепетом чекають Данаїди рішення народних зборів. Вони знають, які нестримні сини Єгипта, які грізні вони в бою; вони знають, що загрожує їм, коли пристануть по берега Арголіди кораблі єгиптян. Що робити їм, беззахисним дівам, якщо позбавлять їх приюту і допомоги жителі Аргоса? Близьке вже нещастя. Вже прийшов посланець синів Єгипта.

⁸¹ Від слова *мирмекс* – мурашка.

⁸² *Лівією* греки називали берег Африки на захід від Єгипту.

Він погрожує силою відвести на корабель Данаїд, він ухопив за руку одну з дочок Даная і велить рабам своїм схопити й інших. Але тут знов приходить цар Пеласг. Він бере під свій захист Данаїд, його не лякає і те, що посланець синів Єгипта погрожує йому війною.

Загибель принесло Пеласгу і жителям Арголіди рішення надати захист Данаєві і його дочкам. Переможений у кровопролитній битві, змушений був тікати Пеласг на крайню північ своїх просторих володінь. Правда, Даная обрано царем Аргоса, але, щоб купити мир у синів Єгипта, він мусив усе ж віддати їм за дружин своїх прекрасних дочок.

Пишно справили весілля своє з Данаїдами сини Єгипта. Вони не знали, яку долю несе їм з собою цей шлюб. Скінчився гучний весільний бенкет; замовкли весільні гімни; погасли шлюбні факели; темрява ночі оповила Аргос. Глибока тиша панувала в огорнутому сном місті. Раптом у тиші почувся передсмертний стогін, ось ще один, ще й ще. Страшний злочин вчинили Данаїди під покровом ночі. Кинджалами, що дав їм батько їх Данай, попронизували вони своїх чоловіків, як тільки сон склепив їм очі. Так загинули жадливою смертю сини Єгипта. Врятувався тільки один з них, прекрасний Лінкей. Юна дочка Данаєва, Гіпермнестра, зглянулась над ним. Вона не мала сили проколоти груди свого чоловіка кинджалом. Розбудила вона його і таємно вивела з палацу.

Шаленим гнівом запалав Данай, коли дізнався, що Гіпермнестра не послушалась його веління. Данай закував свою дочку у важкі кайдани і кинув у темницю. Зібрався суд старців Аргоса, щоб судити Гіпермнестру за непослух батькові. Данай хотів скарати свою дочку на смерть. Але на суд з'явилася сама богиня кохання, золотосяйна Афродіта. Вона захистила Гіпермнестру і врятувала її від жорстокої кари. Жаліслива, любляча дочка Даная стала дружиною Лінкея. Боги благословили цей шлюб численним потомством великих героїв. Сам Геракл, безсмертний герой Греції, належав до роду Лінкея.

Зевс не хотів загибелі інших Данаїд. Очистили, з веління Зевса, Афіна і Гермес Данаїд від гріха пролитої крові. Цар Данай влаштував на честь богів-олімпійців великі ігри. Переможці в цих іграх дістали як нагороду за дружин дочок Даная.

Але Данаїди все ж не уникали кари за вчинений злочин. Вони відбувають її в похмурому царстві Аїда після своєї смерті. Данаїди повинні наповняти водою величезну посудину без дна. Вічно носять вони воду, черпаючи її в підземній річці, і виливають у посудину. Ось, здається, вже повна посудина, але витікає з неї вода, і знову вона порожня. Знову беруться за роботу Данаїди, знову носять воду і ллють її в посудину без дна. Так триває без кінця їх марна робота.

Персей⁸³

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози».

Народження Персея

У царя Аргоса Акрісія, внука Лінкея, була дочка Даная, яка славилася своєю неземною красою. Акрісію було провіщено оракулом, що він загине від руки сина Данаї. Щоб уникнути такої долі, Акрісій збудував глибоко під землею з бронзи і каменю просторі покої і там замкнув свою дочку Даная, щоб ніхто не бачив її.

Але великий громовержець Зевс покохав її, проник у підземні покої Данаї у вигляді золотого дощу, і стала дочка Акрісія дружиною Зевса. Від цього шлюбу народився у Данаї чудовий хлопчик. Мати назвала його Персеєм.

⁸³ Персей – один з найпопулярніших героїв Греції. Про нього збереглося багато міфів, що їх оповідали не скрізь однаково. Цікаво, що ряд осіб, які діють у цих міфах, стародавні греки перенесли на небо. І тепер ми знаємо такі сузір'я, як Персей, Андромеда, Кассіопея (мати Андромеди) і Кефей (батько її).

Недовго прожив маленький Персей із своєю матір'ю в підземних покоях. Одного разу Акрісії почув голос і веселий сміх маленького Персея. Він спустився до своєї дочки, щоб дізнатися, чому чується в її покоях дитячий сміх. Акрісії здивувався, побачивши маленького чудового хлопчика. Як злякався він, довідавшись, що це син Данаї і Зевса. Зараз же згадалось йому провіщення оракула. Знов довелося йому думати, як уникнути долі. Нарешті Акрісії звелів зробити велику дерев'яну скриню, замкнув у неї Данаю і сина її Персея, забив скриню і наказав кинути в море.

Довго носилася скриня по бурхливих хвилях солоного моря. Загибель загрожувала Данаї і її синові. Хвилі кидали скриню то в один, то в другий бік, то високо здіймали її на своїх гребенях, то спускали в безодню моря. Нарешті вічно шумливі хвилі пригнали скриню до острова Серіфу⁸⁴. В той час на березі ловив рибу рибалка Діктіс. Він тільки-но закинув у море сіті. Заплуталась скриня в сітях, і разом з ними Діктіс витяг її на берег. Він відкрив скриню і, на своє здивування, побачив у ній надзвичайної краси жінку і маленького чудового хлопчика. Діктіс відвів їх до свого брата, царя Серіфу, Полідекта.

Виріс при дворі царя Полідекта Персей і став сильним, струнким юнаком. Як зоря, сяяв він серед юнаків Серіфу своєю божественною красою, ніхто не був рівний йому ні вродою, ні силою, ні вправністю, ні мужністю.

Персей убиває горгону Медузу

Полідект замислив насильно взяти собі за дружину прекрасну Данаю, але Даная ненавиділа суворого царя Полідекта. Персей заступився за свою матір. Розгнівався Полідект, і з цього часу він думав тільки про одне – як згубити йому Персея. Кінець кінцем жорстокий Полідект вирішив послати Персея по голову горгони Медузи. Він прикликав Персея і сказав йому:

– Якщо ти справді син громовержця Зевса, то не відмовишся зробити великий подвиг. Серце твоє не здригнеться ні перед якою небезпекою. Доведи ж мені, що Зевс – твій батько, і принеси мені голову горгони Медузи. О, вірю я, Зевс допоможе своєму синові!

Гордо глянув Персей на Полідекта і спокійно відповів:

– Добре, я здобуду тобі голову Медузи.

Вирушив Персей в далеку путь. Йому треба було досягти західного краю землі, тієї країни, де панували богиня Ніч і бог смерті Танат. У цій країні жили і жахливі горгони. Все тіло їх вкривала блискуча і міцна, як сталь, луска. Жоден меч не міг розрубати цю луску, тільки вигнутий меч Гермеса. Величезні мідні руки з гострими сталевими пазурами були у горгон. На головах у них замість волосся ворушилися з шипінням отруйні змії. Обличчя горгон, з їх гострими, як кинджали, іклами, з губами, червоними, як кров, із палаючими люттю очима, були повні такої злості, були такі жахливі, що в камінь обертався кожний, хто хоч раз поглянув на горгон. На крилах із золотими блискучими перами горгони швидко носились у повітрі. Горе людині, яку вони зустрічали! Горгони розривали її на шматки своїми мідними руками і пили її гарячу кров.

Тяжкий, надлюдський подвиг мав звершити Персей. Боги Олімпу не могли дати загинути Персею, синові Зевса. На допомогу йому з'явився швидкий, як думка, посланець богів Гермес і улюблена дочка Зевсова, войовниця Афїна. Афїна дала Персею мідний щит, такий блискучий, що в ньому, немов у дзеркалі, відбивалося все; а Гермес дав Персеєві свій гострий меч, що рубав, як м'який віск, найтвердішу сталь. Вісник богів указав юному героєві, як знайти горгон.

Довгий був шлях Персея. Багато країн пройшов він, багато бачив народів. Нарешті дійшов він до похмурої країни, де жили старі граїї. Одне тільки око і один зуб мали вони на всіх

⁸⁴ Один з Кікладських островів в Егейському морі.

трьох. По черзі користувалися вони ними. Поки око було в однієї з грай, дві інші були сліпі, і видюща грайя вела сліпих, безпорадних сестер. Коли ж, вийнявши око, грайя передавала його по черзі другій, всі три сестри були сліпі. Ось ці грайї охороняли шлях до горгон, тільки вони самі знали його. Тихо підкрався до них, за порадою Гермеса, в п'ятні Персей і вирвав в однієї з грай чудесне око саме в ту мить, коли вона передавала його своїй сестрі. Скрикнули грайї з жаху. Тепер вони всі три були сліпі. Що мали робити вони, сліпі й безпорадні? Почали вони благати Персея, закликаючи його всіма богами, віддати їм око. Вони ладні були зробити все для героя, тільки б він вернув їм їх скарб. Тоді Персей зажадав у них за те, що поверне їм око, указати йому шлях до горгон. Довго вагалися грайї, та довелося їм, щоб повернути собі зір, указати цей шлях. Так узнав Персей, як потрапити йому на острів горгон, і швидко рушив далі.

Під час подальшого шляху прийшов Персей до німф. Від них дістав він три дарунки: шолом володаря підземного царства Аїда, який робив невидимим кожного, хто його одягав, сандалі з крилами, за допомогою яких можна було швидко літати в повітрі, і чарівну торбину: ця торбина то розширялась, то стискалась, залежно від розміру того, що в ній лежало. Взув Персей крилаті сандалі, надів шолом Аїда, перекинув через плече чарівну торбину і швидко понісся в повітрі до острова горгон.

Високо в небі нісся Персей. Під ним розстигалась земля з зеленими долинами, де срібними стрічками вились ріки. Міста виднілись унизу, в них ясно виблискували білим мармуром храми богів. Вдалині височіли гори, вкриті зеленню лісів, і, як алмази, горіли в променях сонця їх снігові вершини. Вихором несеться Персей все далі й далі. Він летить так високо, як не злітають орли на своїх могутніх крилах. Ось блиснуло вдалині, як розтоплене золото, море. Тепер над морем летить Персей, і шум морських валів ледве вловимим шелестом доносяться до нього. Ось уже не видно землі. На всі боки, скільки сягає зір Персея, розкинулась під ним рівнина вод. Нарешті в блакитній далині моря чорною смужкою показався острів. Усе ближче він. Це острів горгон. Щось нестерпучим блиском сяє в променях сонця на цьому острові. Нижче спустився Персей. Мов орел, ширяє він над островом і бачить: на скелі сплять три жахливих горгони. Вони розкинули уві сні свої мідні руки, вогнем горять на сонці їх сталева луска і золоті крила. Змії на їх головах ледве ворухнуться уві сні. Швидше відвернувся Персей від горгон. Боїться побачити він їх грізні обличчя – адже один погляд, і в камінь обернеться він. Узяв Персей щит Афіни-Паллади – як у дзеркалі, відбилися в ньому горгони. Яка ж із них Медуза? Мов дві краплі води, схожі одна на одну горгони. З трьох лише Медуза смертна, тільки її можна вбити. Задумався Персей. Тут допоміг Персеєві швидкий Гермес. Він показав Персеєві Медузу і тихо шепнув йому на вухо:

– Швидше, Персею! Сміливіше спускайся вниз. Он, крайня до моря, Медуза. Відрубай їй голову. Пам'ятай, не дивись на неї! Один погляд, і ти загинеш. Поспішай, поки не прокинулись горгони!

Як падає з неба орел на намічену жертву, так кинувся Персей до сплячої Медузи. Він дивиться в ясний щит, щоб певніше завдати удару. Змії на голові Медузи зачули ворога. З грізним шипінням піднялися вони. Поворухилась уві сні Медуза. Вона вже трохи розплющила очі. В цю мить, як блискавка, блиснув гострий меч. Одним ударом відтяв Персей голову Медузи. Її темна кров потоком ринула на скелю, а з потоками крові з тіла Медузи піднявся до неба крилатий кінь Пегас і велетень Хрісаор. Швидко схопив Персей голову Медузи і сховав її в чарівну торбину. Звиваючись у корчах смерті, тіло Медузи впало із скелі в море. Від шуму його падіння прокинулись сестри Медузи, Стейно і Евріала. Махнувши могутніми крилами, вони звислися над островом і очима, що горіли лютістю, дивилися навколо. Горгони з шумом носяться в повітрі, але безслідно зник убивця сестри їхньої Медузи. Жодної живої душі не видно ні на острові, ні далеко в морі. А Персей швидко нісся, невидимий у шоломі Аїда, над шумливим морем. Ось уже несеться він над пісками Лівії. Крізь торбину просочилася кров з голови Медузи і падала важкими краплями на пісок. З цих крапель крові породили піски

отруйних змій. Все кругом кишіло ними, все живе кидалося тікати від них; змії перетворили Лівію в пустелю.

Персей і Атлас

Все далі несеться Персей від острова горгон. Неначе хмара, яку гонить бурхливий вітер, мчить він по небу. Нарешті він досяг тієї країни, де царював син титана Япета, брат Прометея, велетень Атлас. Тисячі отар тонкорунних овець, черед корів і биків круторогих паслося на ланах Атласа. Розкішні сади росли в його володіннях, а серед садів стояло дерево з золотими гілками й листям, і яблука, що росли на цьому дереві, були теж золоті. Атлас охороняв, як зіницю ока, це дерево, воно було його найбільшим скарбом. Богиня Феміда провістила йому, що настане день, коли прийде до нього син Зевса і викраде в нього золоті яблука. Боявся цього Атлас. Він огородив сад, в якому росло золоте дерево, високим муром, а біля входу поставив на варті дракона, що вивергав з пащі полум'я. Атлас не допускав чужоземців у свої володіння – він боявся, що серед них з'явиться і син Зевса. Ось до нього і прилетів на своїх крилатих сандалях Персей і звернувся до Атласа з такими привітними словами:

– О, Атласе, прийми мене, як гостя, у своєму домі. Я – син Зевса, Персей, який убив горгону Медузу. Дай мені відпочити в тебе від мого великого подвигу.

Коли Атлас почув, що Персей – син Зевса, зараз же згадав він провіщення богині Феміди і тому грубо відповів Персеєві:

– Забирайся звідси геть! Тобі не допоможе твоя брехня про великий подвиг і про те, що ти – син громовержця.

Атлас уже хоче вигнати за двері героя. Персей, бачачи, що не може він боротися з могутнім велетнем, сам поспішає вийти з будинку. Гнів бушує в серці Персея; його розгнівив Атлас тим, що відмовив йому в гостинності та ще назвав брехуном.

У гніві Персей каже велетневі:

– Добре ж, Атласе, ти проганяєш мене! Ну, так прийми ж, принаймні, від мене подарунок!

З цими словами швидко вийняв Персей голову Медузи і, відвернувшись, показав її Атласові. Зараз же обернувся в гору велетень. Його борода й волосся обернулися в густолисті ліси, рук й плечі – у високі скелі, голова – у вершину гори, що досягла до самого неба. З того часу підтримує гора Атлас увесь небозвід, з усіма його сузір'ями.

А Персей, тільки зійшла на небо вранішня зоря, понісся далі.

Персей врятовує Андромеду

Після довгої дороги Персей досяг царства Кефея, що лежало в Ефіопії⁸⁵ на березі Океану. Там, на скелі, біля самого берега моря, він побачив приковану прекрасну Андромеду, дочку царя Кефея. Вона повинна була спокутувати провину своєї матері, Кассіопеї. Кассіопея прогнівила морських німф. Пишаючись своєю красою, вона сказала, що від усіх найвродливіша вона, цариця Кассіопея. Розгнівались німфи і вблагали бога морів Посейдона покарати Кефея і Кассіопею. Посейдон послав, за проською німф, потвору, подібну до велетенської риби. Вона випливала з морської глибини і спустошувала володіння Кефея. Плачем і стогоном сповнилось царство Кефея. Він звернувся, нарешті, до оракула Зевса Аммона⁸⁶ і спитав, як позбутись йому цього нещастя. Оракул дав таку відповідь:

– Віддай свою дочку Андромеду на поталу потворі, і скінчиться тоді кара Посейдона.

⁸⁵ *Ефіопія* – країна, що лежала, за уявленнями греків, на крайньому півдні землі. Ефіопією греки, а потім римляни називали всю країну, що лежить в Африці на південь від Єгипту.

⁸⁶ Знаходиться в оазисі Лівійської пустелі, на захід від Єгипту.

Народ, дізнавшись про відповідь оракула, примусив царя прикувати Андромеду до скелі біля моря. Біда від жаху, стояла біля підніжжя скелі у важких кайданах Андромеда; з невимовним страхом дивилася вона на море, чекаючи, що ось-ось з'явиться потвора і розірве її. Сльози котилися з її очей, вона жахалася від самої думки, що мусить загинути в розквіті прекрасної юності, повною сил, не зазнавши радощів життя. Її саме й побачив Персей. Він прийняв би її за чудову статую з білого пароського мармуру, коли б морський вітер не розвівав її волосся і не падали з її прекрасних очей рясні сльози. З захопленням дивиться на неї юний герой, і могутнє почуття кохання до Андромеди загоряється в його серці. Персей швидко спустився до неї і ласкаво запитав її:

– О, скажи мені, прекрасна діво, чия це країна, назви мені своє ім'я! Скажи, за що прикована ти тут до скелі?

Андромеда розповіла, за чю провину доводиться їй страждати. Не хоче прекрасна діва, щоб герой подумав, ніби покутує вона власну провину. Ще не скінчила своєї розповіді Андромеда, як заклекотіла морська безодня, і серед бурхливих хвиль показала потвора. Вона високо підняла свою голову з розкритою величезною пащею. Голосно скрикнула від жаху Андромеда. Збожеволівши від горя, прибігли на берег Кефей і Кассіопея. Гірко плачуть вони, обіймаючи дочку. Нема їй рятунку!

Тоді заговорив син Зевса, Персей:

– Ще багато буде у вас часу лити сльози, мало часу тільки для порятунку вашої доньки. Я – син Зевса, Персей, який вбив обвиту зміями горгону Медузу. Віддайте за мене вашу доньку Андромеду, і я врятую її.

З радістю погодились Кефей і Кассіопея. Вони ладні були зробити все для рятівника дочки. Кефей обіцяв йому навіть усе царство своє в придане, аби він врятував Андромеду. Вже близько потвора. Вона швидко наближається до скелі, широкими грудьми розсікаючи хвилі, неначе корабель, що несеться по хвилях, як на крилах, від помахів весел могутніх юних гребців. Не далі, як на політ стріли, була потвора, коли Персей злетів високо в повітря. Тінь його впала в море, і люто кинулась потвора на тінь героя.

Персей сміливо кинувся з висоти на потвору і глибоко встромив їй у спину вигнутий меч. Відчувши тяжку рану, високо піднялась у хвилях потвора; вона б'ється в морі, немов кабан, якого з несамовитим гавкотом оточила зграя собак; то поринає вона глибоко у воду, то знову випливає. Шалено б'є по воді потвора своїм рибацьким хвостом, і тисячі бризок злітають до самих вершин прибережних скель. Піною покритось море. Роззявивши пащу, кидається потвора на Персея, але з швидкістю чайки злітає він на своїх крилатих сандалях. Раз по раз завдає він їй ударів. Кров і вода ринули з пащі потвори, ураженої на смерть. Крила сандаль Персея намокли, вони ледве тримають його в повітрі. Швидко понісся могутній син Данаї до скелі, що виступала з моря, обхопив її лівою рукою і тричі встромив свій меч у широкі груди потвори. Скінчено жакливий бій. Радісні крики лунають з берега. Всі славлять могутнього героя. Знято кайдани з прекрасної Андромеди, і, тріумфуючи перемогу, веде Персей свою наречену до палацу батька її Кефея.

Весілля Персея

Багаті жертви приніс Персей батькові своєму Зевсу, Афіні-Палладі і Гермесу. Веселий весільний бенкет почався в палаці Кефея. Гіменей і Ерот запалили свої запашні факели. Весь палац Кефея обвитий зеленню і квітами. Гучно лунають звуки кіфар і лір, гримлять весільні хори. Двері палацу відкриті навстіж. Бенкетний зал сяє золотом. Кефей і Кассіопея бенкетують з нареченими, бенкетує й весь народ. Весело й радісно навколо. На бенкеті Персей розповідає про свої подвиги. Раптом грізний брязкіт зброї почувся в бенкетному залі. По палацу пролунав воєнний клич, подібний до шуму моря, коли воно, здимаючись, б'ється своїми гнаними бурх-

ливим вітром хвилями об високий скелястий берег. Це прийшов перший жених Андромеди, Фіней, з великим військом.

Увійшовши до палацу і потрясаючи списом, голосно крикнув Фіней:

– Горе тобі, викрадцю наречених! Не врятують тебе від мене ні твої крилаті сандалі, ні навіть сам Зевс-громовержець!

Фіней хотів уже кинути списа в Персея, але цар Кефей зупинив його, кажучи:

– Що ти робиш! Що примушує тебе так шаленіти? Так хочеш ти нагородити подвиг Персея? Це буде твоїм весільним подарунком? Хіба викрав Персей у тебе твою наречену? Ні, вона була викрадена в тебе тоді, коли її вели прикувати до скелі, коли вона йшла на загибель. Чому ж ти тоді не прийшов до неї на допомогу? Ти хочеш тепер відняти у переможця його нагороду? Чому ж не прийшов ти сам по Андромеду, коли вона була прикована до скелі, чому ж тоді не відняв її в потвори?

Нічого не відповів Кефею Фіней, гнівно дивився він то на Кефея, то на прекрасного сина Зевса, і раптом, напруживши всі сили, кинув списа в Персея. Мимо пролетів спис і встромився в ложе Персея. Вирвав його могутньою рукою юний герой, скочив зі свого ложа і грізно замахнувся списом. Він уразив би на смерть Фінея, але той сховався за жертвник, і спис влучив у голову героя Рета, і він упав мертвий. Закипів жадливий бій. Швидко примчала з Олімпу войовниця Афіна на допомогу своєму братові Персею. Вона прикрила його своєю егідою і вдихнула в нього непереможну мужність. Кинувся в бій Персей. Як блискавка, блищить у нього в руках смертоносний меч, яким він убив Медузу. Одного за одним разить він на смерть героїв, які прийшли з Фінеєм. Гора тіл, залитих кров'ю, росте перед Персеєм. Він схопив обома руками величезну бронзову чашу, в якій змішували вино для бенкету, і метнув її в голову героя Еврітоя. Як громом уражений, упав герой, і відлетіла душа його в царство тіней. Один по одному падають герої, але багато привів їх з собою Фіней. А Персей – чужоземець у царстві Кефея, небагато товаришів у нього в бою, майже самому доводиться боротись йому з безліччю ворогів. Багато соратників Персея вже впали в цій шаленій битві. Загинув, убитий списом, і співець, який солодкозвучним співом тішив бенкетуючих, граючи на золотострунній кіфарі. Падаючи, співець зачепив струни кіфари, і сумно, як передсмертний стогін, задзвеніли струни, але брязкіт мечів і стогін умираючих заглушили дзвін струн. Немов град, гнаний вітром, летять стріли. Ставши плечима до колони і прикрившись блискучим щитом Афіни, б'ється з ворогами Персей. А вони з усіх боків оточили героя; бій навколо нього шаленіє все більше. Бачачи, що йому загрожує неминуча загибель, скрикнув голосно могутній син Данай:

– У ворога, вбитого мною, знайду я допомогу! Самі ви примусили мене шукати в нього захисту! Скоріш одверніться всі, хто друг мені!

Швидко вийняв з чарівної торбини Персей голову горгони Медузи і підняв її високо над головою. Один за одним обертаються в кам'яні статуї герої, які нападають на Персея. Одні з них скам'яніли, замахнувшись мечем, щоб пробити груди ворога, другі – потрясаючи гострими списами, треті – прикрившись щитами. Один погляд на голову Медузи обернув їх у мармурові статуї. Весь бенкетний зал наповнився мармуровими статуями. Страх охопив Фінея, коли побачив він, що всі друзі його обернулися в камінь. Упавши на коліна і простягаючи руки з благанням до Персея, вигукнув Фіней:

– Ти переміг, Персею! О, сховай скоріш жадливу голову Медузи, благаю тебе – заховай її. О, великий сину Зевса, все візьми, володій усім, тільки життя саме лиши мені!

З насмішкою відповів Персей Фінею:

– Не бійся, жалюгідний боягузе! Не вразить тебе мій меч. На вічні часи дам я тобі нагороду! Довіку стоятимеш ти тут, у палаці Кефея, щоб дружина моя втішалася, дивлячись на зображення свого першого жениха.

Простяг до Фінея герой голову Медузи, і, хоч як намагався Фіней не дивитись на жадливу горгону, все ж погляд його впав на неї, і вмить обернувся він у мармурову статую. Стоїть обер-

нений у камінь Фіней, схилившись, як раб, перед Персеєм. Навіки зберігся в очах статуї-Фінея вираз страху і рабського благання.

Повернення Персея на Серіф

Недовго залишався Персей після цієї кривавої битви в царстві Кефея. Узявши з собою прекрасну Андромеду, він повернувся на Серіф до царя Полідекта. Персей застав свою матір Данаю у великому горі. Рятуючись від Полідекта, їй довелося шукати захисту в храмі Зевса. Не сміла вона й на мить покинути храм. Розгніваний Персей прийшов до палацу Полідекта і застав його з друзями за розкішним бенкетом. Полідект не чекав, що Персей повернеться, він був певний, що герой загинув у боротьбі з горгонами. Здивувався цар Серіфу, побачивши перед собою Персея, а той спокійно сказав цареві:

– Твій наказ виконано, я приніс тобі голову Медузи. Полідект не повірив, що Персей вчинив такий великий подвиг. Він почав глузувати з богорівного героя і назвав його брехуном. Глузували з Персея і друзі Полідекта. Гнів закипів у грудях Персея, він не міг простити образи.

Грізно блиснувши очима, Персей вийняв голову Медузи і вигукнув:

– Якщо ти не віриш, Полідекте, то ось тобі доказ!

Полідект глянув на голову горгони і враз обернувся в камінь. Цієї ж долі зазнали й друзі царя, які бенкетували з ним.

Персей в Аргосі

Персей передав владу над Серіфом братові Полідекта, Діктісу, який колись урятував його з матір'ю, а сам з Данаєю і з Андромедою вирушив в Аргос. Коли дід Персея, Акрісій, довідався про прибуття внука, то, згадавши провіщення оракула, втік далеко на північ в Ларіссу. Персей же став правити в рідному Аргосі. Він повернув шолом Аїда, крилаті сандалі і чарівну торбину німфам, повернув і Гермесу його гострий меч. А голову Медузи віддав він Афіні-Палладі, вона прикріпила її в себе на грудях, на своєму блискучому панцирі. Щасливо правив Персей в Аргосі.

Дід його Акрісій не минув того, що визначив йому невблаганний фатум. Одного разу справляв Персей пишні ігрища. Багато героїв зібралось на них. Серед глядачів був і старий Акрісій. Під час змагання в метанні важкого диска Персей кинув могутньою рукою бронзовий диск. Високо, аж до хмар, злетів важкий диск і, падаючи на землю, влучив зі страшною силою в голову Акрісія і вбив його на смерть. Так здійснилось провіщення оракула. Повний скорботи, Персей поховав Акрісія, сумуючи, що став мимовільним убивцем діда. Персей не захотів правити в Аргосі, царстві вбитого ним Акрісія; він пішов у Тірінф⁸⁷ і царював там багато років. Аргос же Персей віддав у володіння своєму родичеві Мегапенту.

Сізіф

Викладено за поемами «Іліада» Гомера і «Героїні» Овідія.

Сізіф, син бога повелителя всіх вітрів Еола, був засновником міста Коринфа, який за найдавніших часів звався Ефірою.

Ніхто в усій Греції не міг зрівнятися підступністю, хитрістю і спритністю розуму з Сізіфом. Сізіф, завдяки своїй хитрості, зібрав незліченні багатства у себе в Коринфі; далеко йшла слава про його скарби.

⁸⁷ Одне з найдавніших міст Греції, знаходилось в Арголіді.

Коли прийшов до нього бог смерті, похмурий Танат, щоб звести його в сумне царство Аїда, то Сізіф, який уже раніш відчув наближення бога смерті, підступно обманув бога Таната і закував його в кайдани. Перестали тоді на землі вмирати люди. Ніде не справлялись більше пишні похорони; перестали приносити й жертви богам підземного царства. Порушився на землі лад, заведений Зевсом. Тоді громовержець Зевс послав до Сізіфа могутнього бога війни Ареса. Він звільнив Таната з кайданів, а Танат вирвав душу Сізіфа і відвів її в царство тіней померлих.

Але й тут зумів зарадити собі хитрий Сізіф. Він сказав дружині своїй, щоб вона не ховала його тіла і не приносила жертви підземним богам. Послухалась чоловіка дружина Сізіфа. Аїд і Персефона довго чекали похоронних жертв. Усе нема їх! Нарешті наблизився до трону Аїда Сізіф і сказав володареві царства померлих, Аїду:

– О, володарю душ померлих, великий Аїде, рівний могутністю Зевсові, відпусти мене на світлу землю. Я звелю дружині моїй принести тобі багаті жертви і повернусь назад у царство тіней.

Так обманув Сізіф владика Аїда, і той відпустив його на землю. Сізіф не повернувся, звичайно, в царство Аїда. Він залишився в пишному палаці своєму і весело бенкетував, радіючи, що один з усіх смертних зумів вернутися з похмурого царства тіней.

Розгнівався Аїд, знову послав він Таната по душу Сізіфа. З'явився Танат до палацу найхитрішого з смертних і застав його за розкішним бенкетом. Вирвав душу Сізіфову богам і людям ненависний бог смерті; назавжди відлетіла тепер душа Сізіфа в царство тіней.

Тяжку кару відбуває Сізіф у загробному житті за всю підступність, за всі обмани, які вчинив він на землі. Його засуджено викочувати на високу, круту гору величезний камінь. Напружуючи всі сили, працює Сізіф. Піт заливає йому очі від тяжкої праці. Все ближче вершина; ще зусилля, і скінчена буде праця Сізіфа; але виривається з рук його камінь і з шумом котиться вниз, здіймаючи хмари пилу. Знову береться Сізіф до роботи.

Так вічно котить камінь Сізіф і ніколи не може досягти мети – вершини гори.

Беллерофонт⁸⁸

Викладено за поемою Гомера «Іліада» і віршами Піндара.

Був у Сізіфа син, герой Главк, який правив у Коринфі після смерті батька. А Главк мав сина Беллерофонта, одного з великих героїв Греції. Прекрасний, як бог, був Беллерофонт і рівний безсмертним богам мужністю. Беллерофонта, коли він був ще юнаком, спіткало нещастя: він убив випадково одного громадянина Коринфа і мусив тікати з рідного міста. Він утік до царя Тіринфа, Пройта. З великою пошаною прийняв цар Тіринфа героя і очистив його від гріха пролитої ним крові. Недовго довелося Беллерофонтові пробути в Тіринфі. Зачарувалась його вродою дружина Пройта, богорівна Антейя. Але Беллерофонт відкинув її кохання. Запалала тоді ненавистю до Беллерофонта цариця Антейя і вирішила згубити його. Пішла вона до свого чоловіка і сказала йому:

– О, царю! Тяжко ображає тебе Беллерофонт. Ти повинен убити його. Він переслідує мене, твою дружину, своїм коханням. Ось як віддячив він тобі за гостинність!

Розгнівався Пройт; сам він не міг підняти руку на свого гостя, бо боявся гніву Зевса, покровителя гостинності. Довго думав Пройт, як занепасти Беллерофонта, і, нарешті, вирішив послати його з листом до батька Антейї, Іобата, царя Лікії⁸⁹. В цьому листі, написаному

⁸⁸ Багато що в цьому міфі вказує на те, що Беллерофонт був місцевим сонячним богом; він несеться по небу на крилатому коні, він убив своїми стрілами потворну Химеру, яка втілює в собі бурю, землетрус і вулканічні сили землі. Міфи про героїв, подібних до Беллерофонта, зустрічаємо в багатьох народів земної кулі.

⁸⁹ Країна на південному заході Малої Азії.

на подвійній складеній і запечатаній таблиці, Пройт написав Іобату, як тяжко образив його Беллерофонт, і просив помститися йому за образу. Беллерофонт вирушив з листом до Іобата, не підозрюючи, яка небезпека загрожує йому.

Після довгої подорожі Беллерофонт прибув у Лікію. З радістю прийняв Іобат юного героя і дев'ять днів шанував його бенкетами. Нарешті запитав його Іобат про мету прибуття. Спокійно подав Беллерофонт цареві Лікії лист Пройта. Іобат узяв подвійну запечатану табличку і розкрив її. Страх пройняв його, коли він прочитав, що було в ній написано. Він повинен був убити юного героя, якого встиг уже полюбити за ці дев'ять днів. Але сам Іобат, як і Пройт, не наважився порушити священного звичаю гостинності.

Щоб згубити Беллерофонта, він вирішив послати героя на подвиг, що загрожував неминучою смертю. Іобат доручив Беллерофонтові вбити грізну потвору Химеру. Її породили жахливий Тіфон і велетенська Єхидна. Спереду левом була Химера, всередині – гірською дикою козою, а ззаду – драконом. Вогонь вивергала вона з трьох пащ. Ніхто не міг врятуватися від грізної Химери. Саме наближення її несло з собою смерть.

Беллерофонта не спинила небезпека цього подвигу – сміливо взявся могутній герой за виконання його. Він знав, що тільки той може перемогти Химеру, хто володіє крилатим конем Пегасом⁹⁰, який вилетів з тіла вбитої Персеєм горгони Медузи, знав він, і де знайти цього дивного коня. Пегас часто спускався на вершину Акрокоринфу⁹¹ і пив там воду з джерела Пірени. Туди й вирушив Беллерофонт. Він прийшов до джерела саме тоді, коли Пегас, що спустився з-за хмар, гамував свою спрагу холодною, прозорою, немов кристал, водою джерела Пірени. Беллерофонт хотів зараз же піймати Пегаса. Дні і ночі переслідував він його, але все марно, не допомагали ніякі хитрощі. Пегас не давався до рук Беллерофонтові. Тільки-но юний герой наближався до крилатого коня, як, махнувши своїми могутніми крилами, зі швидкістю вітру нісся кінь за хмари і ширяв у них, немов орел. Нарешті, за порадою провісника Полііда, Беллерофонт ліг спати біля джерела Пірени, біля жертovníка Афіни-Паллади, на тому місці, де побачив він уперше Пегаса. Беллерофонт хотів узнати уві сні відкриття богів. Справді, уві сні з'явилася йому улюблена дочка громовержця Зевса, Афіна, навчила, як піймати Пегаса, дала золоту вуздечку і звеліла принести жертву богові моря Посейдону. Прокинувся Беллерофонт. З подивом побачив він, що золота вуздечка лежить коло нього. В палкій молитві подякував Беллерофонт великій богині. Він знав тепер, що заволодіє Пегасом.

Незабаром до джерела Пірени прилетів на своїх білосніжних крилах дивний кінь. Сміливо скочив на нього Беллерофонт і накинув на голову золоту вуздечку. Довго швидше від вітру носив Пегас у повітрі героя, нарешті скорився і з того часу вірно служив Беллерофонтові.

Швидко помчав герой на Пегасі до гір Лікії, туди, де жила потворна Химера. Химера почула наближення ворога і виповзла з темної печери, могутня, грізна. Палючий вогонь вилітав з трьох її пащ, клуби диму оповили все кругом. Високо злетів Пегас з Беллерофонтом, і з вишини Беллерофонт одну по одній посилав свої стріли на Химеру. Шалено билася вона об скелі і перекидала їх; несамовита, носилася вона по горах. Все гинуло навколо від її полум'я. Всюди літав за нею Беллерофонт на своєму крилатому коні. Химера ніде не могла сховатися від влучних стріл героя, смертоносні стріли скрізь наздоганяли її. Убив грізну потвору Беллерофонт і з великою славою повернувся до царя Іобата.

Але Іобат дав йому друге доручення. Він послав героя проти войовничих солімів⁹². Багато героїв загинуло в боях із солімами, але переміг їх Беллерофонт. І цього подвигу було мало Іобату – адже він намагався згубити героя. Тому послав він героя проти непереможних амазо-

⁹⁰ Іменем Пегаса названо сузір'я. Пізніше Пегас став і конем поетів; на ньому поети підносяться на Парнас, до бога Аполлона і муз.

⁹¹ Гора, на якій була фортеця (акрополь) Коринфа.

⁹² Плем'я, яке жило на північному кордоні Лікії.

нок. І з цієї війни вийшов переможцем Беллерофонт. Тоді вислав Іобат назустріч героєві, який повертався в славі перемоги, найсильніших мужів Лікії, щоб вони вбили непереможного Беллерофонта, напавши на нього несподівано. Лікійці заманили в засідку героя, але й тут не загинув він. Всі найсильніші мужі Лікії загинули від руки могутнього героя. Зрозумів тоді Іобат, якого великого героя прийняв він у себе як гостя. З великою пошаною зустрів він славетного переможця. Віддав за нього Іобат дочку свою, а з нею півцарства в придане. А лікійці виділили Беллерофонтові в дар із своїх ланів найродючішу землю і дали йому її у володіння.

З того часу Беллерофонт залишився в Лікії і жив там, оточений шаную і славою. Але нещасливо закінчив життя своє Беллерофонт. Загордився великий герой. Він захотів стати рівним богам-олімпійцям, так засліпила його велика слава. Беллерофонт вирішив злетіти на світлий Олімп до безсмертних богів на своєму крилатому коні Пегасі. За таку зарозумілість Зевс скарав Беллерофонта. Громовержець наслав на крилатого Пегаса шалену лютість, Пегас скинув Беллерофонта на землю, коли той сів на нього, щоб вилетіти на Олімп. Від падіння на землю могутній герой позбувся розуму. Довго блукав він, безумний, по «долині блукань», поки не прилетів на чорних крилах своїх похмурий бог смерті Танат і не вирвав йому душу. Так зійшов у сумне царство тіней великий герой Беллерофонт.

Тантал⁹³

Викладено за поемою Гомера «Одіссея».

В Лідії, біля гори Сипілу, було багате місто, що звалося за назвою гори Сипілом. У цьому місті правив улюбленець богів, син Зевса, Тантал. Усім у великій кількості нагородили його боги. Не було на землі нікого, хто був би багатший і щасливіший за царя Сипіла, Тантала. Незчисленні багатства давали йому найбагатші золоті рудники на горі Сипілі. Ніхто не мав таких родючих ланів, нікому не давали таких прекрасних плодів сади й виноградники. На луках Тантала, улюбленця богів, паслися величезні отари тонкорунних овець, череди круторогих биків, корів і табуни швидких, як вітер, коней. Цар Тантал мав достаток у всьому. Він міг би жити в щасті й розкошах до глибокої старості, але згубили його надмірна гордість і злочинства.

Боги дивилися на свого улюбленця Тантала, як на рівного собі. Олімпійці часто приходили в сяючі золотом чертоги Тантала і весело бенкетували з ним. Навіть на світлий Олімп, куди не сходить жоден смертний, не раз сходив на зов богів Тантал. Там він брав участь у раді богів і бенкетував з ними в палаці свого батька, громовержця Зевса. Від такого великого щастя загордував Тантал. Він почав вважати себе рівним навіть самому хмарогонцеві Зевсу. Часто, повертаючись з Олімпу, Тантал брав із собою їжу богів – амброзію і нектар – і давав їх своїм смертним друзям, бенкетуючи з ними у себе в палаці. Навіть ті рішення, які приймали боги, радячись на світлому Олімпі про долю світу, Тантал розповідав людям, він не приховував таємниць, які повіряв йому батько його Зевс. Одного разу під час бенкету на Олімпі великий син Крона звернувся до Тантала і сказав йому:

– Сину мій, я виконаю все, що ти забажаєш, проси у мене всього, що хочеш. З любові до тебе я виконаю всяку твою просьбу.

Але Тантал, забувши, що він тільки смертний, гордо відповів батькові своєму, егідодержавному Зевсові:

– Я не потребую твоїх милостей. Мені нічого не потрібно. Жереб, що випав мені на долю, кращий від жереба безсмертних богів.

⁹³ В цьому міфі вражає нас дика жорстокість Тантала. Він убиває свого сина лише для того, щоб пересвідчитись, чи всезнаючі олімпійські боги. В цьому вчинку Тантала виразно позначається пережиток тих часів, коли у греків приносили ще в жертву людей.

Громовержець нічого не відповів синові. Він насупив грізно брови, але стримав свій гнів. Він ще любив свого сина, незважаючи на його зарозумілість. Незабаром Тантал двічі жорстоко образив безсмертних богів. Тільки тоді Зевс покарав зарозумілого сина.

На Криті, батьківщині громовержця, був золотий собака. Колись він охороняв новонародженого Зевса і чудесну козу Амалфею, яка його годувала. Коли ж Зевс виріс і відібрав у Крона владу над світом, він залишив цього собаку на Криті охороняти своє святилище. Цар Ефесу Пандарей, спокушений красою і силою цього собаки, таємно приїхав на Крит і вивіз його на своєму кораблі з Криту. Але де ж заховати чудесну тварину? Довго думав про це Пандарей, плывучи морем, і, нарешті, вирішив віддати золотого собаку на сховок Танталові. Цар Сипіла заховав від богів чудесну тварину. Розгнівався Зевс. Покликав він сина свого, вісника богів Гермеса, і послав його до Тантала зажадати від нього, щоб той повернув золотого собаку. Миттю примчав з Олімпу в Сипіл швидкий Гермес, став перед Танталом і сказав йому:

– Цар Ефесу⁹⁴, Пандарей, викрав на Криті з святилища Зевса золотого собаку і віддав його на сховок тобі. Все знають боги Олімпу, нічого не можуть приховати від них смертні! Верни собаку Зевсові. Остерігайся накликати на себе гнів громовержця!

Тантал же так відповів вісникові богів:

– Даремно погрожуєш ти мені гнівом Зевса. Не бачив я золотого собаки. Боги помиляються, немає його в мене.

Страшною клятвою запрягнувся Тантал у тому, що говорить правду. Цією клятвою ще більше розгнівив він Зевса. Така була перша образа, заподіяна Танталом богам. Але й тепер не покарав його громовержець.

Кару богів накликав на себе Тантал іншою, другою образою богів і страшним злочином. Коли олімпійці зібралися на бенкет у палаці Тантала, то він задумав випробувати їх всевідання. Цар Сипіла не вірив у всевідання олімпійців. Тантал приготував богам жакливу трапезу. Він убив свого сина Пелопса і його м'ясо під виглядом чудової страви подав богам під час бенкету. Боги зараз же збагнули злий замір Тантала, ніхто з них не доторкнувся до жакливої страви. Лише богиня Деметра, сповнена скорботи за викраденою в неї дочкою Персефоною, думаючи тільки про неї і в своєму горі нічого не помічаючи навколо, з'їла плече юного Пелопса.

Боги взяли жакливу страву, покладали все м'ясо й кістки Пелопса в казан і поставили його на яскраво палаючий вогонь. А Гермес своїми чарами знов оживив хлопчика. Став він перед богами ще кращий, ніж був раніш, не вистачало тільки йому того плеча, що з'їла Деметра. З веління Зевса великий Гефест зараз же зробив Пелопсу плече з блискучої слонової кістки. З того часу в усіх нащадків Пелопса яскраво-біла пляма на правому плечі.

Злочин Тантала переповнив чашу терпіння великого царя богів і людей, Зевса. Громовержець скинув Тантала в похмурі царство брата свого Аїда; там він і відбуває страшну кару. Страждаючи від спраги й голоду, стоїть він у прозорій воді. Вода доходить йому до самого підборіддя. Треба йому тільки нахилитись, щоб угамувати свою нестерпну спрагу. Та ледве нахилиться Тантал, як зникає вода, і під ногами його лише суха чорна земля. Над головою Тантала схилиються віти родючих дерев; соковиті фіги, рум'яні яблука, гранати, груші та оливи висять низько над його головою; майже торкаються його волосся важкі стиглі грона винограду. Зморений голодом, Тантал простягає руки за чудовими плодами, але налітає порив бурхливого вітру і відносить плодоносні віти. Не тільки голод і спрага мучать Тантала, вічний страх стискає його серце. Над його головою нависла скеля, ледве тримається вона, загрожує щохвилини впасти і розчавити своєю вагою Тантала. Так мучиться цар Сипіла, син Зевса Тантал, у царстві жакливого Аїда вічним страхом, голодом і спрагою.

⁹⁴ Місто на західному березі Малої Азії.

Пелопс⁹⁵

Викладено за поемою «Метаморфози» Овідія і віршами Піндара.

Після смерті Тантала в місті Сипілі став правити син його Пелопс, так чудесно врятований богами. Недовго правив він у рідному Сипілі. Цар Трої Іл пішов війною на Пелопса. Нещасна була для Пелопса ця війна. Могутній цар Трої переміг його. Пелопсові довелося покинути батьківщину. Він навантажив усі свої скарби на швидкохідні кораблі і вирушив зі своїми вірними супутниками в далеку подорож морем, до берегів Греції. Доплив Пелопс до півострова на крайньому півдні Греції і оселився на ньому. З того часу цей півострів став зватися за іменем Пелопса Пелопоннесом.

Одного разу побачив Пелопс на своїй батьківщині прекрасну Гіпподамію, дочку царя міста Піси⁹⁶ – Еномая. Героя полонила дочка Еномая своєю красою, і він вирішив здобути її собі й одружитися з нею.

Важко було отримати руку Гіпподамії. Еномаєві було провіщено оракулом, що загине він від руки чоловіка своєї дочки. Щоб відвернути таку долю, Еномай вирішив не видавати своєї дочки заміж. Але як бути йому? Як відмовити всім женихам, що просили руки Гіпподамії? Багато героїв приходило до Еномая і сваталося за його дочку. Він ображав би їх, відмовляючи їм усім без будь-якої причини. Нарешті Еномай знайшов вихід. Він оголосив, що віддасть Гіпподамію лише за того героя, який перемаже його в змаганні на колісниці, але якщо він буде сам переможцем, то переможений мусить поплатитися життям. Еномай вирішив так зробити через те, що не було рівного йому в усій Греції в умінні правити колісницею, та й коні його були прудкіші від бурхливого північного вітру Борея. Цар Піси міг бути певний у тому, що ні один герой не перемаже його. Проте страх втратити життя, загинувши від руки жорстокого Еномая, не зупиняв багатьох героїв Греції. Один за одним приходили вони до його палацу, готові змагатися з ним, аби здобути за дружину Гіпподамію, – така була вона прекрасна. Всіх їх спіткала лиха доля, всіх їх убив Еномай, а голови їх прибив до дверей свого палацу, щоб кожний герой, який приходив знову, побачивши, як багато славних героїв загинуло від руки Еномая, наперед знав, яка доля чекає його. Не зупинило й це героя Пелопса. Він вирішив за всяку ціну здобути Гіпподамію і відправився до жорстокосердного царя Еномая.

Суворо прийняв Еномай Пелопса і сказав йому:

– Ти хочеш здобути в дружини дочку мою Гіпподамію? Хіба не бачив ти, скільки славних героїв загинуло за неї в небезпечному змаганні? Дивись, не минути й тобі їх долі!

– Не лякає мене доля загиблих героїв, – відповів цареві Пелопс, – я вірю, допоможуть мені боги Олімпу! З їх допомогою візьму я за дружину Гіпподамію.

Жорстока усмішка зазміїлась на устах Еномая; багато разів чув він такі слова.

– Слухай же, Пелопсе, – сказав він, – ось умови змагання: шлях лежить від міста Піси через увесь Пелопоннес до самого Істму⁹⁷, кінчається він біля жертовника володаря морів Посейдона; цей жертовник знаходиться недалеко від Коринфа. Якщо ти перший досягнеш жертовника, то ти переміг, але горе тобі, коли я наздожену тебе в дорозі! Тоді пониже тебе мій спис, як пронизав він уже багатьох героїв, і ти безславно зійдеш у похмуре царство Аїда. Я дам тобі лише одну полегкість, її давав я і всім іншим: ти вирушиш у путь раніш від мене,

⁹⁵ У міфах про Пелопса багато рис найглибшої давнини. В них ми зустрічаємося з пережитками – викраданням нареченої, так званим умиканням нареченої. Змагання Пелопса з Еномаєм – не що інше, як викрадання нареченої. На грецьких вазах Пелопса зображено часто на колісниці з Гіпподамією, дочкою Еномая, наче він вивозить її. Розповідається, що Еномай вішав голови вбитих ним женихів на дверях свого палацу.

⁹⁶ Піса – місто на заході Пелопоннесу в долині ріки Алфею.

⁹⁷ Істм – Істмійський перешийок, що сполучає Пелопоннес із Середньою Грецією.

я ж спочатку принесу жертву великому громовержцеві і тільки тоді зйду на мою колісницю. Поспішай же проїхати якомога більше шляху, поки я приноситиму жертву.

Пелопс пішов від Еномая. Він бачив, що тільки хитрощами вдасться йому перемогти жорстокого царя. Пелопс зумів знайти собі помічника. Він таємно пішов до Еномайового візничого Міртила, сина Гермеса, і прохав його, обіцяючи багаті подарунки, не вставляти втулок в осі, щоб зіскочили колеса з колісниць Еномая і затримало б це царя в дорозі. Довго вагався Міртил, але, нарешті, Пелопс спокусив його багатими подарунками, і Міртил обіцяв йому зробити те, про що просив він.

Настав ранок. Позолотила східна рожевоперста Еос небозвід. Ось уже показався на небі і світлосяйний Геліос на своїй золотій колісниці. Зараз почнеться змагання. Помолився Пелопс великому землеколивателеві Посейдону, просячи його допомогти, і скочив на колісницю. Цар Еномай підійшов до жертovníка Зевса і подав знак Пелопсові, що він може вирушати в путь. Пелопс погнав коней з усієї сили. Гримлять по камінню колеса його колісниць. Немов птахи, несуться коні. Швидко зникає в хмарах куряви Пелопс. Жене його кохання до Гіпподамії і страх за своє життя. Ось далеко за ним почувся гуркіт колісниць Еномая. Дедалі яснішає гуркіт. Наздоганяє цар Піси сина Тантала. Як буря, несуться цареві коні, вихром кружляє пил від коліс колісниць. Ударив хлистом по конях Пелопс; ще швидше помчали вони. Повітря свистить у вухах Пелопса від шаленого бігу коней, та хіба може втекти він від коней Еномая, адже коні царя швидші, ніж північний вітер! Все ближче й ближче Еномай. Пелопс уже чує за спиною гаряче дихання коней Еномая, вже бачить, ледве оглянувшись, як з торжествуючим сміхом цар замахнувся списом. Почав благодати Пелопс Посейдона, і володар безкрайого моря почув його. Колеса з осей колісниць Еномая зіскочили, колісниця перекинулася, і впав на землю жорстокий цар Піси. На смерть розбився Еномай, упавши, п'ятьма смерті повила йому очі.

З триумфом повернувся Пелопс до Піси, взяв за дружину Гіпподамію і заволодів усім царством Еномая. Коли ж прийшов до Пелопса Міртил, візничий Еномая, і почав вимагати собі в нагороду півцарства, то шкода стало Пелопсові розлучатися з половиною царства. Підступний син Тантала хитрощами заманив Міртила на берег моря і зіпхнув його з високої скелі в бурхливі хвилі. Падаючи зі скелі, прокляв Міртил Пелопса і всіх його нащадків. Хоч як намагався з'якшити гнівну душу Міртила син Тантала, хоч як намагався з'якшити й гнів батька його, Гермеса, все було марно. Справдилося прокляття Міртила. З того часу зазнавали незчисленних бід нащадки Пелопса, своїми злочинами вони накликали на себе кару богів.

Європа⁹⁸

Викладено за поемою Мосха «Ідилії».

У царя багатого фінікійського міста Сідона, Агенора, було три сини і дочка, прекрасна, як безсмертна богиня. Звали цю юну красуню Європа. Приснився раз сон дочці Агенора. Вона побачила, як Азія і той материк, що відділений від Азії морем, в образі двох жінок боролися за неї. Кожна жінка хотіла володіти Європою. Переможена була Азія, і їй, що виховала й вигодувала Європу, довелося поступитися нею другій. В страху Європа прокинулася, не могла вона збагнути значення цього сну. Смирено почала благодати юна дочка Агенора, щоб відвернули від неї боги нещастя, якщо сон загрожує ним. Потім, одягнувшись у пурпурний одяг, затканий золотом, пішла вона зі своїми подругами на зелені, вкриті квітами луки, до берега моря. Там, граючись, збирали сідонські діви квіти в свої золоті кошики. Вони збирали пахучі, білосніжні нарциси, барвисті крокуси, фіалки й лілії. Сама ж дочка Агенора, сяючи красою своєю серед подруг, ніби Афродіта, оточена харитами, збирала у свій золотий кошичок самі лише червоні

⁹⁸ Міф про викрадення Європи Зевсом розповідає про викрадення нареченої. Обернення ж Зевса на бика – пережиток тотемізму.

троянди. Набравши квітів, діви почали з сміхом водити веселий танок. Їх молоді голоси далеко лунали по квітучих луках і по блакитному морю, заглушаючи його тихий лагідний плескіт.

Недовго довелося втішатись прекрасній Європі безтурботним життям. Побачив її син Крона, могутній хмарогонець Зевс, і вирішив викрасти. Щоб не злякати своєю появою юної Європи, він обернувся на чудесного бика. Вся шерсть бика-Зевса виблискувала, як золото, тільки на лобі в нього світилась, немов сяйво місяця, срібна пляма, золоті роги бика були вигнуті, неначе місяць-молодик, коли вперше бачиш його в промінні пурпурного заходу. Чудовий бик з'явився на галявині і легкою ходою, ледве торкаючись трави, підійшов до дів. Сідонські діви не злякалися його, вони оточили чудесну тварину і пестливо гладили її. Бик підійшов до Європи, він лизав їй руки і лащився до неї. Дихання бика пахло амброзією, все повітря було напоєне цими пахощами. Європа гладила бика своєю ніжною рукою по золотій шерсті, обіймала його голову і цілувала. Бик ліг біля ніг прекрасної діви, він ніби просив її сісти на нього.

Сміючись, сіла Європа на широку спину бика. Хотіли й інші дівчата сісти з нею поруч. Раптом бик скочив і швидко помчав до моря. Викрав він ту, яку хотів. Голосно скрикнули від страху сідонянки. А Європа простягала до них руки і кликала їх на допомогу, та не могли допомогти їй сідонські діви. Як вітер, нісся золоторогий бик. Він кинувся в море і швидко, неначе дельфін, поплив його блакитними водами. А хвилі моря розступалися перед ним, і бризки їх збігали, ніби алмази, з його шерсті, не змочивши її. Випливли з морської глибини прекрасні nereїди; вони товпляться навколо бика і пливуть за ним. Сам бог моря Посейдон, оточений морськими божествами, пливе попереду на своїй колісниці, своїм тризубцем приборкує він хвилі, рівняючи путь по морю своєму великому братові Зевсу. Тремтячи від страху, сидить на спині бика Європа. Однією рукою тримається вона за його золоті роги, а другою підбирає край свого пурпурного одягу, щоб не замочили його морські хвилі. Даремно боїться вона; море ласкаво шумить, і не долітають до неї його солоні бризки. Морський вітер колише кучері Європи і розвіває її легке покривало. Все далі берег, ось уже зник він у голубій далині. Навколо тільки море та сине небо. Скоро показалися в морській далечині береги Криту. Швидко приплив до нього зі своєю дорогоцінною носею бик-Зевс і вийшов на берег. Європа стала дружиною Зевса, і жила вона з того часу на Криті. Три сини народилися в неї і Зевса: Мінос, Радаманф і Сарпедон. По всьому світу гриміла слава про цих могутніх і мудрих синів громовержця Зевса.

Кадм⁹⁹

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози».

Коли Зевс під виглядом бика викрав Європу, засмутився її батько, цар Сідона, Агенор. Ніщо не могло його втішити. Він покликав трьох синів своїх – Фойнікса, Кілікса та Кадма – і послав їх відшукувати Європу. Він заборонив своїм синам під загрозою смертної кари повертатися додому без сестри. Вирушили сини Агенора на пошуки. Фойнікс і Кілікс незабаром покинули Кадма. Вони заснували два царства: Фойнікс – Фінікію¹⁰⁰, а Кілікс – Кілікію¹⁰¹, і залишились у них.

Кадм сам вирушив далі шукати сестру. Довго мандрував він по світу, всюди розпитуючи про Європу. Хіба міг він знайти сестру, коли сам Зевс заховав її від усіх! Нарешті, втративши надію знайти сестру і побоюючись вернутися додому, вирішив Кадм назавжди залишитись на чужині. Він пішов у священні Дельфи і запитав там в оракула стріловержця Аполлона, в якій країні оселитися йому і заснувати місто. Так відповів Кадмові оракул Аполлона:

⁹⁹ У міфі про Кадма ми знову зустрічаємося з пережитками тотемізму – це воїни, що походять від дракона, точніше, що вирости з його зубів. Та й сам Кадм з його дружиною перетворюються в змії.

¹⁰⁰ Фінікія – на східному узбережжі Середземного моря. Найбільші її міста Тір і Сідон.

¹⁰¹ Кілікія – на півдні Малої Азії.

– На відлюдній галявині побачиш ти корову, яка ніколи не знала ярма. Іди слідом за нею, і там, де ляже вона на траву, споруди мури міста, а країну назви Беотія.

Одержавши таку відповідь, покинув Кадм священні Дельфи. Тільки вийшов він за браму, як побачив білосніжну корову, яка паслася, без ніякої охорони, на галявині. Кадм пішов за нею слідом зі своїми вірними сидонськими слугами, славлячи великого Аполлона. Вже минув він долину Кефісу¹⁰², коли раптом зупинилася корова, підняла голову до неба, голосно замукала, подивилася на воїнів, що йшли слідом за нею, і спокійно лягла на траву. Сповнений подяки Аполлонові, впав Кадм на коліна, поцілував землю своєї нової батьківщини і закликав благословення богів на незнайомі гори й долини. Кадм зараз же склав з каміння жертовник, щоб принести жертву егідодержавному Зевсові, а оскільки в нього не було води для жертви, то послав він своїх вірних сидонців по воду.

Недалеко був віковий гай, якого ще ніколи не торкалася сокира дроворуба. Серед цього гаю був глибокий грот, увесь порослий чагарником, навколо нього лежали нагромаджені в безладді величезні камені. З цього грота витікало, дзюркочучи між камінням, джерело з кришталевозпрозорою водою. А в гроті жив величезний змій, присвячений богу війни, Аресові. Його очі горіли вогнем, з пащі, обсаженої трьома рядами отруйних зубів, висувалося потрійне жало, золотий гребінь грізно колихався на голові змія. Коли слуги Кадма підійшли до джерела і опустили вже посуд в його студену воду, виповз із грота з грізним шипінням змій, звиваючись між камінням своїм величезним тілом. Зблідли від страху слуги Кадма, випав у них з рук посуд, страшенний жах скував їх члени. Піднявся на хвості змій; вище, ніж вікові дерева лісу, його голова з роззявленою пащею. Перш ніж хтось із сидонян міг подумати про втечу або захист, кинувся на них жакхливий змій. Загинули слуги Кадма.

Кадм довго чекав повернення слуг. Уже сонце було на заході, довщі стали тіні на землі, а слуг усе нема. Дивується син Агенора, де ж пропали його сидоняни, чого вони загаялись. Нарешті пішов він їх слідами до гаю, прикрившись, мов панциром, шкурою лева, оперезаний гострим мечем і зі списом у руках, а ще надійнішим захистом була героєві його мужність. Кадм увійшов у гай і побачив там роздерті тіла своїх вірних слуг, на тілах їх лежав величезний змій. В горі і гніві вигукнув Кадм:

– О, вірні слуги, я буду вашим месником! Або я помщуся за вас, або зійду разом з вами в похмуре царство тіней!

Схопив Кадм камінь завбільшки як скеля і, розмахнувшись, кинув його в змія. Від удару цього каменя перекинулась би кріпосна башта, але неушкодженим лишився змій – захистила його тверда, як сталь, луска, що вкривала все його тіло. Потряс тоді своїм списом син Агенора і, зібравши всю свою силу, увігнав його в спину потвори. Від Кадмового списа не захистила змія його сталева луска. По саме ратище встромився спис у тіло змія. Звиваючись, схопив змій зубами спис і хотів його вирвати з рани. Марні були його зусилля; вістря списа залишилося глибоко в рані, лише ратище обломив змій Ареса. Від чорної отрути і люті здулася шия змія, піна ринула йому з пащі, люте шипіння рознеслося далеко по всій країні, все повітря наповнилося смородом його дихання. То звивається змій величезними кільцями по землі, то, шалено крутячись, високо здіймається вгору. Він валить дерева, вириваючи їх з корінням, і на всі боки розкидає хвостом своїм величезне каміння. Він хоче схопити своєю отруйною пащею Кадма, але, прикрившись, як щитом, лівовою шкурою, герой відбиває змія своїм мечем. Гризе змій зубами гострий меч, та тільки тупить зуби об його сталь.

Нарешті могутнім ударом проколов син Агенора шию змія і прибив його, немов цвяхами, до дуба, – такий сильний був удар могутнього героя.

Зігнувся столітній дуб під тягарем тіла потвори. З подивом дивиться Кадм на забитого ним змія, дивуючись його величині. Раптом почувся невідомий голос:

¹⁰² Ріка в Беотії, впадає в Капаїдське озеро.

– Чого стоїш ти, сину Агенора, і дивишся на вбитого тобою змія? Скоро й на тебе, оберненого в змія, з подивом дивитимуться люди!

Дивиться навколо Кадм, не знає він, звідки залунав таємничий голос. Здрігнувся герой від страху, почувши таке провіщення; волосся піднялося дибом на його голові. Ледве не зомлівши, стоїть він перед убитим змієм. Тоді з'явилася Кадмові улюблена дочка Зевса Афін-Паллада. Вона звеліла йому вирвати зуби змія і посіяти їх як насіння на зораному полі.

Кадм зробив, що звеліла йому ясноока богиня-войовниця. Ледве посіяв він зуби змія, як – о чудо! – із землі повипиналися спочатку вістря списів; ось піднялися над ріллею гребені шоломів, потім голови воїнів, їх плечі, заковані в панцири груди, руки із щитами, нарешті, виріс із зубів дракона цілий загін озброєних воїнів. Побачивши нового невідомого ворога, вхопився за меч Кадм, але один з воїнів, породжених землею, вигукнув:

– Не хапайся за меч! Бережись втручатися в міжособний бій!

Страшна, кривава битва почалася між воїнами. Вони разили один одного мечами і списами і падали один за одним на землю, яка тільки що їх породила. Їх залишилося уже тільки п'ятеро. Тоді один з них з веління Афін-Паллади кинув на землю свою зброю на знак миру. Уклали воїни тісну братерську дружбу. Ці воїни, породжені землею із зубів дракона, і були помічниками Кадма, коли він будував Кадмею – фортецю семибрамних Фів.

Кадм заснував велике місто Фіви, дав громадянам закони і впорядкував усю державу. Боги Олімпу дали в дружини Кадмові прекрасну дочку Ареса і Афродіти, Гармонію. Пишний був весільний бенкет великого засновника Фів. Усі олімпійці зібрались на це весілля і принесли багаті подарунки молодим.

З того часу Кадм став одним з наймогутніших царів Греції. Незліченні були його багатства. Численне і непереможне було його військо, на чолі якого стояли воїни, породжені землею із зубів змія. Здавалося б, вічна радість і щастя мали панувати в домі сина Агенора, але не саме щастя послали йому олімпійці. Багато горя довелося зазнати йому. Його дочки, Семела та Іно, загинули на очах у батька. Правда, після смерті їх було прийнято в сонм олімпійських богів, але все ж утратив Кадм своїх ніжно коханих дочок. Актеон, онук Кадма, син його дочки Автоної, впав жертвою гніву Артеміди. Довелося Кадмові оплакувати і внуків своїх.

На старості літ, пригнічений тяжким горем, Кадм покинув семибрамні Фіви. З своєю дружиною Гармонією довго блукав він по чужині і прийшов, нарешті, в далеку Іллірію¹⁰³. З болем у серці Кадм згадував усі нещастя, що спіткали його дім, згадав він свою боротьбу із змієм і ті слова, які промовив невідомий голос.

– Чи не був той змій, – сказав Кадм, – якого вбив я своїм мечем, присвячений богам? Якщо за його загибель карають мене так тяжко боги, краще б мені самому обернутися змієм.

Тільки промовив це Кадм, як тіло його витягнулось і вкрилося лускою, ноги його зрослися і стали довгим звивистим зміїним хвостом. Жахаючись, він простягає зі сльозами на очах до Гармонії ще не зниклі руки і кличе її:

– О, прийди до мене, Гармоніє! Доторкнись до мене, діткнись моєї руки, поки не обернувся я весь у змія!

Він кличе Гармонію, багато ще хоче сказати їй, але язик його роздвоюється, і вже коливається у нього в роті зміїне жало, і з уст його вилітає тільки шипіння. Біжить до нього Гармонія.

– О, Кадме! – вигукує вона, – звільнись же швидше від цього образу! О, боги, чом не обернули ви й мене в змію!

Обвився навколо своєї вірної дружини обернений у величезного змія Кадм, він лиже їй обличчя своїм роздвоєним жалом. Із сумом гладить Гармонія вкриту лускою спину змія. І Гармонію боги обернули в змію, і ось уже дві змії – Гармонія і Кадм.

¹⁰³ Країна, що лежить на східному узбережжі Адріатичного моря.

Під виглядом змії скінчили життя своє Кадм і дружина його.

Зет і Амфійон

У місті Фівах жила дочка річкового бога Асопа¹⁰⁴, Антіопа. Її полюбив Зевс-громовержець. В Антіопи народилися два сини-близнята. Їх назвала вона Зет і Амфійон. Боючись гніву батька свого за те, що вона таємно одружилася з Зевсом, Антіопа поклала своїх маленьких синів у кошик і віднесла їх у гори. Антіопа була певна, що Зевс не дасть загинути своїм синам. Справді, Зевс подбав про своїх синів. Він послав до того місця, де лежали Зет і Амфійон, пастуха. Пастух знайшов маленьких синів Зевса і Антіопи, взяв до себе додому і виховав їх. Так і росли брати в домі пастуха. Вже в дитинстві Зет і Амфійон різнилися вдачею один від одного: Зет був сильним хлопчиком, рано почав він допомагати пастухові пасти стада, Амфійон же мав лагідну, привітну вдачу, ніщо не вабило його так, як музика. Коли ж обидва брати вирости, Зет став могутнім воїном і відважним мисливцем. Ніхто не перевершував його силою і спритністю, його радував тільки брязкіт зброї під час бою і полювання на диких звірів. Амфійону ж, улюбленцеві бога Аполлона, одне лише давало радість – гра на золотострунній кіфарі, яку подарував йому сам срібнолукий син Латони Аполлон. Амфійон так чудово грав на кіфарі, що зворушував своєю грою навіть дерева і скелі.

Як і раніш, жили юнаки у пастуха, не знаючи, хто їх батько і мати. А мати їх Антіопа томилась у цей час під владою суворого царя Фів Ліка і дружини його Дірки. Закована в тяжкі кайдани, замкнена була Антіопа в темницю, в яку не проникав промінь сонця, але Зевс визволив її. Спали з неї самі собою кайдани, відімкнулися двері темниці, вона втекла в гори і заховалася в хатині того пастуха, який виховав її синів.

Тільки-но прийняв її під свій захист пастух, як з'явилася і до нього жорстока Дірка; вона з іншими фіванками справляла в горах веселе свято Діоніса. Блукаючи по горах, у вінку з плюща і з тирсом у руках, вона прийшла випадково до хатини пастуха. Побачила Дірка Антіопу, і вся ненависть до неї спалахнула нестримно в серці жорстокої цариці.

Вона вирішила згубити нещасну Антіопу. Дірка покликala Зета і Амфійона, обмовила Антіопу і переконала юнаків прив'язати невинну дочку Асопа до рогів дикого бика, щоб він розірвав її. Зет і Амфійон уже готові були послухатись Дірки; вони піймали бика і схопили Антіопу, але тут, на щастя Антіопи, прийшов пастух. Побачивши, що хочуть власні сини прив'язати Антіопу до рогів розлютованого бика, пастух вигукнув:

– Нещасні, який жадливий злочин хочете ви вчинити! Ви хочете, самі не знаючи, що робите, віддати на страшну смерть вашу рідну матір. Адже це ваша мати.

Вжахнулися Зет і Амфійон, коли зрозуміли, який страшний злочин могли вони вчинити з вини жорстокої Дірки. В гніві схопили вони Дірку, яка обмовила їхню матір, і прив'язали її до рогів дикого бика, кажучи:

– Загинь же сама тією смертю, на яку ти прирекла нашу матір! Хай буде ця смерть твоєю заслуженою карою і за жорстокість, і за обмову!

Тяжкою смертю загинула Дірка. Помстилися за матір Зет і Амфійон і Лікові; вони вбили його і заволоділи владою над Фівами.

Ставши царями Фів, вирішили брати укріпити своє місто. Тільки висока Кадмея, фортеця Фів, побудована Кадмом, була захищена мурами, а решта міста була беззахисна. Брати самі збудували стіну навколо Фів. Яка різна була їх праця! Могутній, як титан, Зет носив величезні брили каменю, напружуючи всі свої сили, і нагромаджував їх одна на одну. Амфійон же не носив камінних брил; покірні звуку його золотострунної кіфари, самі рухались камені і склалися у високий незламний мур. Далеко розійшлася слава про великих героїв Зета і Амфійона,

¹⁰⁴ Назва ріки в Беотії.

їх знали навіть далеко за межами Греції. Сам Тантал, улюбленець богів, віддав Амфіонові в дружини дочку свою Ніобу. Зет одружився з Аедоною, дочкою царя Ефеса, Пандарея. Ніоба і Аедона і накликали нещастя на дім синів Антіопи.

Ніоба

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози».

У дружини царя Фів Амфіона, Ніоби, було сім синів і сім дочок. Пишалася своїми дітьми дочка Тантала. Прекрасні, як юні боги, були її діти. Щастя, багатство і прекрасних дітей дали боги Ніобі, але не була вдячна їм дочка Тантала.

Одного разу дочка сліпого віщуна Тіресія, віща Манто, проходячи вулицями семибрамних Фів, закликала всіх фіванок принести жертви Латоні та її дітям-близнятам: золотокудкому, далекоразящому Аполлону і незайманій Артеміді. Послушні покликові Манто, фіванки пішли до віттарів богів, прикрасивши голови лавровими вінками. Одна лише Ніоба, горда своєю могутністю і посланим їй богами щастям, не хотіла йти приносити жертви Латоні.

Збентежили фіванок гордовиті слова Ніоби. Але все ж принесли вони жертви. Смиренно благали жінки Фів велику Латону не гніватись.

Почула богиня Латона зарозумілі слова Ніоби. Вона покликала дітей своїх, Аполлона і Артемиду, і, скаржачись на Ніобу, сказала:

– Тяжко образила мене, вашу матір, горда дочка Тантала. Вона не вірить, що я богиня! Мене не визнає Ніоба, хоч тільки перед великою дружиною Зевса, Герою, поступаюсь я могутністю і славою. Невже ви, діти, не помститеся за цю образу? Адже коли ви залишите Ніобу без відплати, то перестануть люди шанувати мене і зруйнують мої віттарі. Адже й вас образила дочка Тантала. Вона рівняє вас, безсмертних богів, із своїми смертними дітьми. Вона така ж зневажлива, як і її батько Тантал!

Перебив свою матір стріловержець Аполлон:

– О, кінчай швидше! Не говори більше нічого! Адже своїми скаргами ти віддаляєш кару!

– Досить! Не говори! – вигукнула й гнівна Артеміда.

Оповиті хмарою, гнівні брат і сестра швидко понеслися з вершини Кінту до Фів. Золоті стріли зловісно гриміли в їх сагайдаках. Примчали вони до семибрамних Фів. Аполлон невидимим зупинився на рівному полі біля міських мурів, де фіванські юнаки вправлялися у войовничих іграх. Коли далекоразящий Аполлон, оповитий хмарою, став біля фіванських мурів, два сини Ніоби, Ісмен і Сипіл, мчали на гарячих конях, одягнені в пурпурні плащі. Раптом скрикнув Ісмен, пронизала йому золота стріла Аполлона груди. Випустив він золоті поводи і мертвим упав на землю. Почув Сипіл грізний дзвін тятиви Аполлонового лука, він хоче врятуватися на швидкому коні від грізної небезпеки. Несеться щодуху Сипіл по полю, як несеться по морю, розпустивши всі паруси на кораблі, моряк, рятуючись від грізної хмари. Наздогнала сина Ніоби смертоносна стріла, вона вп'ялася йому в спину біля самої шиї. Сини Ніоби, Файдім і Тантал, боролися, міцно обхопивши один одного руками. Блиснула в повітрі стріла і пронизала обох. Зі стогоном упали вони. Смерть одночасно погасила в їх очах світло життя, одночасно випустили вони свій останній віддих. Поспішає до них брат їх Альпенор, він хоче підняти їх, він обіймає їх похололі тіла, але глибоко вп'ялася і йому в серце стріла Аполлона, і впав він трупом на тіла своїх братів. Дамасіхтона вразив Аполлон у стегно біля самого коліна, хоче вирвати з рани золоту стрілу син Ніоби, раптом із свистом впивається друга стріла йому в горло. Здійняв до неба руки останній із синів Ніоби, юний Іліоней, він благає богів:

– О, олімпійські боги, згляньтесь, помилуйте!

Зворушило його благання грізного Аполлона. Але пізно! Уже злетіла з тятиви золота стріла, не можна вернути її. Пронизала вона серце й останньому синові Ніоби. Швидко донес-

лася чутка про велике нещастя до Ніоби. Зі сльозами розповідають слуги і Амфіону про загибель його синів.

Не переніс їх втрати Амфійон, він сам пробив собі груди гострим мечем.

Схилившись над тілами синів і чоловіка, ридає Ніоба. Вона цілує їх похололі вуста. Розривається від страждання серце Ніоби. В розпачі простягає нещасна руки до неба. Але не про милість благає вона. Горе не зм'якшило її серця. Гнівню вигукує вона:

– Радій, жорстока Латоно! Веселись, поки не насититься твоє серце моєю скорботою! Ти перемогла, супернице! О, ні, що кажу я, не перемогла ти! У мене, нещасної, все ж більше дітей, ніж у тебе, щасливої! І хоч багато навколо мене мертвих тіл моїх дітей, все ж я перемогла тебе, все ж більше залишилося дітей у мене, ніж у тебе.

Тільки замовкла Ніоба, як пролунав грізний дзвін тятиви. Жах охопив усіх. Тільки Ніоба лишалася спокійною, нещастя додало їй сміливості. Недаремно рознісся дзвін тятиви лука Артеміди. Одна з дочок Ніоби, які стояли в глибокому смутку навколо тіл братів, падає, вбита стрілою. Ось знову дзвенить тятива, і падає друга дочка Ніоби. Шість золотих стріл одна за одною злетіли з тятиви лука Артеміди, і мертвими лежать шість прекрасних юних дочок Ніоби. Лишилася тільки наймолодша дочка. Вона кинулась до матері і сховалась у неї в колінах, у зборках її вбрання.

Горе зломило горде серце Ніоби.

– Лиши мені хоч наймолодшу доньку, велика Латоно! – благає Ніоба, сповнена скорботи, – хоч одну залиш мені!

Але не зглянулась богиня, і пронизує стріла Артеміди й наймолодшу дочку.

Стоїть Ніоба, оточена тілами дочок, синів і чоловіка. Немов заціпеніла вона з горя. Не колише вітер її волосся. В її обличчі немає й кровинки, не світяться життям її очі, не б'ється в грудях серце, тільки сльози скорботи ллються їй з очей. Холодним каменем скувало її члени. Знявся бурхливий вихор і переніс Ніобу на її батьківщину, в Лідію. Там, високо на горі Сипілі, стоїть обернена в камінь Ніоба і вічно лле сльози скорботи.

Геракл¹⁰⁵

Міфи про Геракла викладено за трагедіями Софокла («Трахінянки») і Єврипіда («Геракл»), а також за сказаннями, що згадуються в «Описі Еллади» Павсанія.

Народження і виховання Геракла

В Мікенах¹⁰⁶ правив цар Електріон. У нього викрали телебої¹⁰⁷, під проводом синів царя Птерелая, стада. Телебої вбили синів Електріона, коли вони хотіли відбити викрадене. Цар Електріон оповістив тоді, що він віддасть свою красуню-дочку Алкмену за того, хто поверне йому стада і помститься за смерть синів. Героєві Амфітріону вдалося без бою повернути стада

¹⁰⁵ Геракл (у римлян Геркулес) – найбільший герой Греції. Спочатку він вважався за сонячного бога, що разив своїми стрілами, які б'ють без промаху все темне і зло, був богом, який зціляв і насилвав хвороби. Він мав багато спільного з богом Аполлоном. Але Геракл – бог і герой, що зустрічається не тільки у греків; таких героїв-богів ми знаємо багато. З них особливо цікаві вавилонський Гільгамеш і фінікійський Мелькарт, міфи про яких мали вплив на міфи про Геракла; і ці герої ходили на край світу, звершували великі подвиги і страждали, як Геракл. Поети всіх часів завжди користувалися міфами про Геракла; їх увагу приваблювали подвиги і страждання, що випали на долю Геракла. В зоряну ніч ми можемо бачити Геракла (під римською його назвою Геркулеса) на небі, бо його ім'ям зветься одне із сузір'їв, а поряд із сузір'ям Геркулеса ми бачимо сузір'я Гідри, тієї потворної багатоголової гідри, яку вбив Геракл.

¹⁰⁶ Одне з найдавніших міст Греції, знаходилось в Арголіді на Пелопоннесі.

¹⁰⁷ Плем'я, що жило на заході Середньої Греції, в Акарнанії.

Електріону, тому що цар телебоїв Птерелай доручив охороняти викрадені стада царю Еліди¹⁰⁸ Поліксенові, а той віддав їх Амфітріону. Повернув Амфітріон Електріонові його стада і отримав руку Алкмени. Недовго залишався Амфітріон у Мікенах. Під час весільного бенкету, в спорі через стада, Амфітріон убив Електріона, і довелося йому з дружиною Алкменою тікати з Мікен. Алкмена пішла за своїм молодим чоловіком на чужину тільки з тією умовою, що він помститься на синах Птерелая за вбивство її братів. Тому, прибувши у Фіви до царя Кронта, в якого знайшов собі пристановище Амфітріон, він вирушив з військом проти телебоїв. Під час його відсутності Зевс, захоплений вродою Алкмени, з'явився до неї, прибравши образ Амфітріона. Незабаром повернувся і Амфітріон. І от від Зевса і Амфітріона мали народитися в Алкмени два сини-близнята.

Того дня, коли повинен був народитися великий син Зевса і Алкмени, зібралися боги на високому Олімпі. Радіючи, що скоро народиться в нього син, егідодержавний Зевс сказав богам:

– Вислухайте, боги і богині, що я скажу вам: велить мені сказати це моє серце! Сьогодні народиться великий герой; він пануватиме над усіма своїми родичами, які ведуть свій рід від сина мого, великого Персея.

Але дружина Зевса, царственна Гера, яка гнівалася, що Зевс одружився із смертною Алкменою, вирішила хитрощами позбавити влади над усіма персеїдами сина Алкмени – вона вже перед народженням ненавиділа Зевсового сина. Тому, заховавши в глибині серця свою хитрість, Гера сказала Зевсові:

– Ти говориш неправду, великий громовержцю! Ніколи не виконаєш ти свого слова! Дай мені велику, незламну клятву богів, що той, який народиться сьогодні першим у роду персеїдів, буде панувати над своїми родичами.

Опанувала розумом Зевса богиня обману Ата, і, не підозрюючи хитрощів Гери, громовержець дав незламну клятву. Зараз же покинула Гера світлий Олімп і на своїй золотій колісничці понеслася в Аргос. Там прискорила вона народження сина у богорівної дружини персеїда Сфенела, і з'явилася на світ цього дня в роду Персея квола, хвора дитина, син Сфенела, Еврісфей. Швидко повернулася Гера на світлий Олімп і сказала великому хмарогонцеві Зевсу:

– О, Зевсе-отче, що мечеш блискавицями, вислухай мене! Зараз народився в славному Аргосі у персеїда Сфенела син Еврісфей. Він першим народився сьогодні і повинен панувати над усіма нащадками Персея.

Засмутився великий Зевс, тільки тепер зрозумів він усю підступність Гери. Він розгнівався на богиню обману Ату, що оволоділа його розумом; у гніві схопив її Зевс за волосся і скинув із світлого Олімпу. Повелитель богів і людей заборонив їй з'являтися на Олімп. З того часу богиня обману Ата живе серед людей.

Зевс полегшив долю свого сина. Він уклав з Герою непорушний договір, що син його не все своє життя перебуватиме під владою Еврісфея. Лише дванадцять великих подвигів зробить він з доручення Еврісфея, а потім не тільки звільниться з-під його влади, а навіть дістане безсмертя. Громовержець знав, що багато великих небезпек доведеться подолати його синові, тому він наказав своїй улюбленій дочці Афіні-Палладі допомагати синові Алкмени. Часто доводилося потім сумувати Зевсові, коли він бачив, як син його несе великі труди на службі у кволого і боягузливого Еврісфея, але не міг він порушити даної Гері клятви.

В один день з народженням сина Сфенела народились і в Алкмени близнята: старший – син Зевса, названий при народженні Алкідом, і молодший – син Амфітріона, названий Іфіклом. Алкід і був найбільшим героєм Греції. Його назвала пізніш віщунка піфія Гераклом. Під цим ім'ям прославився він, дістав безсмертя і був прийнятий у сонм світлих богів Олімпу.

¹⁰⁸ Край на північному заході Пелопоннесу.

Гера почала переслідувати Геракла з самого першого дня його життя. Дізнавшись, що Геракл народився і лежить, сповитий у пелюшки, з братом своїм Іфіклом, вона, щоб згубити новонародженого героя, послала дві змії. Була вже ніч, коли вповзли, блискаючи очима, до покою Алкмени змії. Тихо підповзли вони до колиски, де лежали близнята, і вже хотіли, обвившись навколо тіла маленького Геракла, задушити його, як прокинувся син Зевса. Він простяг свої маленькі рученята до змії, схопив їх за шиї і здавив з такою силою, що відразу задушив їх. Вжахнувшись, скочила Алкмена зі свого ложа; побачивши змії у колисці, голосно закричали жінки, що були в покоях. Всі кинулися до колиски Алкіда. На крик жінок з видобутим мечем прибіг Амфітріон. Обступили всі колиску й побачили надзвичайне чудо: маленький новонароджений Геракл тримав двох величезних задушених змії які ще слабо звивалися в його манюсінських ручках. Вражений силою свого прийомного сина, Амфітріон покликав віщуна Тіресія і запитав його про долю новонародженого. Тоді віщий старець повідав, скільки великих подвигів звершить Геракл, і провістив, що він стане в кінці свого життя безсмертним.

Дізнавшись, яка велика слава чекає старшого сина Алкмени, Амфітріон дав йому виховання, гідне героя. Не тільки про розвиток сили Геракла дбав Амфітріон, він клопотався і про його освіту. Його вчили читати, писати, співати та грати на кіфарі. Та далеко не такі успіхи мав у науках і музиці Геракл, яких досягав він у боротьбі, стрільбі з лука і вмінні володіти зброєю. Часто доводилося вчителю музики, брату Орфея Лінові, гніватися на свого учня і навіть карати його. Одного разу під час уроку Лін ударив Геракла, роздратований тим, що він не хоче вчитися. Розгніваний Геракл схопив кіфару і вдарив нею Ліна по голові. Не розраховував сили удару юний Геракл. Удар кіфари був такий сильний, що Лін упав мертвим на місці. Покликали до суду Геракла за це вбивство. Виправдуючись, сказав син Алкмени:

– Адже ж каже найсправедливіший із суддів Радаманф, що кожний, кого вдарять, може відповісти ударом на удар.

Виправдали судді Геракла, але вітчим його Амфітріон, боячись, щоб не сталося ще чогось подібного, послав Геракла в лісистий Кіферон пасти стада.

Геракл у Фівах

Виріс у лісах Кіферону Геракл і став могутнім юнаком. Він був на цілу голову вищий від усіх на зріст, а сила його далеко перевершувала силу людини. З першого погляду можна було впізнати в ньому сина Зевса, особливо по очах, які світилися якимсь незвичайним божественним світлом. Не було рівного Гераклові спритністю у військових вправах, а луком і списом володів він так досконало, що ніколи не давав промаху. Бувши ще юнаком, Геракл убив грізного кіферонського лева, що жив на верхів'ях гір. Юний Геракл напав на нього, вбив і здер з нього шкуру. Цю шкуру одяг він на себе, накинувши її, як плащ, на свої могутні плечі. Лапами зав'язав її у себе на грудях, а шкура з лев'ячої голови була йому шоломом. Геракл зробив собі величезну палицю з вирваного ним з корінням у Німейському гаю твердого, як залізо, ясена. Меч Гераклові подарував Гермес, лук і стріли – Аполлон, золотий панцир зробив йому Гефест, а Афіна сама виткала для нього одяг.

Змужнівши, Геракл переміг царя Орхомена, Ергіна, якому Фіви платили щороку велику данину. Він убив під час битви Ергіна, а на мінійській Орхомен наклав данину, яка була вдвоє більшою, ніж та, що платили Фіви. За цей подвиг цар Фів Креонт віддав Гераклові в дружини свою дочку Мегару, а боги послали йому трьох прекрасних синів.

Щасливо жив Геракл у семибрамних Фівах. Але богиня Гера, як і раніш, палала ненавистю до сина Зевса. Вона наслала на Геракла жадливу хворобу. Втратив розум великий герой, божевілля опанувало ним. В випадку нестямності Геракл убив усіх своїх дітей і дітей свого брата Іфікла. Коли ж минув припадок, глибока скорбота пройняла Геракла. Очистившись від гріха вчиненого ним мимовільного вбивства, Геракл покинув Фіви і вирушив у священні

Дельфи запитали бога Аполлона, що йому робити. Аполлон звелів Гераклові вирушити на батьківщину його предків у Тірінф і дванадцять років служити Еврісфееві. Устами піфії син Латони провістив Гераклові, що він дістане безсмертя, якщо здійснить за велінням Еврісфея дванадцять великих подвигів.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.